

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ÁBRÁM ZOLTÁN
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BALOG ADALBERT
BAUER BÉLA
CSEKE PÉTER
GÖMÖRI GYÖRGY
KASSAY GÁBOR
KENÉZ FERENC
KONTRA MIKLÓS
KOZMA TAMÁS
LUDÁNYI ANDRÁS
LUDVIG DANIELLA
MEDGYESI EMESE
NAGY ATTILA
PÉNTEK JÁNOS
SZENKOVITS FERENC
TONK MÁRTON
VIRGINÁS ANDREA
ZELEI MIKLÓS

5

**KUTATÁS ÉS OKTATÁS –
IDŐBEN ÉS TÉRBEN**

**III. FOLYAM
2019.
MÁJUS**

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXX/5. • 2019. MÁJUS

TARTALOM

NAGY ATTILA • Mindennapok (<i>részletek egy ciklusból</i>)	3
PÉNTÉK JÁNOS • Érték és értékelés – hatás és hasznosulás	4
KOZMA TAMÁS • Társadalmi tanulás és közösségi megújulás	10
KASSAY GÁBOR – SZENKOVITS FERENC • Önálló intézet, megfiatalodott munkaközösség. Kutatás és oktatás a BBTE Magyar Matematika és Informatika Intézetében	19
BALOG ADALBERT – TONK MÁRTON • Versenyképesség és motiváció a tudományos kutatásban. Kutatás és kutatói tehetséggondozás a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen.	27
MOLNÁR JUDIT • Partiumi tudományos őrhely	33
KENÉZ FERENC • Kedves Fiam, A barátom regénye, Hősköltemény, Ezüstkoszorú (<i>versek</i>)	39
BAUER BÉLA • Kulturális transzferek a társadalmi térben	44
VIRGINÁS ANDREA • A visszacsatolás szükségszerűsége	55
MEDGYESI EMESE • Gaudeamus igitur! (<i>regényrészlet</i>)	63
GÖMÖRI GYÖRGY • Novemberi négysoros, Álom Csével, Betlehemes (<i>versek</i>)	71
■ TOLL	
BALÁZS IMRE JÓZSEF • A közelség mértékegységei. Deréky Pál Korunk-díjára	72
CSEKE PÉTER • Az intézményépítés „felettébb szükséges voltáról”	74
SZILÁGYI ORSOLYA • Trimaginarium	77
■ HISTÓRIA	
LUDVIG DANIELLA • A kolozsvári Esterházy-ház és lakói (I.)	79
■ DISPUTA	
KONTRA MIKLÓS • Önfelszámolás és önépítés	86
A válaszadás jogán	90
■ FORRÁSKÖZLÉS	
SAS PÉTER • Kelemen Lajos és Márton Áron találkozása az erdélyi magyar tudományos életben	92

■ VILÁGABLAK

- LUDÁNYI ANDRÁS • Négy évtized az amerikai egyetemi világban 99
ÁBRÁM ZOLTÁN • Dohánymentes nemzedékek nevelése – nemzetközi összefogással .. 101

■ MŰ ÉS VILÁGA

- ZELEI MIKLÓS • Egy műalkotás dolgozni kezd. Páskándi Géza: *Vendégség* –
és a folytatás 106

■ TÉKA

- DEMÉNY PÉTER • A megtalált paradicsom (*Sasszé*) 110
LÓRINCZ ANNA • Az erdélyi tudományosság és hagyományörzés pillanatképe 112
PÉTER ÁRPÁD • „Képletesen” a sikerről 115
FÖLDI IMELGA • Márki Sándor kolozsvári éveit 119
KOVÁCS BOGLÁRKA • Gyorstalpaló tárlat Erdélyről 36 költeményben 122

■ TALLÓ

- GASPARICSNÉ KOVÁCS ERZSÉBET • Anyanyelvi és irodalmi nevelésről –
korszerűen 124

■ ABSTRACTS

- 126

■ KÉP

BORS ESZTER

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

NAGY ATTILA

Mindennapok

(részletek egy ciklusból)

3.

Nézem a mikroszkóp alatt
Egy leukémiás kenetét
Tündöklő sejtek tobzódnak holtan
Újra gyilkol az ami szép

Végzetes az mi tündököl
S a test mi magában rejti
Sápadtra hűlő langy ököl
Mely önmagát is ejti

Janus-arcú életünk
Egyik orcája rémes
Ha sugárzó halál lép közénk
Minden válasz kényes

És aki kérdez búcsúzik
Föléd hanyatlík végleg
Bújnál és túnnél nem lehet
Mint almába a féreg

4.

Köpenyem zsebében ott van
Felváltva Rilke Lorca
Zsebkidrásban Jeszenyin
És sokan még a sorban

Ők azok akik kedvemet
Mindig visszalopják
Ha egy-egy betegnek *elmenet*
A kezét hosszan fogják

Mert nem mondja senki itt soha
Hogy *jól vagyok nem félek*
A testnek súlyos árnyait
Ölti fel itt a lélek

PÉNTEK JÁNOS

ÉRTÉK ÉS ÉRTÉKELÉS – HATÁS ÉS HASZNOSULÁS

... mit is jelent az erdélyi magyar tudomány(osság). Van-e egyáltalán ilyen? Melyek a kritériumai? A nyelv? A születési hely? A téma? A tudós kötődése élethelyzetétől függetlenül?

Az értékelés viszonylagossága

■ Fölösleges és visszatetsző volna elvitatni a szellemi teljesítmények önmagában vett értékét. A tudományban még inkább, mint más területen. Ez attól sem függ, hogy az adott korban van-e, aki értse és értékelje. Jól ismert erdélyi példája ennek éppen Bolyai János. Ennek ellenére már nagyon rég, tulajdonképpen már az újkori tudományos forradalom kezdete óta, nem szentségtörés rákérdezni arra: mire jó a tudomány? mi az értéke és a hatása a tudós, a tudományművelők munkájának? Ellenkezőleg: többnyire a tudományművelők öntudatában és felelősségében is benne van a jogos igény és a hiúság az értékelésre és elismerésre, de az a szándék is, hogy hatása legyen annak, amit végeznek, sőt az is, hogy az eredmény a tudomány keretein túl is hasznosuljon. A tudós, a tudomány ennek alapján várhat el megbecsülést és finanszírozást. A hiúság azonban nem jó tanácsadó, mint ahogy az is többnyire visszatetsző, ha valaki tudósként beszél önmagáról. Mert végül is ma már közhely, és nem alaptalan közhely, hogy a tudomány a tudatlanság be- és felismerésével kezdődik, a saját tudásunké szintén azzal, hogy mi mindent nem tudunk.

Noha a tudományos teljesítmény mérésének, amelyre a tudományban vetélkedők világában is szükség van, megvannak az eszközei és a módszerei, ezeket semmiképpen nem szabad túlértékelni. Ezek semmiképpen nem mérnek intellektuális értéket vagy társadalmi hasznos-

ságot: a rangot, az értéket a publikálás helye, fóruma, nyelve határozza meg. Részben a szakmai divatok, témák, a versengés ezekért folyik. És ez, mint minden verseny, önzővé neveli a fiatalokat. Nincs mércéje, ennél fogva elismert értéke például annak, hogy egy tudós tanítványokat nevel, iskolát teremt maga körül, intézményt szervez és vezet. A múltra vonatkoztatva is nálunk mintha nagyobb mítosza volna az ún. egyszemélyes intézményeknek, mint a tanítványokat nevelő tudós tanár egyéniségeknek. Hány rangos publikációnak és idézettségnek felel meg egy-egy tanítvány beavatása a kutatásba és elindítása a pályán? Részben ennek a következménye az is, hogy az önmaguk presztízsét hajszolva a fiatalok nem szívesen vállalnak intézményvezetői megbízatást. A tudományok korábbi történetében sem volt ritka a Bolyaiéval ellentétes példa: az, hogy kora számára jelentősnek vélt teljesítménye, személyisége utólag efemernek bizonyult. Az idő dönti el, hogy előbbre vitte vagy éppen hátráltatta tudományterülete haladását. Az erdélyi tudományosság és tudományművelők értékelésével és önértékelésével a szokásosnál is nagyobb gondok vannak, jogos kétségek, amelyek részint ronthatják az önbecsülésünket, részint megoszthatják és szembeállíthatják egymással a szereplőket. A tudománymérés végül teljesen nyitva hagyja azt a mi esetünkben szintén jogos igényt és várákozást, hogy az egyéni vagy intézményi eredmény, teljesítmény tudományon belül mérhető határfoka érezhető hatás legyen a közösségre, a társadalomra, a gazdaságra. Van-e társadalmi, gazdasági „impaktja” az erdélyi magyar tudományosságnak, jelent-e, jelenthetne-e erőben többletet a közösség számára?

Kutatás és oktatás viszonya az egyetemen

■ 1990-ben a tudományművelésben is egyik napról a másikra megszűntek az előző korszak szigorú korlátozásai és még szigorúbb politikai, ideológiai tilalmi, tabui. A lehetőségek persze nem válhattak egyből korlátlanokká, mint ahogy ma sem azok. A lehetőségeket jelentős mértékben maguk a kutatók alakítják. Nyelvi szempontból mindenképpen fontos, hogy nincs akadálya a magyar–magyar kapcsolatoknak, ennek ma már az intézményes keretei és módjai is megvannak. Azt azonban túlzás volna állítani, hogy létrejött volna egy közös kutatási térség a Kárpát-medencében, vagy hogy teljesen kölcsönössé váltak volna a határon inneniek és túliak kapcsolatai. Talán ennél is fontosabb viszont, hogy globálisan is szabaddá váltak a kapcsolatok és a mobilitások. És ez abban a tekintetben is fontos, hogy a tudomány erdélyi magyar művelői bekapcsolódhatnak tudományuk nemzetközi rendszerébe, és abban is, hogy olyanok, akik innen mentek el, máris kiválóságai külföldi egyetemeknek, kutatóintézeteknek vagy éppen a versenyszférának.

Saját szakmai pályámat is éppen kettéosztotta ez a változás: zárt és megkötésekkel tele világból szabad és nyílt világba léptünk át. Oktatói pályám mindmáig töretlen maradt, a tanszéken és az egyetem szervezésében, fejlesztésében viszont vezető szerepet kellett vállalnom, jóval később pedig az MTA megbízásából ennél szélesebb körű tudománysszervezési feladatot kaptam a Kolozsvári Területi Bizottság (KAB) létrehozásában, vezetésében. Folyamatos rálátásom volt mind a felsőoktatásra, mind a kutatásra, kapcsolatuk alakulására. Látnom kellett, hogy mint a közúti forgalomban, itt is mást jelent az, hogy mit szabad, és az, hogy mit lehet, minek vannak meg a feltételei. Mert a feltételek beszűkítik a szabadság határait. Többek között az, hogy nincsenek kutatóintézeteink. Emiatt

az, amit elsősorban a magyar nyelvközösséggel való kötődése révén erdélyi magyar tudomány(osság)nak tekintünk, nagyon szorosan kapcsolódik a felsőoktatási intézményekhez. Ez abból is érzékelhető, hogy a felsőoktatás kiterjedése maga után vonja új kutatási területek megjelenését. A sokféle felsőoktatási intézményünknek azonban közös vonása, hogy ilyen vagy olyan tekintetben mindegyik függő helyzetben van. A társasági szinten működő szakmai műhelyek pedig ritkán tudnak megfelelni a tudománnyal kapcsolatos követelményeknek.

Korábban ennél is szorosabb volt az oktatás és a kutatás kapcsolódása. Saját – intézmény és helyszín tekintetében több mint öt évtizede változatlan – helyzetemben, az egyetem magyar nyelvészeti tanszékén 1990 előtt a kutatás volt az elsődleges az akkori szűkös keretek között. A két akkori vezető, iskolateremtő professzornak merőben más volt a viszonyulása az oktatáshoz: egyikük vérbeli tanár volt, fontosnak tartotta az oktatást, az oktatási fegyelmet, az egyetemi jegyzetek megírását, a hallgatókkal való foglalkozást, az ő beavatásukat is a kutatásba, a tanszék folyamatos mozgósítását, másikuk a kutatást tartotta mindennél többre, személyesen is példája volt az önfeláldozó kutatónak. A kutatási témák tekintetében mindkettőjüket az „itt és most!” parancsa vezérelte: azt kell kutatnunk (mentenünk, leírnunk, vizsgálnunk), mondták, amit rajtunk kívül más nem fog kutatni, és amire várható folyamataik tekintetében az idő is sürget bennünket. Ebből az következett, hogy három karakteres témája volt a tanszéknek: az erdélyi magyar nyelv története, az erdélyi magyar nyelv földrajzi változatai, valamint saját nyelvünk és a többségi nyelv kapcsolattörténete és ennek jelenkori, főleg az átvételekben megmutatózó következményei. Az oktatásban viszont mások voltak az elvárások: a magyar szakos képzésnek alapszinten a nyelvtudomány egészére ki kellett terjednie. Emiatt és a szűk, egyre szűkülő keretek miatt az oktatás húzta a rövidebbet. Az adatmennyiségükben az emberi életem messze túlméretezett kutatások pedig a folytatás és a befejezés kötelezettségével hagyatékként maradtak a következő nemzedékekre. Ennek kellett eleget tennünk 1990 után a csángó atlasz kiadásával, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szerkesztésének, kiadásának folytatásával és lezárásával, *A moldvai magyar tájnyelv szótára* megszerkesztésével. És még mindig vannak adósságaink. 1990 után azonban, amikor nekem kellett átvennem a tanszék vezetését, a váltást nem lehetett elhalasztani: a nemzedékváltást lehetőség szerint úgy kellett alakítani, hogy meglegyen a kapcsolat a kutatás és az oktatás között. Az alaptárgyak oktatói ebben az új felállásban kutatói is az oktatott témáknak. Amit viszont korábban is vállaltunk egyetemi munkánk mellett, és ennek a vállalásnak ma is kíváló folytatói vannak, az a közoktatás anyanyelviségére való odafigyelés (tanterv- és tankönyvírás, tanári továbbképzés) és az anyanyelvi mozgalom. Ez közvetlen hasznosulása az egyetemiek szakmai tudásának.

Az erdélyi magyar tudomány(osság) sajátos helyzete

■ Az, ami helyzetünknel fogva az új, szabad világban is változatlan maradt, és amivel a továbbiakban is számolni kell: az egyes tudományterületeket képviselő kutatók (egyetemi oktatók) számának szubkritikus volta (a tudományterületek jelentős részét eleve képtelenség lefedni, erre törekedni sem lehet), az egyensúly hiánya a társadalomtudományok és a történeti témák túlsúlyával, a jogos nyelvi elvárások megosztottsága az anyanyelv, az államnyelv és az angol nyelv között, egyre inkább az utóbbi javára. Ez fokozottabb eltávolodást jelent az anyanyelv-

től. Így a felsőoktatás joggal igényelt anyanyelvűségében az anyanyelv dominanciája mellett megfelelő helyet kell biztosítani a román szakterminológiák ismeretének, az angolnak pedig a tudományos eredmények megjelenítésében. Ezt a nyelvi átrendeződést az egyes tudományterületi beszámolók és bibliográfiák is igazolják az 1990 utáni első és második tizenkét év eredményeit összegző kötetekben (2002: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I–III. kötet. Sapientia Kiadó, Kolozsvár; 2015: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. I–III. Ábel Kiadó, Kolozsvár.). Korábban a nyelvhasználat korlátozása volt az oka annak, hogy nem voltak tudományos folyóirataink, és hogy több szakterület magyar terminológiája leépült, most az angol nyelven való publikálás szinte kizárólagos igénye veszélyezteti az 1990 után elindított szakfolyóiratok létét. A hivatalos értékelés a magyar nyelvű publikációknak nem tulajdonít értéket, ezért a szerzők nem látják értelmét, hogy magyarul írjanak. Tudományos ismeretterjesztés, tudományközvetítés pedig alig van. Azt pedig alig lehet érzékelni, milyen szerepük van hazai magyar kutatóknak a versenyszféra fejlesztéseiben, az innovációkban. Pedig ebben külföldön is jeleskednek erdélyi magyarok. Vagy inkább ott, mint itthon?

A magyar nyelv használata a tudományművelésben szorosan összefügg a képzéssel: elsősorban a magyar nyelvű egyetemi képzés biztosíthatja a kutató vagy akár a tanár szaknyelvi kompetenciáját. A kettő között szoros kapcsolat van. Az 1990 után az intézményesüléssel megnyílt új lehetőségek nem vezettek ugyan el autonóm oktatási és kutatási terek kialakításához, ami folyamatosan létrejött, az mégis jóval több, mint amire korábban számítani lehetett. A korábbi leépülést, hosszas nemzedéki hiányt a kiépülés időszaka, a szükségszerű nemzedékváltás váltotta föl, a félszázados apályt követően a dagály. Az erdélyi magyar tudomány(osság)ban több területen már nem lehetett biztosítani az előző és az új nemzedék közötti folyamatosságot, kapcsolatot. Ennek is voltak hátrányai és előnyei. A fiataloknak igazodniuk kellett az egyetemek elvárásaihoz mind a kutatásban, mind az oktatásban. Meg kellett gyorsan szerezniük a tudományos fokozatot, be kellett lépniük abba a versenybe, amely egyetemi karrierjüket biztosíthatta. Folyamatossá vált a verseny és a bizonyítási kényszer, amelyet már egyre inkább a nemzetközihez igazodó tudományméréssel értékelték. Nyelvtudásban és a modern informatikai eszközök használatában gyorsan túlnőttek az idősebb nemzedéken. Ebben az értékelésben lényegtelenre vagy éppen hátránnyá vált az anyanyelvűség és az a törekvés, hogy a kutatásnak hatása, hasznosítható eredménye legyen a kutató saját nyelvközösségében: társadalmában, gazdaságában, kultúrájában. Aki mégis fokozottabban erre törekszik, az könnyen a provincializmus, a dilettantizmus gyanújába keveredik. Ez eredményezi azt a paradoxális helyzetet, hogy az anyanyelvű felsőoktatásban, amelyet mindenki nagyon fontosnak tart, az oktatás anyanyelvűségétől eltávolodik a kutatás angol és román nyelvűsége. Ennek kétféle következménye van: az egyik, hogy most már az államnyelven kívül az idegen nyelven való publikálás is háttérbe szorítja, leértékeli az anyanyelvet, az 1990 után nagy nehézségekkel elindított magyar nyelvű szakfolyóiratokat. A másik, ami talán ennél is súlyosabb, hogy ezzel a kutató vagy az intézmény biztosíthatja és bizonyíthatja ugyan a tudományon belüli hatásfokát, „impaktját”, de gyakorlatilag hatástalanítja a nyelvközösség számára talán ennél is fontosabb külső társadalmi és gazdasági hatás-

fokát. Ez az egyik oka annak is, hogy a kutatás alig hasznosul. A gazdasági hatásfok szintén fontos, ezt néhány területen a szabadalmak számában mérik. Erőből keveset tudunk, mert ami van, és amennyiben van, az a versenyszféra része, amely kívül áll a tudomány nyilvános rendszerén. A magyar nyelvű közösség állam nélküli állapotában egyébként sem lehet biztosítani a kutatás, a fejlesztés és az innováció teljes vertikumát. Amire viszont a versenyhelyzetben is törekedni kellene: a meglévő intézmények működésének fokozottabb összehangolása a tudományos képzésben és a kutatási stratégiákban. A versenyhelyzet túlságosan eltávolítja, sőt esetenként szembeállítja intézményeinket, maguk a kutatók is inkább a versengést, a rivalizálást választják, mint az együttműködést, a csoportos kutatást. Emiatt tudomásom szerint jelenleg nincsenek az előző nemzedékre jellemző nagy vállalkozások, a pályázatokból is láthatóan nagyon gyakran a divatok és az ötletek vezetnek el az egyéni kutatási témákhoz.

Az erdélyi magyar tudomány(osság)ban a szokásosnál is nagyobb gondot okoz az, hogy a különböző tudományterületeken elérhető eredmények számszerű értéke igen különböző, a teljesítmények ezért nem hasonlíthatók össze. Közismert, hogy ebből a szempontból teljesen eltérő a természettudományok és a társadalomtudományok helyzete. Nálunk a köztestületi tagok vagy a publikációk számát tekintve a tudományművelés több mint ötven százaléka a társadalomtudományokra esik. Ezeknek jóval nagyobb a helyi „impaktja”, mint a nemzetközi, ilyen tekintetben számukra ez hátrányos. Önértékeléseikben a természettudományok művelői kizárólag saját mérhető, nemzetközi elismertségükre hivatkoznak. Hajlamosak rá, hogy ezt kérjék számon a társadalomtudományok művelőitől is. Sőt arra is, hogy ezen az alapon lenézzék az utóbbiakat. Azt az igényt pedig többnyire eleve elutasítják, hogy az ő tudományos teljesítményüknek is kellene legyen társadalmi „impaktja”. Saját közösségük számára természetesen az ő személyes presztízsük, elismertségük is sokat jelent. De ez nem elég. A sokkal szilárdabb szakmai háttérrel hiányolja például a közoktatás. De az elismertségért versengő tudományegyetemek számára az egyetemi képzéshez tartozó pedagógusképzés is sokkal kevésbé fontos, mint a tudományos képzés és a kutatás. Az is jelzésértékű, hogy sem az egyesületi, sem az akadémiai tudományos ernyőszerkezetünk, az EME és a KAB nem foglalkozik kiemelten a szakmaiságot nagyon igénylő közoktatással (a KAB-nak van Oktatási-nevelési és pszichológiai szakbizottsága, de ennél többre volna szükség). Nem igényel különösebb igazolást, miért volna fontos az erdélyi magyar nyelvű közösség számára az orvostudományi kutatások eredményeinek közvetítése, a folyamatos tájékoztatás. Fontos a modern tudományokban való eligazodás: a kibertérben, a digitális technikában, az informatikai eszközök használatában. Hosszan lehetne sorolni a hasznosítás és hasznosulás jogos igényeit.

Eltérő attitűdök, ideológiai megosztás

■ A társadalomtudományokban folyamatosan számolni kell fokozottabb ideológiai „fertőzékenységgel”, művelőik ideológiai megosztottságával. Ez is érinti, befolyásolja társadalmi hatásukat. Az egyik ideológia a jelenségek, folyamatok értékelésében tárgyilagosságot hirdetve közömbösséget vár el a kutatótól a közönséghez való viszonyában. Ilyen tárgyilagosság, előítélet-mentesség a valóságban nincs, ennek hirdetése maga is ideológiává válik, és szembekerül azzal, amely tudomásul veszi a közösség belső értékeit, és az érdekeit is megértéssel

kezeli. Ez alól az ideológiai megosztottság alól az erdélyi magyar társadalomtudományok művelői sem tudják kivonni magukat. Többnyire függő helyzetükben az elkötelezettség és a lekötöttség közül is választaniuk kell. Jellemző ebből a szempontból például az, ahogyan az egyes kutatók az asszimilációt kezelik: vannak, akik ezt úgy tekintik természetesnek és elhanyagolhatónak, hogy semmiféle nyomást, kényszert nem ismernek el, mások tényszerűen láttatják az asszimilációs nyomást, ennek spontán és kényszerű elemeit, arányait a magyar népeesség fogyásában.

Az erdélyi tudomány két említett szintézisének értékelésekor is az volt az alapvető megállapítás, hogy a tudományos eredményeknek nincs számottevő hatásuk a magyar nyelvközösségre. Még abban a tekintetben sem, hogy növelné az iskolázottság, a tudás, a tudomány presztízsét. De a hasznosulás igénye ennél jóval többet jelent: a társadalmi, gazdasági folyamatok közvetlen befolyásolását, a közösségi élet és műveltség gyarapítását, gazdagítását, az áltudományoktól, alaptalan mítoszoktól való eltávolodást. A társadalomtudományok művelői joggal gondolják úgy, hogy az ő eredményeiket a politikának kellene hasznosítania. Kölcsönös az elmarasztalás: a szakpolitikák ignorálják a szakmai eredményeket, véleményeket, a kutatók pedig úgy határolódnak el a politikától, mintha ebben nekik semmilyen szerepük nem lehetne. Az ideológiákon nem lehet felülemelkedni, a politikát sem lehet mellőzni, így, ha valóban hasznossá akarjuk tenni a tudományt, közös nevezőre kell jutnia a szakmának, saját tudománypolitikánknak és a közpolitikának.

Végül azt a köreinkben folyamatosan vitatott kérdést hozom szóba, hogy mit is jelent az erdélyi magyar tudomány(osság). Van-e egyáltalán ilyen? Melyek a kritériumai? A nyelv? A születési hely? A téma? A tudós kötődése élethelyzetétől függetlenül? A magam részéről némi szigorítással hajlanék arra, hogy ezt a kört azokra szűkítsem, akiknek a szakmai működése szándékában és hatásában saját közösségünkre is kiterjed.

KOZMA TAMÁS

TÁRSADALMI TANULÁS ÉS KÖZÖSSÉGI MEGÚJULÁS

Az innovációkat az új meg új kihívások tartják életben, az így elért változásokat pedig szervezetek örökítik át az utódoknak.

A templom alapzata megcsúszott, sürgősen tenni kellett valamit. A lelkész vette észre, szaladt a presbitériumhoz. Előbb a presbiterek néhányan fogtak munkához, aztán még valakik a hívek közül. Végül az ott nyaraló „vidékieknek” is föltűnt az eset, ők is bekapcsolódtak. Sikerült elhárítani a bajt, mert valakinek eszébe jutott, hogyan tartósíthatnák az alapokat.

A polgármester nagyon felbosszankodott, amikor a fővárosi gyerekeket teniszezni látta. Ilyet mi is tudunk, határozott magában. Aztán hazament, épített egy tenispályát, felszerelést szerzett, edzőt keresett, és megindult a tenisz-edzés. Négy évre rá megyei bajnokságot nyertek.

A határszéli kis falu iskoláit összevonták, az egykori igazgatói lakás megürült. A tanító néni lánya – ő is tanítóképzőt végzett – iskolatörténeti kiállítást szervezett. S maga is elcsodálkozott, hogy az idősebbek mekkora lelkesedéssel hordták oda „kincseiket”, amiket iskolás korukból megőriztek; később más emlékeket is az ötvenes évekből, sőt korábbiakból. De nemcsak odavitték, hanem közösen megcsodálták, hogy egymásnak is eldicsekedhessenek. Fészert is építettek az egykori iskolaudvaron, oda behúzódtak, hogy vasárnap délutánonként együtt lehessenek. Aztán – ha már együtt voltak – elkezdték virággal díszíteni a falu újonnan kialakított körforgalmát.

Sok ilyen példát mondhatnánk, a téma az „utcán hever”. Abban a műhelyben, amelyben idestova egy évtizede dolgozom – egyetemi

hallgatókkal, egykori hallgatókkal, doktori vizsgára készülőkkel és egyszerű érdeklődőkkel –, sok példát gyűjtöttünk és elemeztünk. Az ilyen munka önmagában is öröm – az együttlét lelkesítő, a fölfedezések a rácsodálkozás élményét hozzák –, és ha megoszthatjuk másokkal, az még szakmai sikert is hozhat. A példák pedig újakat serkentenek. Ha így nézi az ember a világot, minden bokrban innovációt talál. Érdemes gondolkodni e kezdeményezések hasonlóságain. Men-nél többet írunk és beszélünk róluk, annál több a párhuzam közöttük. Ez az írás az ilyen párhuzamokról szól: a közösségi megújulás természetrajzáról.

Gazdasági innováció – közösségi megújulás

■ A „megújulás” és „megújítás” (innováció) divattéma manapság; a közbeszéd-től a tudományos kutatásig, a médiától a szakirodalomig mindenütt beszélnek róla. Leggyakrabban a gazdaságban – az „innováció” mint szakkifejezés is onnan származik. És amit takar: azok az ötletek, kezdeményezések, próbálkozások, amelyekhez hasonló még nem volt, mégis beválnak, sőt versenyelőnyt hoznak. Az „innováció” gumifogalom lett: mindenfélét alá lehet sorolni, mindenre ráhúzható. Nem csoda, ha a meghatározása is annyiféle, ahány az újítás. Mára egész tudomány alakult ki belőle, számba véve keletkezését, terjedését, hasznát és életciklusait (Polónyi 2018).

Az innováció kutatói rendszerint közgazdák, akik a gazdasági megújulásra, annak hajtóerejére figyelnek. Ezért könnyen szem elől tévesztik a megújulás közösségi, társadalmi vonatkozásait. Az innovációról szóló vitákban vállalati innovációs programokról olvashatunk, „jó gyakorlatokról” (szerencsés véletlenekről, amelyek a gyakorlatban is beváltak), valamint „kreatív” vállalati környezetről és csúcs-menedzserekről. Úgy tűnik, hogy az innováció zárt világ, a gazdasági szervezetek világa. Annál is inkább, mert az új ötleteknek és az alkotó kezdeményezéseknek titokban kell maradniuk a versenytársak előtt, akik majd csak a piaci megjelenés során csodálkozhatnak rá az új termékekre.

Pedig az innováció korántsem csak a gazdaság dolga; még akkor sem, ha csupán a gazdaságra figyelünk. A gazdaság beágyazódik a társadalomba; így a gazdaságban kipattanó ötleteknek is mindig van társadalmi hátterük, még ha nem figyelnek is oda rájuk. De az innováció kutatása már két évtizede kiterjedt a közösségi megújulások vizsgálatára is.

Sokan sokféleképp próbálták megkülönböztetni a közösségi (társadalmi) innovációt a gazdasági innovációktól. Van, aki történeti folyamatnak tartja, és így beleérti a kisebb-nagyobb társadalmi változásokat is (mondjuk például a forradalmakat, Nicholls és Murdoch 2012). Mások (például Pol és Ville 2009) csak azokat a változásokat tekintik innovációnak, amelyek „paradigmaváltók”; azaz az egész társadalom gondolkodásmódját, életstílusát, kultúráját földcsuszamlásszerűen átalakítják. Van olyan fölfogás, amely a társadalmi innovációt a problémamegoldásban látja, amelyhez hosszú időn át halmozódnak az új ismeretek (Nelson és Winter 1982). Búzás és Lukovics (2015) szerint a közösségi megújulás olyan ötletekből áll, amelyek társadalmilag hasznosnak bizonyulnak, és amelyek emellett fönnttarthatók, vagyis beépülnek a közösség tudatába és gyakorlatába. Mások a közösségi tevékenységben szereplők sajátos aktivitásában keresik a társadalmi innovációk jellegzetességét. Például abban, hogy az egyébként ellenérdekelt partnerek mégis együttműködnek (Bradford 2003); vagy hogy az eddig is ismert problémához új magatartásokkal közelednek (Nemes, Varga 2015).

Történészről szociálpszichológusig, filozófustól szociológusig tehát ki-ki a saját szakterületén alkalmazza az „innováció” szót, és a saját szakértelmének megfelelően értelmezi. Mert az innováció jól alkalmazható értelmezési keret, amelybe napjaink közösségi történései természetes módon beilleszthetők és megmagyarázhatók. Olyan szemüveg, amelyen keresztül a közösség rejtett mozgásai is láthatók, az elfeledett történések pedig új értelmet nyernek. Amikor az alábbiakban „közösségi megújulásról” beszélünk, mi is kialakítottuk a saját értelmezésünket; mégpedig azoknak az eseteknek az alapján, amelyeket a bevezetőben említett kutatás során gyűjtöttünk (Márkus, Kozma 2019). Amikor alább közösségi megújulásról beszélünk, a következőket értjük rajta: a) olyan megújulást, amelyet alulról (lokális vagy regionális közösségben, helyi-területi szervezetekben, egy-egy kisebb-nagyobb csoportban) kezdeményeznek; b) olyan megújulást, amely egy probléma megoldásával kezdődik, és új tudásokat igényel; c) olyan megújulást, amely bár spontán bontakozik ki és terjed, mégis fönttartható és el is terjeszthető; d) olyan megújulást, amely nemcsak problémát old meg, hanem hatására az egész közösség átalakul.

Innováció alulról

■ A közösségi megújulás alulról kezdődik. „Alulról” – ez azt jelenti, hogy a hierarchia aljáról, a társadalmi-politikai szerkezet mélyrétegéből; azokban a csoportokban, amelyek a hatalmi rendszerben kevés hatalommal rendelkeznek. Az ilyen hatalmi rendszerekben egyes szereplők megpróbálják kisajátítani a politikai teret. A többi szereplő nem jut szóhoz, tevékenysége egyre korlátozottabb, mozgástere mind szűkebb. Újítás itt is van; de az ilyen hatalmi szerkezetekben az újítások felülről lefelé szerveződnek. Az innovátorok a hierarchia csúcán állnak, ők rendelik meg és dolgoztatják ki az újításokat. A felülről lefelé irányuló innovációkat „elrendelik”, „bevezetik”, „elterjesztik”. Fontos szerepet játszanak a betanítások és átképzések, amelyek révén az innovátorok az újítást elfogadtatják a hierarchia alján lévőkkel. Bárhonnan pattan is ki, az ilyen hatalmi szerkezetben az innováció sorsa azon múlik, hogy befogadják a csúcson lévők, hozzátevé hatalmi potenciáljukat.

Kérdés, nevezhetjük-e az ilyen felülről elrendelt és bevezetett innovációkat valóban megújulásnak. Újításoknak talán igen, főleg ha szűkebben meghatározott tevékenységre terjed ki. Megújulásnak azonban biztosan nem – főként nem abban az értelemben, ahogy a közösségi (társadalmi) innovációt ebben a dolgozatban értelmezzük.

A felül elfogadott és lefelé terjesztett innovációkkal szemben az, amit mi társadalmi innovációnak (közösségi megújulásnak) nevezünk, a társadalmi együttesek aljáról indul. Maga a „közösség” kifejezés is, amelyet itt használunk, ezt sugallja: nem hierarchikus szervezetről, hanem szabadon szerveződő és önként együttműködő társadalmi aktoroktól (vö. Neal 2019). A közösségi innováció demokratikus társadalmat föltételez, amelyben az együttműködőknek egyenlők a jogaik, és azonos hatalmuk van. A gazdasági és a társadalmi innovációk értelmezésében nem egyszerűen szemléletbeli különbségek vannak, hanem politikai különbségek. A gazdasági innovációk hierarchikus szervezeteket föltételeznek; a gazdasági innovációk a hierarchikusan fölépülő gazdasági szervezetek realitáshoz alkalmazkodnak, azt tükrözik. A társadalmi innováció (közösségi megújulás) más világot rajzol elénk: az olyan együttműködőket, akik egymás

mellé rendelődnek – még akkor is, ha egyes tevékenységeiket alá-fölérendeltségben végzik.

Vannak ilyen közösségek? És ha igen, hol találhatóak? A „közösség” kifejezés terjedése a társadalomtudományban és divatja a politikai irodalomban részben politikai realitásokat fejez ki, részben persze vágyakat is. A lakóhelyen együtt élők, az önkéntes tevékenységekben közreműködők, a civil szervezetekben szerepet vállalók világa ez, a gazdaság hierarchikusan szerveződő világával szemben. A közösség tagjai vagy önként működnek együtt, vagy pedig átfogó, az egyén fölötti, kikerülhetetlen kihívások terelik őket össze. Az innováció, amely ilyenkor kipattan, nem egy-egy aktivitásra vonatkozik, bár látszólag így kezdődik. Hanem az összes együttműködőre – megváltoztatva egymáshoz fűződő hagyományos viszonyait is.

A kihívás, amely összefog

■ Innováció nincs kihívás nélkül; a megújuláshoz mindig probléma kell. Igaz ez a közösségi innovációra is, amelynek során a kihívás az, amely egybeszervezi a közösséget (nem pedig a szervezeti hierarchia). A közösségi innováció olyan kihívással indul, amely egybetereli az egy helyütt lakókat, egy munkahelyen dolgozókat, egy térben élőket. A kihívás a közösségi innováció kulcsa; az arra adandó válaszokból pattanhat ki az innováció.

A közösségi innovációval foglalkozó irodalom (például a már idézett Bradford 2003 vagy Kickul, Bacq 2012) rendszerint természeti katasztrófákra utal. Egy szökőár, az árvíz, amely áttöri a gátat, egy környezetromboló beruházás, az élővilág kihalásával fenyegető éghajlati változás – rendszerint ilyen kihívások azok, amelyek leginkább egybeterelik és közösséggé szervezik az egy térben lakókat. De ehhez nem kell föltétlenül természeti katasztrófa. Olyan társadalmi fejlemények is megteszik (például rablótámadások), amelyek egyenként fenyegetnek mindnyájunkat, akik azonos csoportban élünk. A mi gyűjtésünkben a kihívásokat nem természeti katasztrófák okozták, hanem vidék és város drámai kettészakadása, az elnéptelenedés, a települések kiürülése, a népesség térbeli átrendeződése. Stagnáló térségekben megmaradni – lényegében ez volt az a probléma, amely a mi kutatásunkban kihívta a közösségi megújulásokat (pl. Forray, Kozma 2013).

Az a térségi átrendeződés, amely most egész Kelet-Közép-Európát sújtja, az 1989/90-es fordulattal indult (a korábbi rezsimek is megtették persze a magukét). A külföldi tőke megjelenése, a piacgazdasági átrendeződés, erre hivatkozva pedig sok helyütt gyarmatosító jellegű gazdasági és civilizációs változások – mindez elegendő ahhoz, hogy az itt élők a leszakadást, a gyors átrendeződést, a megnövekedett társadalmi és a növekvő hatalmi egyenlőtlenségeket történelmi kihívásként éljék át.

Mert a kihívásokat személyesen kell átélni. Amíg csak néhányan beszélnek róla, a kihívás még nem közösségi méretű, és nem is lesz hatása a közösségi megújulásra. Legföljebb rossz közérzetet, elégedetlenséget okozhat, amit egyénileg lehet és kell megoldani. Az igazi kihívás az, amelyet mindnyájan a saját problémánknak ismerünk föl. Olyan problémaként, amelynek megoldásához össze kell fognunk, személyes rokon- és ellenszenveinktől eltekintve. Ebben a fölismerésben a közösség vezetői (hivatalosak és nem hivatalosak) azzal segítenek, hogy megpróbálják meghatározni a problémát. Nem biztos, hogy egyformán látják a megoldandó föl-

adatot. Itt kezdődik a közösség átalakulása: a közösség kisebb-nagyobb csoportjai állást kell foglaljanak egyik vagy másik megoldás mellett.

Először természetesen a megszokott megoldások merülnek föl; ezeknek lesz a legtöbb hívük. De lehet, hogy a fölmerült problémát már nem lehet a hagyományos eszközökkel orvosolni. Új ötletekre, új információkra, tudásokra és kompetenciákra volna szükség. A vitatkozók közül – akik sürgetik, hogy csináljunk végre valamit – azok juthatnak legtöbbre, akik új megoldásokat akarnak kipróbálni. Persze itt a kockázat is sokkal nagyobb. Ha kudarcot vall az újító, rendszerint elveszti a közösség bizalmát, talán meg is gyűlölik. Ha viszont neki lesz igaza, a közösség új sikerre tesz szert, és új tudással gyarapszik.

Itt, ebben a problémamegoldásban rejlik a közösségi megújulás. Meg kell szerezni azt a bizonyos új tudást, oda kell hozni, megértetni és elfogadtatni. De egy új tudás elterjesztése önmagában még nem innováció; az még csak egyszerű tanulás. (Napjaink legelterjedtebb példái az internethez fűzhetőek.) Az új tudás csak akkor változtatja meg a befogadókat, ha a közösen átélt megrettenést segít megoldani; ha megváltoztatja azt, amit eddig tudtunk és gondoltunk.

Ahhoz, hogy a rettenetből innováció legyen, még valamire szükség van: az új tudás, az új siker, az új tapasztalat szavakba foglalására. Ahhoz, hogy egy sikeres problémamegoldás a vele járó tudásokkal együtt ne felejtődjek el, szükség van arra is, hogy a közös emlékezet részévé váljék. A közösségi hagyományok úgy erősítik az együtt élőket, hogy az összetartozásuk tudatát támogatják. A narratívumok a sikeresen túlélte kihívásokról szólnak, és ebbe csomagolva arról az új tudásról, amely a megoldást hozta.

A történetmondás nemcsak a közösségi megújulás megértésének fontos módszere (Hyvarinen 2012), hanem a közösségi identitás kialakításának is. A közös kihívást és problémamegoldást sokan sokféleképp élik át. Történeteik, amelyeket egymásnak vagy a kíváncsiskodó idegennek (pl. a terepkutatónak) elmondanak, sokszor nemcsak eltérőek, hanem ellentétesek is. Mindig vannak azonban közös pontok, amelyek segítségével az események rekonstruálhatók. A sokszor elmondott és megvitatott történetek előbb-utóbb összezsírosulódnak, és „hivatalos” verziót öltenek. Ezzel a hivatalos verzióval válnak aztán a közösségi tudat részévé, beiktatva a sikert és az új tudást a közösség azonosságtudatába.

Társadalmi tanulás

■ Amit itt leírtunk, az a társadalmi tanulás folyamata. „Társadalmi tanuláson” az olyan tanulást értjük, amely az egész életünket átfogja – bölcsőtől a koporsóig. (Sőt még előbb és még utána is, ha hinni lehet a halálközeli élmény modern kutatásainak – lásd pl. Van Lommel, 2019). A tág értelemben vett tanulás nemcsak az egész életünket fogja át, hanem azon belül a teljes napunkat is (hisszük, nem hisszük, éjszaka is „tanulunk”). Ez a kerete a tanulás számos kitüntetett formájának, mint amilyen az iskolai tanulás, a munkahelyi tanulás, a tanulás a különböző szervezetekben, ahová belépünk, és ahová tartozni akarunk. Sokan szocializációnak nevezik – a szocializációnak nagy hagyományú irodalma van (lásd itt Kozma 2001. 41–70), és sok mindent jelent. De kétségtelen, hogy a közép-pontjában a társadalmi tanulás áll.

A társadalmi tanulás szakértői megkülönböztetik a formális, nem formális és informális (vagy spontán) tanulást. Ezek közül hagyományosan csak a formális tanulásra szoktunk figyelni. Ez az, amit megszokott módon „tanulásnak” hí-

vunk, s amellyel az ismert (és kevésbé ismert) ún. tanuláselméletek foglalkoznak (Bandura, 1977). Hivatalosan az iskola is jórészt erre figyel; maga a pedagógia is ezzel foglalkozik. Az iskolai tanulást össze szokás kapcsolni a tanítással („tanítás-tanulási folyamat”), úgy fogva föl, hogy a kettő kölcsönösen feltételezi egymást: tanítás nincs tanulás nélkül (pedig van), tanulás pedig nem képzelhető el tanítás nélkül (de bizony, elképzelhető).

Holott a valóságban maga az iskola is sokféle tanulás színtere. Az informális (spontán) tanulás át- meg átszövi az iskola szervezetét és közösségeit: a gyerekek is tanulnak egymástól, a tanítók is a kollégáiktól. Sőt: a tanító is a tanítványaitól, így lesz belőle tapasztalt pedagógus. És nemcsak kölcsönösen és észrevétlenül tanulnak egymástól. A spontán tanulás az iskolába járás nagyobb részét teszik ki. Az, amit nevelőhatásnak mondunk, szintén a spontán tanulásokon nyugszik, azért is annyira kiszámíthatatlan. Ráadásul ellent is mondhatnak egymásnak. Mást tanít a tanár hivatalosan, közben mást kommunikál testbeszéddel; mást tanulnak a gyerekek egymástól és otthon, mint amit az iskola megkövetel. Jól ismert ellentmondások ezek.

A nonformális tanulás az, amelyről a közösségi megújulás kapcsán leginkább beszélhetünk. Egyesek ezt egyenesen politikai tetteknek is minősítik (Kozma 2018). A nonformális tanulásokat az különbözteti meg az iskolai tanulástól, hogy nem iskolás – nem tanulásra szánt, tanulási céllal szervezett – körülmények között zajlanak. Ide sorolhatók a különböző tanfolyamok, munkahelyi betanítások és kiképzések, az új mobiltelefon kitanulmányozása. Vagyis minden olyan tevékenység, ahol célzott a tanulás – meg akarjuk tudni, megpróbáljuk használni –, de nem szervezett a tanítás. Ha innen közelítjük, nyilvánvaló, hogy az iskola csupán epizód, igaz, fontos epizód az életünkben.

Hogy érzékeltessük a különbséget: lehet nyelvet tanulni az iskolában (formális tanulás), hosszabb-rövidebb tanfolyamokon (nem formális tanulás), illetve az életben is, spontán módon. Ezek egymásra épülnek, és egymásba is kapcsolódnak: a nyelvet gyerekkorban kezdjük (informális tanulás), az iskolában folytatjuk (formális tanulás), és tökéletesítjük tanfolyamokon (nem formális tanulás). Mégsem ilyen egyszerű persze, mert a különböző tanulások egymásba fonódnak. Jó nyelvtudáshoz jó iskolai alapok kellenek, amire a tanfolyamok rásegítenek, az egészét át- meg átszövi az informális tanulás.

A tanulás mint politikai tett

■ A tanulás mint politikai tett azért izgalmas fölfedezés, mert a társadalmi át-alakulásokat (a közösségi innovációt) éppen a gyökerénél ragadja meg. Annál a mozzanatánál, amikor az új tudások megszerzése, az értük való versenyfutás át-alakítja a közösség életét. Régi fölfedezés ez, de főként a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben vált a társadalmi át-alakulások egyik alternatívájává. Kevesen kapcsolják össze – pedig megtehetnénk (sőt meg is kéne tennünk) – a korabeli iskolakritikát a társadalomkritikával és a társadalomkritikát a tanulásunkról való beszéd és gyakorlat új változataival. A legismertebb talán ebben a vonatkozásban Ivan Illich nagy hírvé könyve, amely egy „iskolátlanított társadalomról” szól (Illich 1971). S ezen azt értette, amit mi az előbb nonformális tanulásnak neveztünk. Vagyis a legkülönfélébb tanulások egy olyan szövevényét, amely körül fogja az emberi életet, akkor van a segítségére, amikor bajba kerül, s információt nyújt annak, akinek éppen szüksége van rá. Ivan Illich egykor ezt úgy kép-

zelve el, hogy egy-egy város telefonkönyvét fölütve az oda érkező megkeresheti a neki szükséges tanárt. Sőt akár már a repülőtéren rendelkezésére állnak a szükséges információk, amelyek ott és akkor megtanulhatók.

Ivan Illich korában ez meghökkenést és még nagyobb ellenkezést váltott ki. Ma, mobiltelefonjaink és laptopjaink korában csak mosolygunk rajta. A nem formális tanulások ilyen hálózata ma már nem a képzeleté, hanem mindennapi valóság. Akarva-akaratlanul benne vagyunk, együtt élünk vele. Hogy mi volt a politikai töltete az „iskolátlanított iskolának”, az mára elfelejtődött: az elnyomó iskola. Amit a szerző abban látott, hogy az iskola csak bizonyos tanulást hitelesít. Sőt arra kényszerít azzal, hogy a szervezeti hatalmával körülvesz. Ez utóbbi különösen bántotta Illichet – az amerikai alapítású iskolákra gondolt, amelyek révén az Egyesült Államok gyarmatosítják Latin-Amerikát. Az iskola ilyen „nevelő hatása” – nevezzük nevén – mindig is nyilvánvaló volt. S tudtunk is róla, még ha nem értékeltük is úgy, ahogy Ivan Illich és az iskolátlanítók mozgalma (pl. Freire [1970], az elnyomottak pedagógiájáról szólva).

Mára ugyanis – önkényuralmi rendszereken és diáklázadásokon túl – azt is tudjuk az iskoláról, hogy ha nincs, azzal még nagyobb bajt okoz. Számos kutatás bizonyítja – az élethosszig tartó tanulástól az autonóm tanuláshoz –, hogy a nem formális tanulások csak akkor hatásosak, ha formális (az iskolai) tanulások alapozzák meg. Lehet azon vitatkozni – szakemberek ezrei teszik –, hogy inkább tudást (információt) tanuljanak a gyerekek az iskolában, vagy inkább készségeket. A bölcs tanár azonban tudja, hogy ez elméleti vita. A kettő kéz a kézben jár. Készségek nincsenek tudás (információ) nélkül; az információk pedig gyorsan elfelejtődnek, ha nem alkalmazzák őket. Így az iskola nélkülözhetetlen.

Nélkülözhetetlen, ha nem is elégséges. Mert az olyan iskola, amely kizárólagosságra törekszik, már régen megbukott: nem képes elszigetelődni attól a közösségtől, amely körbeveszi és behálózza. Iskola nélkül nincs település, nincsenek területi-társadalmi közösségek, nincs állandóság és kultúra. Az iskola áll a központjában mindannak, amit társadalmi tanulásnak nevezünk, és ami, mint láttuk, a közösségi megújulás motorja. A társadalmi tanulások körülveszik az iskolát, kiegészítik azt, ami benne folyik, befejezik a formális tanulás során elkezdetteket, és korrigálják mindazt a hibát, amit tanító és tanítvány a zárt falak között elkövethet. De a társadalmi tanulások változatos formái sem helyettesíthetik az iskolát. Tanulás nélkül nincs innováció; iskola nélkül nincs tanulás.

Ez még akkor is igaz, ha messze vagyunk már attól, hogy az iskolát – a különböző rangú és színvonalú intézményeket – tekintsük a tudás fellegvárának. Nem az iskola bocsátja ki magából a tudást, hogy a társadalom okosabb, ügyesebb és informáltabb legyen – sokkal inkább „a társadalom” termeli és adja tovább az információkat, többet közt az iskola révén. Az iskola pedig hitelesít. Azzal, hogy a tananyagban bizonyos tudások ott szerepelnek, mások pedig nem, az iskola mintegy rányomja a hivatalosság pecsétjét a társadalmi tanulásra. (A hivatalosság pecsétje sokszor szó szerint értendő: sok iskolarendszerben igekeznek beszámítani azokat a tudásokat, amelyeket a jelentkezők iskolán kívül, nem formális úton szereztek.)

Tér és torony

■ Itt kerül szembe egymással a „Tér és a Torony”, ahogy egy ismert skót történész írja nagy hatású könyvében (Ferguson 2017; a képet Siénában látta meg).

Téren értve a közösségeket, amelyekben az innovációk megszületnek, Tornyon (a siénai városháza tornyán) pedig a szervezeteket, amelyek az innovációkat hitelesítik, tartósítják és elterjesztik. A társadalmi innovációk közösségekben születnek, a közösségek az innovációk szülőhelyei, az innovációk pedig mozgásban tartják a társadalmat. Az innovációk közösségi hálózatokon keresztül terjednek, és ezek a hálózatok átszövik a társadalmat. A szabad társulások és önkéntes vállalások a melegágyai az innovációknak.

Az ily módon keletkező megújulások azonban csak ideig-óráig tartanak, megszilárdulni, elterjedni és társadalmat formálni nem képesek. A hierarchikus szervezet (Torony) viszont éppen azt tudja, ami a spontán közösségekből hiányzik: állandósít, elterjeszt, megszilárdít. Ahhoz, hogy egy innovációból bevett társadalmi gyakorlat legyen, olyanok is kellenek, akik tartósan együttműködnek, vagyis szervezeten, alá-fölé rendeltségben. A hierarchikus szervezet úgy van „kitalálva” (ilyenné fejlődött), hogy képes legyen az ötletből gyakorlatot csinálni, a helyi kezdeményezésből egész társadalmat átfogó politikát, az ideig-óráig tartó lelkesedésből tartós tevékenységet. A közösségi innováció csak akkor sikeres, ha mögötte szervezett és céltudatos együttműködés áll.

A kettő – közösség és szervezet – tehát kiegészíti egymást; de egyben ki is zárja. A spontaneitást megfojtja a hierarchikus együttműködés szabályszerűsége, a hierarchikus együttműködést pedig kikezdi az új kihívások, amelyek újabb és újabb, ismeretlen tudásokat és kompetenciákat igényelnek. Hogyan élhetnének együtt? Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a társadalomkutatókat, bárhogyan nevezék is, forradalom vagy haladás, centralizálás vagy öngazgatás, aktív társadalom vagy bezárkózás. Etzioni, aki talán a legismertebb volt azok közül, akik a múlt századbeli dilemmákat elemezték, ötletes ábrán szemléltette, ahogy az átalakulásokat serkentő és az állandóságot őrző erők összezsapnának – aminek a vége vagy az önfeladás, vagy az elzárkózás. Az „aktív társadalom” kifejezés is tőle származik: a kétféle erő ideális egyensúlya (Etzioni 1961).

Az optimista válasz

■ Tartunk-e valamelyik irányba? Mondhatjuk-e, hogy a közösségi megújulások láncolata előrevisz, ha nem tudjuk is, hová? A pesszimista válasz szerint a kétféle törekvés – közösségi innováció és szervezeti állandósulás – öröknek látszó körforgásban van egymással, egyensúlyt keresve, ha meg nem is találva. Az innovációkat az új meg új kihívások tartják életben, az így elért változásokat pedig szervezetek örökítik át az utódoknak. Hol egyik, hol másik kerül fölül adott történeti korokban és társadalmi viszonyok között. Az optimista válasz szerint az egész körforgás előrehalad, ahogy a kihívások növekednek, az új válaszok pedig az előző sikerekből – tudásokból és kompetenciákból – tanulnak. A kihívások növekszenek bár, de a közösségi innovációk globálissá válnak. Hosszú távon önszerveződővé válhat a rendszer: a közösségi innovációknak mind kevésbé lesz szükségük hierarchikus szervezetekre ahhoz, hogy ne csak megszülessenek, hanem meg is maradhassanak.

Míntha valami hasonlót fedezhetnénk föl a tanulásban is. Az egymásra következő nemzedékek mind képzetebbek, ezért a válaszok, amelyeket az új kihívásokra adnak, egyre kidolgozottabbak. A technika is segít ebben: az új generációk többet tudnak, gyorsabban is tanulnak. Ennek következtében a formális tanulás (az iskola) fontossága csökken, és jellege megváltozik. Egyre inkább az ala-

pokat rakja le, amelyekre mind több iskola utáni, nem formális tanulás következik. Lényegében egy életen át.

Mielőtt persze itt lehorgonyoznánk – Pangloss mesterrel megnyugodva –, nem árt, ha visszatekintünk a realitásokra. Tereptanulmányaink azt mutatták, hogy a számos kezdeményezés, amely „innováció” néven futott, nagyrészt csupán buborék volt – így nevezik a felülről bevezetett újításokat, amelyek kimúlnak, mielőtt már nem áll mögöttük a kezdeményező. Az innovációért, ha alulról indul (a Térről), mindig meg kell küzdeni a bürokráciával (a Toronnyal). Ahogyan a tanulás is: egyszer tágabban szerveződik, például piaci viszonyok között; másszor pedig bezárkózik az intézmények falai közé, a maga hitelesítő peccsétjeivel és bürokratikus szűklátókörűségével. A társadalmi tanulás azonban szerencsére folyik tovább, áthatolva intézményi falakon, átszöve nehézkes bürokráciákat. S ez a garancia arra, hogy a közösségek gyorsabban újulnak meg, mint az őket szervező-uraló bürokráciák. Legyünk mégiscsak optimisták.

■ HIVATKOZÁSOK

- Bandura, Albert: *Social Learning Theory*. Prentice-Hall, Oxford etc., 1977.
- Bradford, J. Neil: *Cities and communities that work: Innovative practices, enabling policies*. Canadian Policy Research Networks, Toronto, 2003.
- Buzás Norbert – Lukovics Miklós: *A felelősségteljes innovációról*. Közgazdasági Szemle 2015. 62. 438–456.
- Etzioni, Amitai: *The Active Society*. The Free Press, New York, 1961.
- Ferguson, Niall: *The Square and the Tower*. Penguin Books, London, 2017.
- Fórray R. Katalin – Kozma Tamás: *Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás. Iskolakultúra* 2013. 10. 3–21.
- Freire, Paulo: *Pedagogy of the Oppressed*. Continuum Publishers, New York, 1970, 1993.
- Hyvarinan, Matti: *Analyzing narratives and story-telling*. The Sage Handbook of Social Research Methods. London, (2019).
- Kickul, J. Bacq, S. eds: *Patterns in Social Entrepreneurship Research*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2012.
- Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999, 2001.
- Kozma Tamás: *The Role of Learning in Political Change*. Hungarian Educational Research Journal, 2018. 8(3). 89–100, DOI:10.14413/HERJ/8/3/7.
- Márkus Edina – Kozma Tamás eds: *Learning Communities and Social Innovations*. University Press, Debrecen, 2019.
- Neal, P. Zachary: *Community*. In: *Oxford Bibliographies*. <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0080.xml> (Leolvasva: 2019.03.26).
- Nelson R. Richard – Sidney G. Winter: *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Harvard University Press, Cambridge, USA, 1982.
- Nemes Gusztáv – Varga Ágnes: *Gondolatok a vidékfejlesztésről*. Educatio 2014. 3. 384–393.
- Nicholls Alex – Murdock Alex: *The nature of social innovation*. In: Nicholls Alex – Murdock Alex eds.: *Social Innovation*. Palgrave Macmillan, London, 2012.
- Pol, Eduardo – Ville, Simon: *Social innovation: Buzz word or enduring term?* The Journal of Socio-Economics 2009. 6. 878–885.
- Polónyi István, ed: *Innováció*. Educatio 2018. 2. 161–305.
- Van Lommel, Pim: *Végtelen tudat*. Semmelweis Kiadó, Bp., 2019.

KASSAY GÁBOR – SZENKOVITS FERENC

ÖNÁLLÓ INTÉZET, MEGFIATALODOTT MUNKAKÖZÖSSÉG

Kutatás és oktatás a BBTE Magyar Matematika és Informatika Intézetében

Előzmények

■ Kolozsváron az egyetemi szintű matematika-oktatás és kutatás első komolyabb eredményeivel a 18. században találkozunk, az 1581-ben alapított jezsuita egyetemen. A csillagászatot és matematikát is tanító jezsuiták sorából kiemelkedik Jánosi Miklós (1700–1741) és Hell Miksa (Maximilian Hell, 1720–1792) munkássága, akik diákjaik számára latin nyelvű tankönyveket szerkesztettek és sokszorosítottak az egyetem nyomdájában.¹ Ezen tankönyvek némelyikét később máshol is többször kiadták, és a jezsuita oktatásban Európa-szerte használták.

A kolozsvári matematikaiskola kialakulásában minőségileg új korszak kezdődik az 1872-es évvel, amikor a frissen alapított magyar állami egyetem keretében önállóan jelenik meg a Természet-tudományi és Matematikai Kar. Ezen a karon oktatta a matematika különböző témaköreit Brassai Sámuel (1800–1897), Martin Lajos (1827–1897), Réthy Mór (1846–1925), Farkas Gyula (1847–1930), Klug Lipót (1855–1945), Vályi Gyula (1855–1913), Schlesinger Lajos (1864–1933), Riesz Frigyes (1880–1956), Fejér Lipót (1880–1959), Haar Alfréd (1885–1933), Szőkefalvi-Nagy Gyula (1887–1953).² Kiemelkedik Farkas Gyula, Riesz Frigyes, Fejér Lipót és Haar Alfréd matematikai eredményei, amelyek napjainkig meghatározták a matematika fejlődését. A 20. század elején olyan jelentős eredmények születtek, melyek a modern matematika részét képezik, és ma is ösztönzőleg hatnak a fiatal kutatókra.

**Sikerült önálló magyar
intézetet alapítani,
amelyben a korábban
hét tanszéken szétszórt
nyolc oktató helyett ma
harminckét főállású
oktató tanít, jelentősen
megfiatalodott
munkaközösségben.**

A két világháború között Kolozsváron a magas szintű matematikai kutatás lelankadt, a magyar egyetem Szegedre való költöztetése nyomán. A második világháború ideje se volt elegendő ahhoz, hogy a Kolozsvárra visszaköltözött egyetemen matematikát tanító Dávid Lajos (1881–1962), Borbély Samu (1907–1984), Cseke Vilmos (1915–1983) és Szőkefalvi-Nagy Gyula (1887–1953) újraélessze a korábbi szintű matematikaiskolát.

Az 1945-ben alapított Bolyai Egyetemen az első években a matematikát a következő tanárok tanították: Gergely Jenő (1896–1974), Pic György (Gheorghe Pic, 1907–1984), Kovács Kálmán (1911–1984), Tóth Sándor (1913–2007), Kiss Ernő (1914–1990), Cseke Vilmos (1915–1983), Kiss Árpád (1916–1958), Radó Ferenc (1921–1990). Ebben az időben a felsorolt oktatók közül csak háromnak, Gergely Jenőnek (1921), Cseke Vilmosnak (1947) és Radó Ferencnek (1958) volt tudományos fokozata (doktorátusa). Az oktatás főként a tanárképzést szolgálta, tudományos fokozat megszerzésére nem volt lehetőség. Mindamelllett a tehetséges diákok számára megteremtette a tudományos kutató munkához szükséges feltételeket is. A Bolyai Egyetem Matematika–Fizika Karán végzett tehetséges matematikusok közül később többen is szakterületük elismert tudományos kutatói lettek. Néhányan közülük már az egyetemi évek alatt bekapcsolódtak a Bolyain folyó oktatásba, majd később az összevont egyetemen dolgoztak. A Bolyai Egyetemen végzett kiemelkedő munkásságú matematikusok: Kiss Árpád (1916–1958), Ney András (1921–2010), Tóth Imre (1921–2010), Jankó Béla (1926–2007), Maurer Gyula (1927–2012), Bitay László (1928–2018), Kalik Károly (1928–1998), Hamburg Péter (1929–), Kiss Elemér (1929–2006), Lőrinczi Gyula (1929–), Singer Iván (1929–), Orbán Béla (1929–2016), Páter Zoltán (1929–2013), Balázs Márton (1929–2016), Pál Árpád (1929–2006), Virág Imre (1931–2015), Györfi Jenő (1933–), Szilágyi Pál (1933–2017), Kolumbán József (1935–).³

A Bolyai Egyetem felszámolásával megszűntek a tudományos kutatás feltételeit is biztosító önálló magyar intézményi keretek. Az oktatók egy része – köztük tizenhét matematikus –, az egyesített Babeş–Bolyai Tudományegyetem matematikai tanszékein szétszórva folytathatta egyetemi oktatói és tudományos munkásságát.

A második világháborút követően a kolozsvári matematikaiskola fejlődésében újabb lendületet hozott Gheorghe Călugăreanu (1902–1976) és Tiberiu Popoviciu (1906–1975) akadémikusok munkássága, akik modern matematikai kutatócsoportokat alakítottak ki maguk körül. Az egyesített egyetemen a magyar nyelvű matematikai oktatás évekig szinte teljesen szünetelt. A matematikai kutatásokat illetően viszont az összevont Babeş–Bolyai Tudományegyetem politikájának voltak pozitív hatásai is. Nevezetesen az, hogy a matematikai tanszékeken előtérbe került a tudományos teljesítmény. A tudományos kutatásban jól teljesítő magyar matematikusok számára új lehetőségek nyíltak meg. Így közülük többen is élhettek azzal a lehetőséggel, hogy doktori címet szerezzenek az új egyetemen, szakmai együttműködést építsenek ki a román kollégákkal. Mindazonáltal 1959-től a magyar oktatók száma fokozatosan csökkent, olyannyira, hogy az 1989-es év végére a karon mindössze nyolc magyar anyanyelvű tanár tanított: Balázs Márton, Goldner Gábor (1940–2011), Kassay Gábor, Kása Zoltán, Kolumbán József, Pál Árpád, Szilágyi Pál és Virág Imre. Közülük csupán egy volt egyetemi professzor (Pál Árpád), és mindössze három került be az egyesítéstől eltelt harminc évben: Goldner Gábor, Kása Zoltán informatikus (1971-ben) és Kassay Gábor matematikus (1987-ben).

■ A romániai politikai változások új lehetőségeket nyitottak meg 1990-től kezdődően a magyar oktatók és kutatók számára a Matematika és Informatika Kar keretében is. Kezdetben az előmenetelben korábban évtizedekig akadályozott kollégák számára vált lehetővé versenyvizsgák alapján magasabb oktatói fokozatok megszerzése.

Az oktatás terén fokozatosan sikerül újabb és újabb tárgyak magyar nyelvű oktatását bevezetni, majd 1993-tól karunkon megnyílik a magyar nyelvű matematikus- és informatikusképzés, a felvételin önállóan elkülönített ötven, illetve huszonöt helyel.

A magyar nyelvű oktatási lehetőségek bővülése szükségessé teszi további magyar matematikusok és informatikusok alkalmazását. Ekkor kerül a karra Németh Sándor tudományos kutató, majd néhány év alatt egész sor, a korábbi években végzett tehetséges matematikus: Bege Antal (1962–2012), Bulboacă Teodor, Dezső Gábor (1947–2006), Domokos András, Finta Zoltán, Mărcuş Andrei, Pap Margit, Sándor József, Soós Anna, Szenkovits Ferenc, Varga Csaba, Tóth László, akik pár év alatt megszerzik a matematikai tudományok doktori fokozatát is.

Az egyetlen magyar informatikus (Kása Zoltán) mellé további kollégák kerülnek: Balázs Márton Ernő, Darvay Zsolt, Ionescu Klára, Robu Judit.

Az önálló magyar nyelvű oktatás igen sikeresen indul. Nagyon népszerű ekkor a matematika szak is, ami nagyszámú igen tehetséges fiatalat vonz, és az első éveiben igen eredményesnek bizonyul. Több fiatal tehetséges matematikus végez a magyar tagozaton, akik jelentős része matematikatanárként dolgozik a közoktatásban Erdélyben vagy Magyarországon, de közülük kerül ki több olyan fiatal is, aki a tudományos kutatásban és egyetemi oktatásban folytatja munkáját. Az utóbbi két évtizedben egyetemünkön szerez doktori fokozatot matematikából: András Szilárd, Baranyai Tünde Klára, Baricz Árpád, Burján-Mosoni Boglárka, Csillik Iharka, Egri Edit, Farkas Csaba, Kovács Barna, Kristály Sándor, László Szilárd Csaba, Makó Zoltán, Marchis Julianna, Mezei Ildikó Ilona, Molnár Andrea Éva, Salamon Júlia, Somogyi Ildikó, Szabó Tünde Petra, Szántó Csaba, Szöllősi István; informatikából pedig: András Péter, Avornicului Mihai, Áfra Attila Tamás, Bodó Zalán, Gaskó Noémi, Jakab Hunor, Kiss Tibor, Kovács Lehel István, Minier Zsolt, Róth Ágoston, Ruff Laura, Sándor (Nagy) Réka, Simon Károly és Szenkovits Annamária. Karunk doktori iskolájában a fiatal tehetségek nevelésében a következő magyar oktatók jeleskedtek: Balázs Márton, Kassay Gábor, Kolumbán József, Pál Árpád, Varga Csaba matematikából, illetve Kása Zoltán informatikából.

Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi három évtizedben a matematika iránti érdeklődés nagyon visszaesett. Ha az 1990-es évek közepén évente sikerült felvenni ötven tehetséges fiatalot, aki matematikát akart tanulni magyarul, addig napjainkban a tizenöt sikeresen felvételiző is jó évfolyamnak számít. A matematika iránti érdeklődés visszaesésében természetesen része van az informatikaoktatás bővülésének. Az informatika szakon nem jelent gondot évente száz meghirdetett hely betöltése sem. Az informatikaoktatásában a gondot az jelenti, hogy nagyon nehéz az egyetemen oktatói feladatkörben megtartani a tehetséges fiatal tanítványainkat. Jelenleg Romániában az informatika területén az egyetemi státus nehezen tud versenyezni a versenyszféra által a programozók számára nyújtott lehetőségekkel.

A magyar nyelvű oktatás fejlesztéseként sikerül magyar nyelvű magiszteri képzést indítani matematikából és informatikából is. Jelenleg a következő magiszteri szakokra hirdetünk felvételt: Számítógépes matematika, Matematikai didaktika, Adatelemzés és modellezés, Vállalti szoftvertervezés és fejlesztés, Informatikai didaktika.

A magyar tagozat önállósulásának három évtizedes folyamatában több tagozatvezető oktatónak volt kiemelt szerepe, akik hosszú éveken át vállalták a sokszor háládatlan adminisztratív munka terheit. 1990 után karunk részéről az egyetem magyar tagozatát vezető helyettes rektor volt Szilágyi Pál (1996–2000), Kása Zoltán (2000–2004), Soós Anna (2012–). A karon belül helyettes dékánként tevékenykedtek: Balázs Márton (1990–1992), Szilágyi Pál (1992–1996), Varga Csaba (1996–1998), Kása Zoltán (1998–2000, 2004–2008), Szenkovits Ferenc (2000–2004), Soós Anna (2008–2012) és Robu Judit (2012–). A 2011-től működő önálló Magyar Matematika és Informatika Intézetet vezette Robu Judit (2011–2012), Szenkovits Ferenc (2012–2016) és András Szilárd (2016–).

Tudományos kutatás 1990 után

■ A jelenlegi tudományos kutatás irányvonalainak kialakulása a kilencvenes évek elején szerveződött tanszékekhez köthető. A korábbi struktúrához képest létszámban kisebb, tudományterületekhez viszont erősebben kötődő egységek alakultak ki. Ilyen volt például az Algebra, Analízis és Optimalizáció, Geometria, Függvénytan, Mechanika és Csillagászat stb. Tanszék. Az ezekben tevékenykedő munkatársak (románok, magyarok, németek – vegyesen) ugyanarra, vagy hasonló tudományterületre szakosodtak, és minden egység heti rendszerességgel külön tudományos szemináriumot tartott, melynek keretében ki-kí a saját, aktuális eredményeit mutatta be, de sok esetben egy-egy érdekesebb, mások által publikált cikk is bemutatásra, megvitatásra került. Néha az is előfordult, hogy valaki több héten át egy könyvet ismertetett fejezetenként. Ez különösen a fiatal kollégák, doktorandusok számára bizonyult nagyon hasznosnak. Később, anyagi és adminisztratív okokra hivatkozva ezeket a kisebb tanszékeket megszüntették, és nagyobb egységekbe sorolták (Matematika, Alkalmazott matematika, Informatika). Aztán 2011-ben a magyar oktatás formálisan is önállósozott: a tanügyi törvény szerint a korábbi tanszékek megszűntek, és a kar három egységre, úgynevezett intézetre tagolódott: a két román egység (Matematika, Informatika) mellett megalakult a Magyar Matematika és Informatika Intézet. Ez a struktúra ma is ebben a felállásban működik. Az intézetek az oktatás szempontjából csoportosítják a tanárokat, értelemszerűen nem tükrözik a kutatási irányvonalakat, ahogy az korábban, a kisebb tanszékek esetén fennállt. Ezért minden kolléga lényegében két helyre tartozik: az oktatott tantárgyak szerint valamely intézethez a három közül, a kutatás szerint viszont egy úgynevezett kollektívához. Ezek nagyjából megegyeznek a már korábban említett, felszámolt tanszékekkel, és az említett tudományos szemináriumokat is többé-kevésbé heti rendszerességgel megtartják.

Az alábbiakban felsorolunk néhány olyan kutatási területet (a teljesség igénye nélkül), ahol a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) Magyar Matematika és Informatika Intézetének munkatársai nemzetközi viszonylatban fontos eredményeket értek el. Besorolunk ide továbbá két magyar matematikust, akik a

karunkon végeztek, és jelenleg a BBTE sepsiszentgyörgyi kihelyezett Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karán tanítanak.

A *variációs számítás* a valós értékű függvények szélsőérték-pontjainak vagy kritikus pontjainak tanulmányozásával foglalkozik. Kiindulópontja a brachisztochron-feladat, a geodetikus vonalak problémája, a Zermelo navigációs probléma, illetve az optikából ismert Fermat-elv. Az ilyen típusú feladatok vizsgálatának Kolozsváron régi hagyományai vannak Vályi Gyula, Farkas Gyula és Haar Alfréd munkásságát tekintve.⁴ A kritikus pontok elméletének segítségével hatékonyan vizsgálhatók a parciális differenciálegyenletek, melyeknek fontos szerepük van az alkalmazott matematikában és az elméleti fizikában. Ezen a területen Kristály Sándornak (sepsiszentgyörgyi kihelyezett kar) és Varga Csabának vannak figyelemre méltó, nemzetközi visszhangot keltő eredményei.

Az *ortogonális polinomok* és *speciális függvények* témakörben, ezen belül a Bessel-, módosított Bessel-, hipergeometrikus és Marcum Q-függvényekre vonatkozó eredmények számítanak Baricz Árpád (sepsiszentgyörgyi kihelyezett kar) gazdag munkásságának legfontosabb mérföldköveinek.

Hasznos gazdaságtani, mérnöki és társadalomtudományi modelleket szolgáltatnak az ún. *egyensúlyfeladatok*, amelyek a szélsőértékfeladatok (optimalizálási feladatok), variációs egyenlőtleneségek, minimax tételek (nyeregponos tételek) stb. általánosításai. Fontosságukat az is kiemeli, hogy egységes módon tárgyalják ezeket a témaköröket, megkönnyítve mind az elméleti vizsgáldást, mind pedig a feladatok megoldására hivatott algoritmusok szerkesztését.⁵ Ezen a területen számos kiemelkedő eredményt közölt Kolumbán József és Kassay Gábor. Az *optimalizáció* területén, belsőponos algoritmusok, programozási nyelvek témakörben Darvai Zsolt cikkei keltettek figyelemre méltó érdeklődést.

Sándor József rendkívül termékeny munkássága a matematikai analízis, számelmélet és geometria területére sorolható. Ezen belül csak a következő témákat említjük meg: közepek elmélete és alkalmazásai, számelméleti függvények elemi, algebrai és analitikus vizsgálata, geometriai egyenlőtleneségek és alkalmazásaik.

András Szilárd alkalmazott matematikához kapcsolódó témakörökben, nevezetesen a dinamikus egyenletek időskálákon és differenciálegyenletekhez kapcsolódó területen közölt jelentős eredményeket. Finta Zoltán a numerikus analízis és approximáció keretében, Szántó Csaba az algebra, Bulboacă Teodor pedig a komplex analízis területén jeleskedett publikációival.

Az intézet fiatal kutatói is kivették részüket a kutatásban, eredményeik lényegesen hozzájárultak az intézet, a kar és nem utolsósorban az egyetem nemzetközi rangsorolásának magas szinten tartásához. Róth Ágoston az alkalmazott matematika, illetve az informatika területén, ezen belül a számítógépes grafika, számítógéppel segített geometriai modellezés, numerikus analízis, valamint optimalizációs feladatok megoldásait lokalizáló sztochasztikus keresési eljárások tematikájában ért el fontos eredményeket. Szilágyi Zsolt differenciáltopológiában, míg Lukács Andor algebrai topológiában és kategóriaelméletben jeleskedett (előbbi Svájcban, utóbbi Hollandiában doktorált).

A jezsuita hagyományok folytatásaként napjainkban is tevékenykednek intézetünk keretei között csillagászat területén, főként égi mechanikával foglalkozó kollégák. Ezen a területen az utóbbi évtizedekben Pál Árpád professzor örökségét viszi tovább Szenkovits Ferenc és Makó Zoltán (ma a Sapientia EMT oktató-

ja), akik főleg az *elliptikus korlátozott háromtest-probléma* kutatásában értek el nemzetközileg is jegyzett eredményeket.

Az erdélyi matematika és csillagászat történetének különböző, korábban kevésbé ismert aspektusait tárták az érdeklődők elé írásaikban és különböző hazai és nemzetközi konferenciákon tartott előadásaikban Kolumbán József, Kása Zoltán, Oláh-Gál Róbert, Sándor József és Szenkovits Ferenc.

A matematikaoktatás módszertanának modern irányzatait kutató nemzetközi kutatócsoportokban végzett eredményes munkát András Szilárd és Soós Anna.

Az informatikához kapcsolódó kutatási területek viszonylatában megemlítjük Csató Lehelt, aki a mesterséges intelligencia szakértője. Ezen belül a gépi tanulás, valamint a nem-parametrikus modellezés használata informatikai kontextusban érdekli a leginkább. Fontos publikációi a nem-parametrikus modellezés területén születtek. A Gauss-folyamatok nagyon jól kezelhetők matematikailag, azonban nagyon rossz a skálázásuk a feldolgozandó adatok méretével. Itt a modell gyérítésére van szükség, ezekre tett javaslatokat. Kása Zoltán tudományterülete a kombinatorika, azon belül a véges és végtelen szavak bonyolultságát tanulmányozta.

Végül, de nem utolsósorban ki kell emelnünk a társtudományokban való kutatásokat is. Libál András a sokrészeceksze-rendszerek és puha anyagok fizikájában ért el jelentős eredményeket.

A tudományos teljesítményt leginkább a közölt cikkek, dolgozatok szerint mérik, és ez a matematikára fokozottan érvényes. A diktatúra idején, különösen az utolsó éveiben, szinte lehetetlen volt külföldi szakfolyóiratokban közölni, ezt engedélyhez kötötték, az angol nyelven írt cikkeket le kellett fordítani románra, és vámvizsgálaton estek át. Ha valaki egyszerűen egy borítékba adta fel postán és küldte el egy külföldi szerkesztőségnek a dolgozatát, az nagy valószínűséggel nem ért célba. 1990 után ez nyilván megváltozott, és a teljesítményt főleg az Institute of Scientific Information (új nevén *Clarivate Analytics*) által jegyzett, ún. ISI-s publikációk szerint mérik, pontozásos rendszerben. Ha bárki állásra pályázik valamely egyetemen, előre szeretne lépni a ranglétrán, hazai vagy nemzetközi projektekre pályázik, különböző kritériumoknak kell eleget tennie. Korábban főként a folyóiratok *impakt faktorát* (hatástényezőjét) vették figyelembe, ahol az illető cikket közölte. Az impakt faktor lényegében a folyóiratban közölt cikkek idézettségén alapul, ezért sokszor visszaéltek vele (például előfordult, hogy bizonyos szakfolyóiratok csak akkor közöltek cikket, ha a szerző az illető folyóiratban korábban megjelent, bizonyos számú cikket idézett). Ezért újabban a már említett pontozásnál nem az impakt faktort, hanem az ún. *viszonylagos határfokot* (relative influence score, röviden RIS) mérik. Ez a módszer valamivel pontosabb képet ad, viszont természetesen ez sem tökéletes. Említsünk meg néhány kiemelkedő viszonylagos határfokú folyóiratot, ahol intézetünk tagjai közöltek az elmúlt években. A matematika szakterületén az *Advances in Mathematics*, *Journal of the Franklin Institute*, *Mathematische Annalen*, *Mathematische Zeitschrift*, *Transactions of the American Mathematical Society*, az alkalmazott matematika és informatika rangsorolásában az *ACM Transactions on Mathematical Software*, *IEEE Transactions on Information Theory*, *Optimization Methods and Software*, *SIAM Journal on Control and Optimization*, *SIAM Journal on Optimization*, míg a társtudományok területén a *Nature Communications*, *Physical Review Letters*, *Scientific Reports* és a *Celestial Mechanics and Dynamical Astronomy* foglal el kiemelkedő helyet.

A kutatás szempontjából rendkívül fontosak azok a nemzetközi és hazai kiírású kutatási projektek, ösztöndíjak, amelyek biztosítják ennek anyagi háttérét, lehetőséget nyújtva magas szintű konferenciákon való részvételre, az elért eredmények bemutatására szerte a világon. Ezenkívül az intézet infrastruktúráját is lehet bővíteni ezekből. Hazai viszonylatban a román Kutatási és Innovációs Minisztérium keretében működő UEFISCDI (www.uefiscdi.ro) ír ki rendszeresen pályázatokat mind a tapasztalt, mind pedig a fiatal kutatók számára. Mivel országos szinten a kutatásra szánt támogatás még mindig nagyon alacsony, az ilyen projektek iránti érdeklődés magas, a pályázók nagyon kemény versenyre számíthatnak. Örvendetes, hogy intézetünk több tagja is számos ilyen (csoporthoz, vagy egyéni) projektet pályázott és nyert az utóbbi években, és többen nyerték el a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíját is.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Matematika és Informatika Intézete más intézményekkel közösen több rangos nemzetközi konferenciát szervezett. Karunk román oktatóival és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen dolgozó kollégáikkal közösen kétévenként nemzetközi konferenciát szerveztek (*Joint Conference on Mathematics and Computer Science*), amelyen természetesen nemcsak a két intézmény munkatársai vettek részt, hanem más országok neves kutatói is. Az első két konferencia színhelye a Kovászna megyei Illyefalva volt (1995 és 1997-ben), a következőké pedig Visegrád (1999), Félixfürdő (2001), Debrecen (2004), Pécs (2006), Kolozsvár (2008), Révkomárom (2010), Siófok (2012), Kolozsvár (2014), Eger (2016) és Székelyjő (2018). Ezenkívül megemlíthjük a Farkas Gyula emlékére szervezett konferenciát (Kolozsvár, 2005) és a nagy nemzetközi részvételnek örvendő *10. Általánosított Konvexitás és Monotonitási Szimpóziumot* (10th International Symposium on Generalized Convexity/Monotonicity).

Összegzés

■ Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az elmúlt három évtizedben munkaközösségünk, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Matematika és Informatika Karán tevékenykedő magyar munkatársak munkája nem volt eredmény nélküli. Sikertől önálló magyar intézetet alapítani, amelyben a korábban hét tanszéken szétosztott nyolc oktató helyett ma harminckét főállású oktató tanít, jelentősen megfiatalodott munkaközösségben. Tanítványaink informatikusként, matematika- vagy informatikatanárként dolgoznak, vagy többen sikeres vállalkozásokat vezetnek. Több tíz végzettünk a tudományos munkát, egyetemi oktatást választotta életpályaként, munkáját hazai vagy neves külföldi egyetemeken folytatva.

Az intézetünkben tevékenykedő kollégák tudományos publikációi a szakterületük legnevesebb folyóirataiban jelennek meg, eredményeiket rangos nemzetközi konferenciákon mutatják be. Nemzetközi konferenciáinkat a világ legnevesebb kutatói is látogatják. A karunk által kiadott szakfolyóiratok, amelyek közlésében intézetünk munkatársai is részt vállalnak, egyre nagyobb nemzetközi elismerésnek örvendenek. Büszkéek vagyunk intézetünk két nyugalmazott oktatójára, Kolumbán Józsefre és Németh Sándorra, akik a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjai. Talán száz év múltán újból sikerült a húszadik század elején kialakult kolozsvári matematikai iskola rangjára emelkedni.

■ JEGYZETEK

1. Jánosi Miklós: *Trigonometria plana et sphaerica cum selectis ex geometria et astronomia problematibus, sinuum canonibus et propositionibus ex Euclide magis necessariis*. Claudiopoli, 1737; Maximilian Hell: *Compendia varia praxeseque omnium operationum arithmeticarum*. Claudiopoli, 1755; Uő: *Elementa mathematicae naturalis philosophiae ancillantia ad prae_xam in scholis normam concinnata. Pars I., Elementa arithmeticae numericae et litteralis seu algebrae*. Claudiopoli, 1755; Uő: *Exercitationum mathematicarum Partes Tres*. Claudiopoli. 1760.
2. Szenkovits Ferenc: *Remarkable Hungarian mathematicians at the Cluj University*. *Studia Universitatis Babe?-Bolyai Math.* 59. 2014. 4. 419–433.
3. Balázs Márton – Szenkovits Ferenc: *Az erdélyi magyar matematikusok, csillagászok és informatikusok tudományos munkássága az 1945–1990 időszakban*. *Műszaki Szemle* 37 (Historia Scientiarum 4). 2007. 22–37.
4. Kása Zoltán – Kolombán József: *Erdélyi magyar matematikusok és informatikusok kutatásai 2002 és 2013 között*. In: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. III kötet. Ábel Kiadó, Kvár, 2015. 9–28.
5. Gábor Kassay – Vicențiu D. Rădulescu: *Equilibrium Problems and Applications*. Series: Mathematics in Science and Engineering, Academic Press – an imprint of Elsevier – London – San Diego – Cambridge MA – Oxford. 2019.

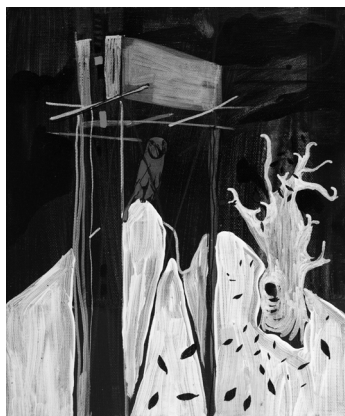
BALOG ADALBERT – TONK MÁRTON

VERSENYKÉPESSÉG ÉS MOTIVÁCIÓ A TUDOMÁNYOS KUTATÁSBAN

Kutatás és kutatói tehetséggondozás a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen

Intézményi misszió és tudományos kutatás

■ A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem az erdélyi magyar nyelvű felsőoktatási hálózat önálló intézménye, amely tudatosan felvállalja és magáénak tekinti az európai keresztény kultúra ápolását, értékeinek közvetítését, az erdélyi magyar egyetemi oktatás évszázados hagyományait, az alapvető tudományos és erkölcsi értékeket. A Sapientia Alapítvány 2000. március 16-án jött létre kolozsvári székhellyel, az alapítók között a négy erdélyi történelmi egyház nyolc vezetőjét találjuk. Az Alapítvány 2001 őszére kialakította a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) szervezeti kereteit és működési feltételeit. 2001. június 6-án a Szenátus elhatározta, hogy az egyetem neve Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem lesz, elfogadta az EMTE Chartáját, rektornak dr. Tonk Sándor történészprofesszort neveztek ki, s még ugyanezen év őszén a frissen létrehozott intézményben elindult az oktatás. Jelenleg az EMTE három karral négy helyszínen működik – Kolozsváron, Csíkszeredában, Marosvásárhelyen, valamint Sepsiszentgyörgyön (utóbbi városban a Marosvásárhelyi Kar kihelyezett tagozataként) –, melyek keretében 16 tanszéken folyik oktatási és kutatási tevékenység. Az intézményben az egyetemi hálózat 31 alap- és 12 mesterszakán összesen 2200 diák tanul, 190 főállású oktató koordinálása alatt.

**Az eredeti alapítói
szándéknak
megfelelően ugyanis az
Erdélyi Magyar
Tudományegyetem ma
is egy hármás célkitűzés
mentén fejti ki
tevékenységét:
oktató-, kutató- és
közösségépítő
intézmény kíván lenni.**

A Sapientia EMTE kezdeteinek, indulásának felidézése nem csupán azért fontos, mert érzékeltetni kívántuk, egy viszonylag új, mintegy 20 éves működést maga mögött tudó intézményről beszélünk, hanem azért is, mert az alapításkor megfogalmazott egyetemi küldetésnyilatkozat legfontosabb elemei mindmáig mérvadóak az akadémiai közösség számára, s így ezek meg is jelennek a kurrens (így a tudományos kutatásra vonatkozó) stratégiai dokumentumokban, operatív tervekben. Az eredeti alapítói szándéknak megfelelően ugyanis az Erdélyi Magyar Tudományegyetem ma is egy hármas célkitűzés mentén fejti ki tevékenységét: oktató-, kutató- és közösségépítő intézmény kíván lenni. Eme felsorolásból természetesen adódik, hogy a kutatási tevékenység támogatása, a nemzetközi szinten jegyezhető kutatási eredmények elérése kiemelt és állandó feladat, ám mindezt az egyetem úgy próbálja megvalósítani, hogy a működési helyszíneire kötődő erdélyi régiókban nem csupán a magas szintű kutatást és innovációt, hanem a felsőfokú végzettséggel rendelkező magyar fiatalok számának növelését, illetve a helyi közösségek nemzeti, kulturális identitásának erősítését is biztosítani kívánja. Oktatáskutatói, illetve különböző szakterületi elemzésekből tudjuk, hogy ma már a felsőfokú végzettség a munkaerőpiacra való belépés általános feltételévé vált, így az egyetemi oktatáshoz való hozzáférés lehetősége fontos stratégiai feladat a Sapientia EMTE számára (lásd az egyes karok telepítésének helyszíneit, illetve a magyar nyelvű felsőoktatásból korábban hiányzó szakok alapítását, kiépítését). Ugyanakkor történelmi és jelenkori tapasztalatok alapján egyaránt triviálisnak számító állítás az, hogy adott egyetemi centrum milyen lényeges hatást tud gyakorolni tágabb szakmai, társadalmi, kulturális közzegére – így a nemzeti, kisebbségi közösségi identitás építésére is.

A tudományos kutatásszervezés intézményi kerete

■ Az előbbieken vázolt hármas célkitűzés egyik fontos elemeként tehát a Sapientia EMTE kezdettől fogva felvállalta és támogatta a lehető legmagasabb szinten folytatott tudományos-kutatói munka hazai és nemzetközi művelését. Operatív tekintetben a kutatásszervezés összehangolása a Kutatási Programok Intézetén (KPI) keresztül zajlik, amely biztosítja az erdélyi magyar magánegyetemi hálózat – amelynek a Sapientia EMTE mellett tagja a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) is – keretében folyó tudományos kutatási programok szervezeti és pénzügyi menedzsmentjét, valamint konferencia támogatásokat és egyéb, az oktatók tudományos tevékenységével összefüggő támogatásokat ítélt meg. A KPI ugyanakkor az egyetem belső struktúrájának fontos részét képező Tudományos Kutatásszervezési Osztály szervezeti és jogi keretét is biztosítja. A tudományos munka koordinálásának tanszéki és/vagy tanszékeken átnyúló egységeiként jöttek létre, és működnek azok a szellemi műhelyek, amelyek tutori programok formájában, illetve kutatócsoportokban, hallgatók bevonásával végeznek kutatásokat a műszaki, természettudományi, agrár-, humán-, társadalom-, közgazdaság- és jogtudományok területén. Mivel mind a hazai, mind a nemzetközi szinten elért tudományos eredményeket leginkább a megjelent tudományos közlemények számában és azok nemzetközi rangsorokban betöltött helyük alapján szokás mérni, a Sapientia EMTE a Kutatási Programok Intézetével közösen létrehozott egy belső nyilvántartó adatbázist, az ún. KPIOR rendszert. A tudományos adatok összesítését a Tudományos Kutatásszervezési Osztály a tanszéki kimutatások alapján készíti el minden év februárjában az előző

két év adataira támaszkodva. A KPIOR rendszerben a tanszéki/kari statisztikák gyors és egyszerű lekérésére van lehetőség, a feltöltés pedig az MTA MTMT rendszeréből történő szinkronizálás útján is megvalósítható.

A tudományos tevékenység ösztönzése

■ Az egyetem fennállásának húsz esztendeje alatt elért kutatási eredmények, a magas szintű tudományos- és alkotómunka folyamatos bővülése s – nem utolsósorban – az intézmény különböző nemzeti és nemzetközi egyetem-rangsorokban való előrelépésének alapját néhány igen konkrét, jelenleg is alkalmazott operatív intézkedés képezte. Az alábbiakban bemutatott intézménypolitikai elvek azok, melyek segítségével a Sapientia EMTE a tudományos-kutatói munka minőségi paramétereinek további fejlesztését, de egyszerűsített a kutatói motiváció biztosítását is el kívánja érni.

1) Tudományos minősítési pótlék létrehozása oktatók számára: az egyetem Szenátusának döntése értelmében a teljes (egy évre számolt) oktatói béralap 10 százaléka pályázati úton kerül kiosztásra, kiválósági mutatók alapján. Az egyetem oktatói a tárgyévet megelőző 3 esztendő 4 kiemelkedő tudományos publikációjával pályázhatnak, a minősítési javadalmazás odaítélése pedig egy, a nemzetközi publikációs adatbázisokon alapuló pontozási algoritmus szerint történik. (Az így elnyerhető többletbérezés az 500 és 5000 bruttó lej/hónap közötti tartományban helyezkedik el). A tudományos minősítési alap felhasználása továbbá figyelembe veszi az MTA, az ERC és H2020-as tudományos pályázatok publikációs standardjait is.¹

2) Belső tudományos kutatástámogatási rendszer működtetése: az egyetem megteremtette a projektalapú, csoportos (tanszéki vagy tanszékközi) kutatások finanszírozásának a lehetőségét, mely szintén pályázati úton történik. A KPI által meghirdetett és menedzselte Egyetemi Kutatási Program a megítélt támogatásokat a tanszékek mellett működő kutatóközpontokhoz irányítja, és a kutatások színvonalának emelését magasabb értékű finanszírozással, valamint szigorú publikációs kötelezettségek révén kívánja elősegíteni. (Valójában annak a stratégiai elvnek a gyakorlatba ültetése történik itt meg, melynek megfelelően az egyetem kutatási forrásait nem az olykor „demokratikusabbnak” tűnő, „sok projekt csekély finanszírozással” elv mentén, hanem elsősorban kiemelt, nemzetközi szinten a legjobb eredmények kilátásával kecsegtető tudományos projektekre kívánja felhasználni.

3) Habilitált oktatói cím megszerzésének elősegítése: a minőségében mélyebb, kiterjedésében pedig hosszabb távú kutatói tevékenységet feltételező habilitált tanári státus megszerzését az egyetem egy külön program és költségvetési összeg segítségével támogatja, a program elveinek értelmében évente 10 főállású oktató nyerheti el a hazai vagy külföldi eljárási díjának teljes térítését.

4) Az egyetem főállású oktatói a Springer Kiadó összes lapjában díjmentesen közölhetnek.

5) A Kutatási Programok Intézete évente kétszer hirdet pályázatot rangos, nemzetközi konferenciákon való részvétel támogatására, ez esetben is átvállalva az egyetem főállású oktatóinak regisztrációs, utazási, lakhatási költségeit.

6) Végül, de nem utolsósorban a tudományos kutatás ösztönzése, de egyszerűsített a diákok intézményi szintű tehetséggondozása irányában ható operatív intézkedés az, hogy a Sapientia EMTE keretében csak olyan oktató nyerhet el

minősített (docensi vagy professzori) tanári fokozatot, aki eleget tesz a tudományos diákköri munkában való részvétel követelményének.

Tudományos kiadványok, folyóiratok

■ A Sapientia EMTE keretében a publikációs tevékenység a Scientia Kiadó koordinálása alatt zajlik, amelyet egy Kiadói Tanács vezet. Mivel a Scientia kiadványainak túlnyomó részét oktatási anyagok képezik, a nyomtatott, illetve az elektronikus publikálás indokoltságát minden esetben az adott tanszékek döntenek el, a szerzővel egyeztetve. A Kiadó szabályzatának értelmében a nyomdai előkészítő munkálatok akkor kezdhetők el, amikor megérkezik a kiadóhoz a támogató kari tanácsi határozat, valamint a kiadó kéziratelőkészítő útmutatója alapján véglegesített kész kézirat. Az egyetem tudományos lapja az *Acta Universitatis Sapientiae* egyetemi folyóirat, amelynek 12 lapszáma jelenik meg évente, sorozatonként egy vagy két kötetben, lefedve a Sapientia EMTE teljes tudományterületi tevékenységét, a művészetektől a mérnöki tudományokig. Minden lapszám a DeGruyter Open Kiadó égisze alá tartozó és az Open Access kiadványok publikálását és terjesztését végző DeGruyterSciendo vállalaton keresztül történik, amelyek egyben biztosítják a lapszámok egyre nagyobb nemzetközi láthatóságát a nemzetközi adatbázisokban való regisztrációkon keresztül. A 2013–2019 közötti időszakban a Sapientia EMTE folyóiratának tudományterület sorozatai mindösszesen 58 neves nemzetközi adatbázisba kerültek be. Ezek között kiemelkedő helyet foglalnak el a SCImago (Mathematica, Philologica sorozatok), a SCOPUS (Mathematica, Philologica sorozatok), a Clarivate Analytics Web of Science ESCI (Mathematica, Informatica, Film and Media Studies sorozatok), valamint egyéb rangos adatbázisok (EBSCO, ProQuest, Ulrichsweb, Index Copernicus, Genamics Journal Seek).

Publikációk

■ Az EMTE főállású oktatói tudományos publikációinak száma és jegyzettsége az egyetem létrejötte óta egyértelmű növekedést mutat, határozott expanzióban vannak a nemzetközi publikációk, ugyanakkor jelentős a könyvek és könyvfejezetek száma is. A Sapientia EMTE indulásától napjainkig 6541 publikációt jegyzett, ezek összefoglalását és különböző kategóriák szerinti csoportosítását az alábbi táblázat tartalmazza.

A táblázat adatainak, illetve az egyetemi főállású oktatói állománya alakulásának összevetéséből megállapítható, hogy a Sapientia EMTE főállású oktatóira éves szinten vetített publikációs átlag növekvő tendenciát mutat, beleszámolva ebbe a mutatóba azokat az eseteket is, mikor az adott tudományterületen zajló kutatást nem egy vagy több publikáció zárja, hanem valamely szakspecifikus bejegyzett találmány. A tudományos publikációk kari szintű éves átlagai alapján a Sapientia EMTE 190 főállású oktatójára eső publikációk alakulása a 2018. évben a következő volt: Csíkszeredai Kar – 69 főállású oktató, 2,68 publikáció egy oktatóra; Marosvásárhelyi Kar – 84 főállású oktató, 1,71 publikáció egy oktatóra; Kolozsvári Kar – 33 főállású oktató, 2,36 publikáció egy oktatóra; Tanárképző Intézet – 4 oktató, 1,50 publikáció egy oktatóra

Év	ISI	Nemzetközi adatbázisok	CNCSIS folyóiratban	CNCS folyóiratban	Külföldi folyóiratban	Más hazai folyóiratban cikk	CNCSIS kiadónál könyv	CNCS kiadónál könyv	Más (hazai és külföldi) kiadónál könyv	Könyvfejezet	Konferenciakötetben cikk	Elektronikus publikációk	Könyvszerkesztés	Összesen
2018	39	70		8	15	14		13	16	70	80	26	18	369
2017	64	71		13	10	17		7	17	55	99	11	19	383
2016	33	78		9	42	32		10	31	54	99		21	409
2015	50	95		1	25	46		13	20	79	132		17	478
2014	58	90		3	30	40		10	20	65	145		19	480
2013	50	60		7	38	46		5	16	64	138			424
2012	46	72		6	32	48		6	14	34	142			400
2011	32	69	41		32	49	21		4	44	182			470
2010	50	68	62		26	44	25			21	184			480
2009	48	48	42		40	36	36			25	153			428
2008	47	14	16		15	40	29			30	90			281
2007	44	27	31		26	32	38			24	173			395
2006	9	32	49		26	38	19			35	117			325
2005	12	23	34		27	53	17			24	133			323
2004	14	31	17		25	32	24			27	106			276
2003	4	19	27		22	48	10			28	83			241
2002	12	20	19		15	34	16			36	55			207
2001	13	18	16		26	35	3			20	45			176
Össz	625	905	354	47	472	684	238	64	134	735	2156	37	94	6541

Tehetség gondozás a Sapientia EMTE-n

■ A szakollégiumi mozgalom mondhatni hungarikum. A magyar tehetség gondozási specifikus eleme egy sajátos intézmény, amely a felsőoktatási rendszerben igyekszik megfelelő szakmai környezetet biztosítani a magas színvonalú

hallgatói kutatómunkához. A Sapientia EMTE a kezdetektől felvállalta szakkollégiumok létrehozását és működtetését, jelenleg az egyetemen 3 szakkollégium működik. Kolozsváron a Jogász Szakkollégium (a Collegium Iuridicum, amelyik 2018 őszétől önálló ingatlannal is rendelkezik a kolozsvári Erzsébet úton), Csíkszeredában a Bölöni Farkas Sándor Szakkollégium, Marosvásárhelyen a Kiss Elemér Szakkollégium. A szakkollégiumok célja az eltömegesedő felsőoktatásban a tehetséges diákok felkutatása, tehetségük kibontakoztatása és fejlesztése. A szakkollégiumi mozgalom keretein belül a Sapientia EMTE biztosítja egy szélesebb körű tehetséggondozási tevékenység megvalósulását tehetségtáborok, versenyek, tudományos előadások által, ugyanakkor fontos szempont a szakkollégiumi értelmiségi közösség kialakítása is, amely által a hallgatók közösségi értelemben is értékes kapcsolatrendszerrel gyarapodhatnak. A szakkollégiumi munka szervezésében az oktatók mellett a kari Hallgatói Önkormányzatok is szerepet vállalnak.

A tehetséggondozás egyik fontos céljaként a kutatómunkára való nevelést a Sapientia EMTE a Tudományos Diákkörök (TDK) által szervezi meg, összekapcsolva a tanszéki tutori programokban és kutatócsoportokban zajló kutatómunkát a hallgatók tudományos kutatásban való jártasságának a fejlesztésével. A TDK egyetemi szervezése, hasonlóan a szakkollégiumi munkához egyformán hallgatói és oktatói feladat, tagjai tanszéki szintig képviselve vannak mind a hazai, mind a magyarországi TDK-struktúrában és rendezvényeken. A hallgatók tudományos eredményeiket a Sapientia EMTE keretén belül (esetenként társszervezésében) évente sorra kerülő Kari Tudományos Diákköri Konferenciákon és a szintén az egyetem által szervezett két Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián (Műszaki és Agrár ETDK) mutatják be. Ezen konferenciák egyben jelölő fórumok is a Magyarországon minden páratlan év tavaszán 16 tudományterületi szekcióban megszervezésre kerülő Országos Tudományos Diákköri Konferenciára, melyet az Országos Tudományos Diákköri Tanács (OTDT) szervez, a Magyar Tudományos Akadémia fővédnökségével, továbbá a felsőoktatásban érintett minisztériumok és országos hatáskörű intézmények, szervezetek, alapítványok erkölcsi, szakmai, valamint anyagi támogatásával.

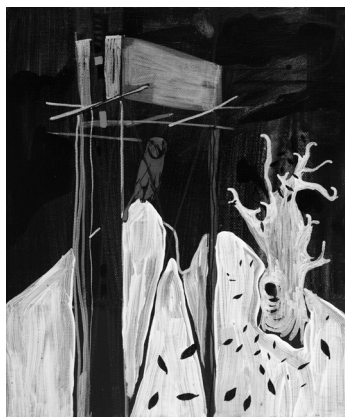
■ JEGYZET

1. Megjegyzendő itt, hogy az említett 10 százalékos tudományos minősítési pótlék mellett az egyetem egy további 8 százalékos keretösszeget különít el általános teljesítményalapú bérezés céljára, melynek odaítéléséről szintén évente, külön eljárásban dönt, az egyes oktatói, intézményfejlesztési, tudományos diákköri munkával stb. kapcsolatos egyéni eredmények alapján. Összességében tehát elmondható, hogy a Sapientia EMTE keretében a teljes béralap 18 százaléka teljesítményarányos, differenciált bérezés formájában kerül felhasználásra.

MOLNÁR JUDIT

PARTIUMI TUDOMÁNYOS ÖRHELY

A nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem közel három évtizedes történetének kapcsán Berzsenyi Dániel 1807-ben *A magyarokhoz* címzett első ódájának záró szakasza jutott eszembe: „Nem sokaság, hanem / Lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat. / Ez tette Rómát föld urává, / Ez Marathont s Budavárt híressé.” Esetünkben a költő által a lélek fogalmával azonosított közös akaratot Nagyvárad kilenc évszázados léte során az időről időre felmerülő vágya jelzi, hogy a híresen nyitott kereskedői szellem mellett az elmélyült tudományos szellemiség is megjelenjék a városban. Magyarán, hogy felsőoktatás, tudományegyetem legyen a Sebes-Körös partján is. De mintha Kolozsvár és Debrecen egyetemei között Nagyvárad nem kapott volna elég levegőt, a reformáció szellemében létrehozott, épp fejlődésnek induló, Apáczai Csere János által is a legjelentősebb iskolaként emlegetett schola illustrisnak fontos szerepe volt, ám a török seregek elpusztították. A második jelentős felsőoktatási intézményt 1780 márciusában Mária Terézia alapította, és 1919 márciusáig Nagyváradai Királyi (Katolikus) Jogakadémiaként működött, bölcsészeti, jogi, államtudományi karokkal és szakokkal, illetve újkori egyetemeres történeti tanszékkel. Az 1960-as évek közepén alakult a hároméves tanárképző főiskola, a Pedagógiai Intézet, amit 1980 elején a temesvári Műegyetem üzemmérnök-képző aleggységévé fokoztak le, majd ebből indult 1990 után a Nagyváradai Egyetem folyamatosan gazdagodó tevékenysége.

**A legnagyobb tervük,
céljuk egy komplex,
Partium-monográfia
megalkotása...**

■ A nagyváradi egyetemi próbálkozások történetét Pálfi József *Huszonöt esztendő és ami mögötte van – A Partiumi Keresztény Egyetem első negyedszázada* című tanulmányából ismertem meg, ezért is fordultam hozzá, de nem csupán ezért, hisz dr. Pálfi József az egyetem rektora, és természetesen ő látja át legjobban, összes részletében az intézmény tevékenységét. Természetesen az indulás lépéseivel kezdte az események felelevenítését, azzal, hogy 1990-ben, a második világháború után állami és korabeli egyházi segédlettel tudatosan elsorvasztott Királyhágó-melléki Református Egyházkerület új életre kelt, és a megújuló intézményrendszer számára szükségesé vált az új értelmiség kinevelése. Ezzel a céllal indult, 1990 őszén, a Sulyok István egykori püspök nevét viselő református főiskola, mindenekelőtt a vallásstanár- és szociális munkás képzésre helyezve a hangsúlyt. 2000-ben magánegyetemként működési engedélyt kapott, 2008-ban pedig jogutódja, a Partiumi Keresztény Egyetem akkreditációt. Így kezdődött tehát Nagyváradon ismét a magyar nyelvű egyházi és világi kettős oktatás, Romániában az első államilag is akkreditált magyar nyelvű felsőoktatási intézmény. Az első tanév 1990. szeptember 13-án indult, egyszerre két helyszínen, Nagyváradon és Zilahon, több száz hallgató kezdte meg levelező formában a református hitoktatói képzést. Öt esztendő múlva az első 118 hallgató megszerezte a főiskolai oklevelet. A Királyhágó-melléki Református Egyházkerület egyetemépítő szándéka első perctől kezdve következetes öntudatossággal és ellentmondást nem tűrő módon fogalmazódott meg. Hamarosan világossá vált, hogy a román kormány nem szándékszik helyreállítani a Bolyai Tudományegyetemet, de Váradon, az egyházkerületet irányító Tőkés László püspök vezetésével az erdélyi magyar felsőoktatás igényéről és megvalósítási szándékáról beszéltek, majd tudatos egyetemépítő oktatáspolitikával haladtak lépésről lépésre. 1991-ben, 4805-ös számú átiratában a Vallásügyi Államtitkárság a Sulyok István Református Főiskola működését úgy engedélyezte, mint a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egyeséges Protestáns Teológiai Intézet nagyváradi Református Teológiai Karát. Ez a szimbiózis 1995 novemberéig tartott, amikor az egyházkerület Vezető Tanácsa kezdeményezte a leválást, az önállóságot pedig az egyházkerület Igazgatótanácsa, majd a Közgyűlése mondta ki.

A Sulyok István Református Főiskola történetéhez szorosan hozzátartozik az egyház–zene–zenepedagógia szak 1995 őszén történt beindítása is, az első végzős hallgatók diplomaszerezése viszont átkerült az egyetemi korszakba, csakúgy, mint a tanítóképző–idegen nyelv és a tanítóképző–kántor szakok (1997–2002) esetében, melyek hallgatói viszont Nagykovácsán államvizsgáztak. Pálfi József fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy bár az intézmény első tíz évét főiskolaként tartják számon, de céljában, szándékában a kezdetektől fogva mindvégig egyetemi szintű képzést próbált nyújtani, még akkor is, ha ez nem minden esetben sikerült. Elmondta, hogy az 1991-es tanévtől kezdve négy tanszék működött: a teológia, a társadalomtudományi, nyelvi és irodalomtudományi, illetve a jogtudományi tanszék, három szakot működtetve, melyen közel 350 hallgató szerzett oklevelet. A már említett 118 hittantanári szakot végzett hallgató mellett 1995 és 2000 között a református hittantanár–szociális munka szakpáron 142-en, a református hittantanár–német nyelv és irodalom szakon 1996 és 2000 között 45-en, a református hittantanár–kántorképző szakon 1997 és 1999 között 15-en végeztek. A református hittantanár–jogtudományok szakra közel 80-an

iratkoztak be, de ők nem fejezhették be Váradon a tanulmányaikat, túlnyomó részük viszont a nagyváradi szak megszűnte után más városban tanult tovább.

Ne csak a nevében, egész valójában egyetem legyen!

■ Bár az ezredforduló nem volt könnyű időszak, dr. Pálfi József rektor szívesen emlékszik vissza rá, mint olyanra, amikor a szükség, az igény és a lehetőség egyenként több irányba is leágazó, de hármas szorításában kellett folytatniuk egyetemszervező és építő munkájukat. Véleménye szerint a főiskolai és az egyetemi korszakokat csak bizonyos szempontból lehet különválasztani, hisz a PKE nemcsak általános értelemben véve törvényes jogutódja a Sulyok István Református Főiskolának, hanem természetes és szerves módon nőtt ki belőle. Veress Károly professzornak, a Bolyai Társaság elnökének a szavait idézi, aki 2005-ben a következőket írta: „A Partiumi Keresztény Egyetem létrehozása példaértékűnek bizonyult. Megmutatta, hogy kellő akarat birtokában, egyházi támogatással, kis lépésekben, csendes, de kitartó munkálkodással is fel lehet építeni egy önálló magyar egyetemi intézményt, amely képes fennmaradni és hosszabb távon szakmailag is megerősödni az önszerveződés jegyében... A Partiumi Keresztény Egyetem az erdélyi magyar felsőoktatás manapság szerveződő struktúráiban nem annyira konkurenciát, mint inkább alternatívát jelent.” (Veress Károly: *Az igazság helye* In: *Sulyok István Református Főiskola – Partiumi Keresztény Egyetem*. Jubileumi Évkönyv 15., PKE, Nagyvárad, 2005.)

Pálfi József felelevenítette az egyetemmé válás történelmi jelentőségű mérőkövénél tartott 1998. június 9-i ökumenikus nagygyűlést, amikor a jelenlevők közfelkiáltással kimondták a PKE létrehozásának a szándékát, és levelet intéztek Andrei Marga akkori tanügyminiszterhez. Az események felgyorsultak: 1999. szeptember 20-án a nagyváradi bíróságon bejegyezték a Pro Universitate Partium Alapítványt, amely a PKE jogi hátterét volt hivatva biztosítani. Természetesen a legjelentősebbnek, sőt történelmi léptékűnek nevezi a 2008-ban, közel tizennyolc esztendőes következetes küzdelem után a *Hivatalos Közlöny* 196/2008. október 21-i számában közölt parlamenti akkreditációt. A rektor szerint a végeredmény szépséghibája, hogy a Partiumi Keresztény Egyetemet csak a magánegyetemek kategóriájába sorolták, ami azt jelentette, hogy semmilyen állami szubvenciót nem biztosítottak a számára, holott az egyetemi státus nem csupán oktatást, hanem széles körű kutatást is jelent. Mindenekelőtt ezt a célt követve racionalizálták a karokat, tanszékeket „a kevesebb több” örök igazságmentén.

A kutatás fontosságának szem előtt tartását bizonyítja, hogy már a kezdetekkor létrejöttek a tudományos munkát segítő kutatóintézetek: a 2000. február 18-i szenátusi gyűlésen határozatban fogalmazták meg az egyetem szervezeti felépítését és vezetői struktúráját. Ekkor jött létre a két egyetemi kar, a bölcsészettudományi és alkalmazott tudományok kara, egy főiskolai, a Tanítóképző, illetve a Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete. A 2000 óta eltelt években a szak- és kari struktúra többször is változott, átalakult, helyesebben mondva korszerűsödött, egyértelműen a minőségi fejlődés irányába haladva. Folyamatosan új szakok jöttek létre, szűntek meg vagy szétválva, új konstrukcióban összekapcsolódva alakultak át a lehetőségek és szükségégek függvényében. Az oktatás mellett a kutatómunkát segítő intézetekkel kapcsolatban említi Pálfi József, hogy a Tanárképző Intézetet nem sokkal a megalakulása után át kellett szervezni és lét-

rehozni a Pszichopedagógiai Intézetet, amely ma a Nevelés- és Kultúratudományi Tanszék. A kutatómunkát segítő újabb intézetek a szükségletek függvényében azóta is folyamatosan alakulnak. 2018 decemberében például létrejött a Virtuális Alkotások és Nevelés Kutatóműhelye, az Alkalmazott Kutatások Intézete, a Zenei Kutatások Intézete, legutóbb pedig, 2019 januárjában az Angol-Amerikai Kutatások Központja, az Irodalom- és Kultúratudományi Kutatások Központja, a Germanisztikai Kutatások Központja, illetve a Partiumi Gazdaságkutató Központ. A kutatómunkában természetesen nemcsak az oktatók vesznek részt, hanem egyre nagyobb számban a hallgatók is, hiszen az egyetemi képzésnek mindenkor és mindenhol az is a célja, hogy a hallgatók közül minél többet vonjanak be a kutatásokba.

Útban a régió meghatározása felé

■ A PKE rektorával folytatott beszélgetésünk során természetesen felmerült az egyetem névadó régiójának, a Partiumnak a problematikája, mivel a Részeknek, épp a viharos történelem során, Erdélyhez kapcsoltsága révén, különböző megfogalmazása érhető tetten. Így tudtam meg, hogy ezzel a kérdéskörrel a Partiumi Területi Kutatások Intézete foglalkozik, amelynek alapítója dr. Szilágyi Ferenc geográfus, 2016 óta a PKE Gazdasági és Társadalomtudományi karának a dékánja, maga is őshonos partiumi, jelesül érmihályfalvi. Megkeresésemre készségesen elmondta, hogy már ötödikes korában eldöntötte: földrajztanár lesz, annyira megszerettette vele a tantárgyát Kiss Imre, városában a legnépszerűbb tanár. Azt igazolandó, hogy ez nem csupán szubjektív vélemény, a tudós geográfus két „száraz adattal” szolgált: a-mikor 1996-ban Kolozsváron a földrajzszakra felvételizett, 118-an voltak a húsz helyre, a bekerültek között pedig ketten Mihályfalváról. A kolozsvári egyetemen a társadalmi és regionális földrajz iránti érdeklődés áll a középpontban, vagyis az a földrajzi szakterület, amely az emberi tevékenység és egy-egy tájegység kapcsolatával foglalkozik. Tudott erről, tudta, mit választott, hova jelentkezett, mit fog tanulni, tehát semmilyen szempontból nem érte, nem érthette csalódás. 2001-ig volt Kolozsváron, majd hazatért Mihályfalvára tanítani. 2004-ben beiratkozott a Debreceni Egyetem Földtudományi Karának doktori iskolájába, ahol dr. Süli-Zakar István professzor regionális szemléletének köszönhetően döntötte el, milyen irányba indítja a kutatását. Elmondása szerint mintha a mesebeli hármas úton állt volna: a természeti, társadalmi, illetve a regionális irányultság közül az első beszélgetésük után eldőlt, hogy Partium-kutató lesz. Előbb a régió felekezeti földrajzával szeretett volna foglalkozni, de mivel egyre jobban érdekelte a Partium változó közigazgatása, ennek kutatására tért át. 2009-ben védte meg a disszertációját, ami tulajdonképpen a Partium egyfajta összetett meghatározásának is tekinthető. Meghatározta ugyanakkor további egyéni útját is, hisz ha a Partiumot kutatja, akkor a Partiumi Keresztény Egyetemen a helye. Egyetemi munkájának elején a bibliai tájak földrajzát tanította, 2011-től pedig új munkakörben, gazdasági és turizmusföldrajzzal, illetve a mesteri képzésen területfejlesztéssel foglalkozik. Amikor 2009-ben az egyetemre került, meglepődött azon, hogy épp tudatos Partium-kutatás nincs a PKE-n, bár különböző testületek együttműködésével azért mégsem maradt ki teljesen, azért is kezdte el átgondolni a kutatás és oktatás közös lehetőségeit ezen a téren. Kis egyetem lévén, a hangsúly egyértelműen az oktatáson van, a kutatás területén nem nagyon vannak lehetőségeik kitörni, illetve jól át kell tekinteni,

miben is lehetnének a legjobbak. Az akkori egyetemi vezetőségnek javasolta, hogy a saját régiójuk kutatásában legyenek referenciaponttá, és végül két-három év után, 2015-ben sikerült is megalakítaniuk a Partiumi Területi Kutatások Intézetét, aminek ő lett az alapító igazgatója. 2016-tól, viszont, amikor dékánja lett a szaknak, az intézet vezetését dr. Debrenti Edit matematikus vette át. Az intézeti tevékenység lényege egy szervezeti egységbe vonni azokat, akik valamiképpen a Partiummal foglalkoznak, illetve lehetőséget adni minden olyan személynek, akik nem itt dolgoznak, de a térséget kutatják. Ilyen értelemben beszélnek belső és külső tagokról.

Érdeklődésemre, hogy a Partium, a Részek, a történelem során kialakult fogalom, de újból használni csak 1990 után kezdték, holott nincs egyértelműen tisztázva, milyen tájegységeket foglal, illetve foglalhat magába, honnan ered ez a zavar, és miért ilyen „kitartó”, elmondta, miszerint éppen a történelem során adódó változó helyzetek miatt. A földrajzi vagy regionális szemléletű Partium más, mint a történelmi fogalom, amelyből párhuzamosan több is van, nagyon eltérő kiterjedéssel, hisz például a Habsburgok idején csak a Szilágyságot és Zarándot emlegették ilyen elnevezéssel. Ennek következtében a jelenlegi megfogalmazás nem azonos a történelmivel, különösen, hogy összekeveredtek a különböző szemléletű Partium-fogalmak. Az intézetük egyik célja éppen ezen eltérések tisztázása és az egységes Partium-értelmezés és Partium-identitás megerősítése. E célból jelentették meg az első Partium-térképet 2016-ban. Kíváncsi voltam, mennyire érdeklí ez a kutatási terület a hallgatókat, és megtudtam dr. Szilágyi Ferentől, hogy ez, mint bármely más kutatási terület, változó: van, akit jobban érdekel, van, akit kevésbé. Az egyetemi rendszer úgy van felépítve, hogy az ösztöndíjhoz – a jó felvételi eredmény mellett – két tantárgy kötelező felvétele is szükséges: a magyarság története és a vallástörténet. Ezeknek a keretében foglalkoznak a Partium fogalmával, ezeken kívül más szakokon nem igazán. A területfejlesztés szakon, elsősorban a mesterképzésen külön szerepel a Partium-témakör. Hogy az egyetem elvégzése után a hallgatóik mennyire foglalkoznak ezzel. arról módszeres visszajelzéseik még nem nagyon vannak, mivel csak ebben a tanévben kapcsolódtak be az Alumni pályakövetői vizsgálatába, amiben a hallgatóknak is együtt kell működniük. Vannak viszont olyan tudományos lehetőségeik, melyekbe az egyes témakörök iránt különösen érdeklődő és a kutatás felé irányuló hallgatóik bekapcsolódhatnak. 2016 óta jelenik meg egy évben egyszer a hallgatói publikációk folyóirata, a Staféta, a PTDK viszont, a Partiumi Tudományos Diákköri Konferencia 22 éve működik, és akikben tehetséget látnak, azokat a tudományos kutatás felé irányítják. A részvétel versenyszerű, hisz a legjobb dolgozatok az OTDK-ra, az egész Kárpát-medencét felölelő Országos Tudományos Diákköri Konferenciára is eljutnak. Létezik még ezeken kívül a kutatás iránt érdeklődők számára harmadik lehetőség is, a Kutatási Programok Intézete, ahol pályázati rendszerben a PKE és a Sapientia oktatóinak kutatásait támogatják oly módon, hogy a pályázat elnyeréséhez a projektben hallgatóknak is részt kell venniük. Az egyetemi évek alatt tehát igyekeznek nem csupán az oktatásra összpontosítani, hanem a tudományos érdeklődés hajlamát is fejleszteni. A legjobbak közül a legjobbakat megpróbálják aztán az egyetem számára megtartani, így lett például 2018 szeptemberétől tanársegédje Czuczor Krisztina, aki külföldi ösztöndíjak abszolválása után tért vissza a Partiumra.

Az oktatás mellett az egyéni kutatásaikra is mindig kell lennie időnek, mivel az oktatókkal szembeni elvárási rendszerben folyamatosan mérik a kutatómun-

kát, és ha nem megfelelő, akkor nincs előrelépés, fizetésemelés, magyarul zsebre megy a teljesítmény. Egyébként a kutatói munka egyre inkább a teljesítmény irányába tart, például jár pont azért is, ha valakinek a munkáját idézik más kutatásokban. Jól lehet ezt követni a ptki.partium.ro oldalon. Amióta létrejött az intézetük, azóta fokozódott a partnerkeresés, a különböző rendezvényeken való részvételi meghívás, egyszóval komoly megvalósításaik vannak. A Magyar Statisztikai Társasággal közösen 2016-ban például Fényes Elek kapcsán 5-6 ország statisztikusainak részvételével konferenciát rendeztek *Fényes Elektől az európai statisztikai rendszerekig* címmel, ugyancsak 2016-ban a Magyar Regionális Tudományi Társaság tagszervezetének kérte fel őket, a Kárpát-medencei konferenciát itt tartották náluk, de azóta is több megkeresésük volt. Végeztek közös kutatást a Földművelésügyi Minisztériummal, a Magyar Nemzeti Bankkal, az EMMI-vel együtt, kötet is megjelent egy közös romakutatásról, és 2015 óta minden évben, novemberben a Partiumi Tudomány Napja keretében Partium Konferenciát tartanak. Ennek a gazdag tevékenységnek ellenére kissé át fog alakulni a struktúrájuk, mivel épp tisztújítás következik a kutatóintézetben. A tisztújítás után a még célirányosabb munka érdekében szeretnének párhuzamosan három tudományos műhelyt működtetni, ezek közül az egyik volna a regionális műhely, illetve a társadalomtudományi és a gazdaságtudományi műhely. A legnagyobb tervük, céljuk egy komplex, Partium-monográfia megalkotása, amihez egyelőre még nem kezdtek hozzá. Kétségtelenül nagy munka lesz, de intézetük számára méltó, igényes és megtisztelő célkitűzés, ami a megvalósítás után tovább erősíti majd a ma már egyre szélesebb körben ismert és használt, az egyetem névadójára vonatkozó metaforát, miszerint a Partium tudományos órhely.

KENÉZ FERENC

Kedves Fiam

Kedves Fiam,
már a Himalája
tetejéről is lehet
telefonálni.
Te hogy nem
jelentkezel,
innen,
a Petőfi-utcából?

A barátom regénye

Borcsa János figyelmébe ajánlva

Nemrégiben egy barátom
elmondott nekem egy regényt.
Pontosan, világosan, egyszerűen.
Fél óra alatt.
Döbbenetes volt.
Mikor hazajöttem,
végignéztem a könyvespolcon,
végigsiklott a tekintetem
a huszonöt könyvön.
amit életem során írtam.
S a barátom
ötvenmondatos, lesújtó
és fölemelő életregénye
erősebb volt mindennél.
Néztem a könyveimet.
S arra gondoltam,
ha a barátom története
ebben a huszonöt könyvben nincs benne,
miről is írtam én
tulajdonképpen
ötven éven át?

Hősköltemény

Sz. Benedek Pistinek, Wuppertalba

A fiaitól
hőskölteményt várt
minden város

és írtak is a fiak
rendesen
hőskölteményt

én nemigen próbálkoztam

pedig voltak ott
hősök
pontosabban mondva
lettek volna

csak túl nagyok
voltak

túl nagyok
az én szó-székemhez
árkusomhoz
ceruzámhoz

és talán túl nagyok
a városomhoz is

nem értek el
nem is maradtak ott
csak muzeális
vagy kegyeleti értelemben

elmentek

s akár kubikos-sapka
akár művész-kalap alól
szólottak aztán
a világhoz

nem volt téma
a helyi nagyvendéglőben
vagy postahivatalban
az árokparton
mégannyira se

nem onnan szóltak
a világba
és ha nem városukból
jött a szólás

gyanúsnak tűnt ott
minden gyónás

kalap-lengetve könnyű
szeretni a szülőföldet
mondták
ám helyi szemfödéllel
hitelesebb.

Mondanám a nagylánynak

Azt mondanám
a nagylánynak: tudod, mi a bajod?
Az, hogy nem olvasol.
És hogy nincsenek olvasó barátaid.
És hogy csak olyan barátaid vannak,
akiknek szintén nincsenek olvasó barátaik,
nem olvasnak,
s mindenfajta bajuk van.
Persze a könyvek jó része is
éppen erről szól,
noha te azt gondolod,
hogy valami egészen másról.
Ezért mondanám neked:
vágd sutba az eddigi életedet,
kezdjél el olvasni,
és olvass, olvass, olvass
minden helyett,
olvass tanulás helyett,
olvass szerelem helyett,
olvass terápia helyett,
olvass az életed helyett,
és amikor már nem tudsz
szabadulni az olvasástól,
meglásd eljön a te időd:
amikor a más élete
jobban fáj már, mint a tiéd
Mondanám,
mondanám a nagylánynak,
mondanám ismét,
mert hogy néhányszor
már elmondtam.

Fáj,
a saját élete
fáj neki, nagyon.

Házat építenek ott szemben

Ha kinn, hát kinn,
jó nekem így is,
figurázni én már nem figurázok,
nem bandázok,
lépre nem megyek, lépre nem csalog,
sepregetek, porolgotok,
takarítom a szennyet,
mit szárnyunk hagyott
(ahol hagyott),
tisztába teszem a mennyet,
mit hátra hagyok.
Házat építenek ott,
velem szemben.
Házat, nagyot.

„Hát ezt azért keményebben kellett volna!”

„Jól van, kisöreg, te már csak tudod!”

– szól vissza az ünnepi zenekar

fekete ruhás klarinétosa

a Szózat lejátszása után,

a Corvin mozi koszos lépcsőjén,

épp a pesti srác megkoszorúzott,

fegyveres szobra alatt

üldögélő,

Kanadába disszidált, ősz hajú

egykori kolozsvári

zeneigazgatónak.

Ezüstkoszorú

Volt mögöttük

huszonöt év házasság.

Az egyiknek is,

a másiknak is.

Ültek a lépcső alján,

kissé visszahúzódva

a többiektől.

S akkor az egyik

a lehető legtermészetesebb

hangon azt mondta:

„Tudod, én holnaptól

úgy élhetnék veled,

mintha mindig is

veled éltem volna!”

És akkor a másik

a lehető legtermészetesebb

hangon azt mondta:

„És holnaptól

én is úgy élhetnék veled,

mintha mindig is

veled éltem volna!”

S másnap

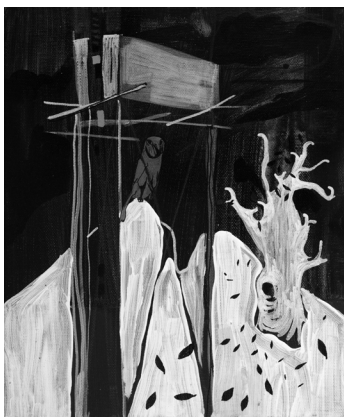
mindketten megkezdték

a következő

huszonöt évet.

BAUER BÉLA

KULTURÁLIS TRANSZFEREK A TÁRSADALMI TÉRBEN

A Google-társadalom jelensége leginkább azok számára okozhat további veszteséget, akik nem rendelkeznek kellő ismerettel ahhoz, hogy ellenőrizzék az online térben megjelenő, végtelennek tekintett információkat.

Tanulmányom célja, hogy bemutassam a kulturális és a társadalmi tőke összefüggéseit és annak változásait, folyamatait a 21. század kulturális terében. Abból a feltételezésből indulok ki, hogy a primér kulturális fogyasztás mögött olyan transzferek húzódnak meg, amelyek determinisztikus kapcsolatban vannak az elsődleges tényezőkkel, értem ez alatt a családi és intézményesített szocializációt és annak hatásait. Az, hogy az adott pillanatban ki mit fogyaszt kulturálisan, több tényező együttes eredménye. Mit is jelent ebben a kapcsolatban a kulturális transzfer? Olyan kölcsönös, egymásra ható értékátadást, amely befolyásolja az egyén érdeklődését, érzékelését és érzékenységét. Ezt az értékátadást a továbbiakban *4É*-nek nevezzük. A generációs értékátadásnak vertikális és horizontális formái is vannak. Míg az első, tehát vertikális generációs transzfer esetében időben elnyúló, hosszú folyamatról beszélünk, a horizontális transzfer lehet pillanatnyi; úgy is fogalmazhatnánk, hogy divatszzerű. Az empirikus szociológia hagyományos módszereivel nehezen leírható mindaz, ami ebben a térben az elmúlt két évtizedben történt, hiszen a hagyományosnak tartható kulturális helyszínek szerepe – az informatika és az erre ráépülő kultúrafogyasztás hatására – csökkent. Így csupán azoknak a kulturális tereknek a vizsgálata, ahol a *face to face* jellegű befogadás és értékátadás történik, nem ad magyarázatot önmagában arra, hogy az átadható kulturális transzfer a sze-

mélyes offline kapcsolatra épül, vagy átveszi részben vagy teljes mértékben a helyét a személyes interakciókat nem igénylő online tér. Így a tanulmányban ugyan csupán érintőlegesen, de rámutatunk az online terek egyre erősödő hatására és véleményet befolyásoló szerepére.

A továbbiakban a hagyományos kulturális terek látogatásának meghatározó mivoltából indulunk ki.

A rendszeres színházlátogatás inkább a családhoz, míg a rendszeres múzeum- és komolyzenei koncertlátogatás az iskolához kötődik. Színházba, múzeumba gyermekkorában a szüleivel, családjával a 18-29 évesek mintegy háromtizede nem járt, komolyzenei koncerten viszont közel háromnegyede.¹ Az iskolai művelődés viszonylag elterjedt a fiatalok körében. Erre utal, hogy múzeumba, illetve komolyzenei koncertre alig tizedük nem járt diákkorában, ugyanakkor az iskola a színházlátogatást „átengedte” a családoknak, mintha tehát valamiféle munkamegosztás működött volna ezen a téren az iskola és a család között. A szülői generációs értékátadás jól működik a fővárosi, diplomás és középosztálybeli családoknál, míg az alsó osztályok alacsonyabban iskolázott és az esetek többségében inkább kisebb településen élő csoportjai nem tudják gyermekeik kulturális fogyasztását elősegíteni. Az iskolák elsősorban az alacsonyabb státuszú kibocsátó családban nevelkedett fiatalok számára adhatnak át a családban nem működő tudástranzszfereket. Minden szegmentált társadalmi csoport közül a tanuló fiatalok járnak leggyakrabban szervezeten kulturális eseményekre (14 százalék), ami visszaigazolja az iskola kulturális fogyasztás ösztönzésében játszott szerepét. Összességében a „társadalmi ranglétrán” feljebb lévő fiatalok – akik iskolázottabbak, jobb a jövedelmi pozíciójuk – többféle módon is megtehetik, hogy kulturális eseményekre járjanak, míg a létra alján lévők többsége kevésbé kulturálódik, ami a kulturális tranzszferek átadása szempontjából halmozottan hátrányos, adott esetben önkirekesztő helyzetet teremthet.

A 18-29 éves korosztály kulturális attitűdje normatív jellegű, kevés kivételtől eltekintve fontosnak, sőt kifejezetten fontosnak tartja a kortársak színházba, múzeumba, koncertre járását. A Századvég adatfelvétele szerint a 18–29 éves magyar fiatalok szabadideje hétköznap és hétvégén teljesen más szerkezetet mutat. Míg hétköznap nagyjából egyenletes a szabadidő mennyisége 1 órától 4+ óráig, addig hétvégén nagyságrendekkel magasabb a szabadidőkészletük. A hétköznapi és hétvégi szabadidő mennyisége közötti különbség életmódbeli, életszakaszbeli és életciklusbeli különbségekből adódik. A fiatalos életmódhoz tehát több szabadidő, a „felnőtt”, beilleszkedett társadalmi léthez (család, munka, gyermek) pedig érdemben kevesebb szabadidő társul. Azt feltételezzük, hogy a szabadidő-szenárió megjelenik a szabadidő eltöltésének jellegzetességeiben, valamint a kulturális fogyasztásban is. Minél inkább kikerül az iskolapadból, valamint minél nagyobb a valószínűsége, hogy saját családdal rendelkezik, annál kevesebb szabadidő felett rendelkezhet, és annak eltöltése is passzívabbá és kötöttebbé válik. A szabadidő-szenárió különösen tetten érhető az egyetemistáknál és főiskolásoknál, a diplomásoknál, valamint az önmagukat felső, felsőközép osztályba sorolóknál, akik aktívabb és sokkal inkább társas cselekvéshez kötődő szabadidő eltöltést választanak/választhatnak.

A 18-29 évesek fele sosem jár könyvtárba, 44–46 százalékuk könnyűzenei koncertre, színházba. Mintegy négytizedük sörözőbe, könyvesboltba, múzeumba sem jár. A 18-29 évesek körében a kulturális fogyasztás a szórakoztató színterek és műfajok irányába lejt, olyan tereket részesítenek előnyben, amelyet a

beszédcsелеkvés szintereinek nevezhetünk (söröző, borozó), és amelyek valamilyen módon a fogyasztással állnak összefüggésbe (akár a multiplex mozik, akár az éttermek). A magas kultúrát jelző kulturális programok, így az art mozik, a balettelőadások, az operaprogramok, a komolyzenei koncertek vagy éppen a jazz/világzenei koncertek a fiatalok 1-3 százalékát tudják legalább havi gyakorisággal megszólítani.

A felső-felsőközépső osztályba tartozó fiatalok dominálják a kulturális fogyasztást. A felsorolt 14 kulturális szintérből 12 esetében ők a leggyakoribb fogyasztók, míg két esetben – art mozik, könyvtár – a 18-24 éves középosztálybeli fiatalok fogyasztási átlaga nemiképp magasabb. A Századvég Alapítvány elemzésére építve kulturális aktivitás szerint 5 csoportot azonosítottunk:

1) a kulturálisan *teljesen passzív*akat; 2) a kulturálisan *inkább passzív*akat; 3) a kulturálisan *inkább aktív*akat; 4) a kulturálisan *aktív*akat és 5) a *kultúrahalmozókat*.

A magyarországi 18–29 évesek mintegy ötöde (19 százalék) a kulturális fogyasztás gyakoriságát figyelembe véve teljesen passzív, azaz szinte soha semmit nem fogyaszt a felkínált 14-féle kulturális tér szolgáltatásaiból. Inkább passzív, azaz nagy ritkán használja a tereket 27 százalék. A relatíve legnagyobb csoportot az inkább aktívak jelentik, akiknél a multikulturális fogyasztás jelei érzékelhetők, míg a kulturálisan aktívak 19 százaléknyan vannak. A kultúrahalmozók, tehát akik rendszeresen és többféle kulturális tér látogatói mindössze 6 százalékot tesznek ki a fiatalok körében.

A települési lejtővel párhuzamosan növekszik a kulturálisan passzívak aránya, míg minél magasabb a településen élők aránya, annál valószínűbb, hogy a kulturálisan aktívak és a kultúrahalmozók jelentős arányba kerülnek. Budapesten legmagasabb a leggyakrabban és legtöbb félét fogyasztó fiatalok aránya. A kultúrafogyasztás tehát egyértelműen szociokulturális megalapozottságú, ami már fiatal korban megmutatkozik, tehát a kulturális transzferek átadásának folyamatáról való tudományos diskurzus empirikusan megalapozott. A társadalmi ranglétrán elfoglalt pozíció, ami mögött az ún. tőkeelméletek szerint (lásd Bourdieu)² az iskolázottság, a jövedelem és a társadalmi kapcsolatok húzódnak meg leginkább, együtt jár a kultúrafogyasztás alakulásával a 18-29 éves korosztályban is. Minél magasabb az osztálypozíció, annál intenzívebb a kultúrafogyasztás, illetve minél lentebb helyezkedik el a fiatal, annál inkább kiszorul abból. A kultúrahalmozás inkább életmódbeli vagy életciklusbeli jellegzetesség, és a vártnál talán kevéssé függ össze a kemény szocio-demográfiai, szocioökonómiai tényezőkkel.

Négy kultúrafogyasztási faktort azonosítottunk: a) *fogyasztási kultúra, beszédcsелеkvés szinterei* (különösen magas faktorsúly: kávéház, étterem, söröző, kocsmá); b) a *közösségi művelődés szinterei* (különösen magas faktorsúly: könyvesbolt, múzeum, színház, könyvtár); c) a *klasszikus kultúra szinterei* (különösen magas faktorsúly: opera, balett, komolyzene, színház); d) a *zenei szórakozás szinterei* (különösen magas faktorsúly: könnyűzene, jazzkoncert).

A kultúrafogyasztási faktorok alapján a társadalmi ranglétra tetején elhelyezkedők, akik magasabban iskoláztak, magasabb a jövedelmük, nagyobb településen élnek, választhatnak a kulturális javak között, maguk – elsősorban ízlésük és pillanatnyi napi rutinjuk alapján – döntenek el, hogy milyen kulturális színteret látogatnak, vagy hogy fogyasztanak-e egyáltalán. Az elvi lehetőség tehát adott számukra. Ezzel szemben a társadalmi ranglétrán lejjebb elhelyezkedők, külö-

nösen az alacsony iskolázottságú, szegényebb és kistelepülésen élő fiatalok kulturális fogyasztását olyan, áthidalhatatlan determinizmusok befolyásolják, amelyek már fiatal korban a kulturális passzivitás irányába terelik őket. Azt a kérdést, hogy a kulturális transzferek milyen módon és hogyan befolyásolják a kulturális fogyasztást, regressziós modellekkel szükséges vizsgálni. A jelenlegi kulturális fogyasztás egyes színterei közül a múzeumok, kiállítótermek látogatottságát magyarázza legnagyobb mértékben a vertikális és horizontális transzferek átadása, legkisebb arányban pedig a balett- és táncszínházét. Az adatok alapján kétségtelenül a családi értékátadásnak, azaz a gyermekkori szocializációnak van a legnagyobb hatása a kulturális fogyasztásra. A horizontális kulturális transzferek közül a barátok – kortárs csoport – hatása kiemelkedő a 15-29 évesek körében.

A kulturális transzferek átadása és a felnőttkori kulturálódási szokások között szoros a kapcsolat. A gyermekkori, családi színház, múzeum, komolyzenei koncert-látogatás a legerősebben befolyásolja a kulturális fogyasztás intenzitását. Ha gyermekkorban kialakul a *4É* (kulturális érdeklődés, érzékelés, érzékenység), valamint annak belátása, hogy mindez érdekünkben is áll, annak hosszú távú hatásai egyértelműen kimutathatók. A felnőttkori kulturális fogyasztást a kortárs csoport, leginkább a barátok majdnem annyira tudják befolyásolni, mint a korai időszakban a család. Vélelmezhető, hogy egy folyamatról beszélhetünk, ahol a családi – részben iskolai – hatásokra ráépül a kortárs csoportok hatása.

A kultúrafogyasztók sajátosságai Magyarországon

■ A Századvég Alapítvány kutatásainak kvantitatív³ szakasza megállapította, hogy a legnagyobb arányban a komolyzenei koncertektől maradnak távol a megkérdezettek. A múzeumok azok a helyek, ahová szinte minden ember eljut az életében. A megkérdezettek leggyakrabban moziba járnak „kulturálódni”.

A fogyasztási szokásaik alapján öt csoportot lehet elkülöníteni: magaskultúrát fogyasztók (16,3 százalék); tömegkultúrát fogyasztók (18,8 százalék); otthon maradók (32,8 százalék); mindenevők (14,5 százalék) és mozizók (17,6 százalék). a) A magaskultúrát fogyasztók rendszeresen járnak színházba és múzeumba, nem zárkoznak el a komolyzenei koncertektől sem. b) A tömegkultúrát fogyasztók a könnyűzenei koncerteket és a mozit preferálják, jellemzően budapesti fiatalok, maximum érettségizettek. c) Az otthon maradók csoportjába olyanok tartoznak, akik egyik művészeti ágnak sem fogyasztói, jellemzően a községekben élnek. d) A mindenevők fogyasztják a magaskultúrához tartozó előadásokat ugyanúgy, mint a könnyűzenei koncerteket és a mozifilmeket. Ők a budapestiek, a 30-39 évesek, a diplomások csoportjából kerülnek ki magas arányban. e) A mozizók csak a mozikat látogatják, inkább községben vagy megyeszékhelyen élnek, 39 év alattiak, és a nyugat-magyarországi régióból magas arányban jelennek meg.

Az előbb bemutatott attitűdök alapján öt klasztercsoport képződött: kulturálisan depriváltak (24 százalék), kulturálisan önkirekesztők (9,2 százalék); pénztelen fogyasztók (24,6 százalék), kultúrafogyasztók (18,7 százalék), és aktív érdektelenek (23,6 százalék). 1) Ők a kulturális fogyasztás szempontjából passzívak, azonban a kultúrát és a művészeteket relevánsnak tartják. Általában az idősebb korosztály, az alacsony iskolai végzettségűek, az alacsony életszínvonalon élők és alsó társadalmi rétegbe tartozók sorolhatók ide. 2) A kulturálisan önkirekesztőknél a tudatos „kultúraelkerülésről” beszélhetünk, általában ugyanaz a

csoport, mint a kulturálisan depriváltaké, de azzal a különbséggel, hogy elsősorban a középkorúak tartoznak ide. 3) A pénztelen fogyasztók csoportja a művészeteket kiemelten értékeli, és magas affinitást mutat, azonban túl költségesnek tartja. Ebben a csoportban magasabb arányban vannak nők, mint férfiak, illetve magasabb iskolai végzettségűek, tanulók és 18-29 év közöttiek azonban alig. 4) A kultúrafogyasztókhoz a minden szempontból pozitívan nyilatkozó megkérdezettek tartoznak, kiemelkedően a főiskolai vagy egyetemi diplomások, illetve a fiatalok és a tanulók, a fővárosiak és a közép-magyarországiak és azok, akik magukat nem az alsó társadalmi rétegekbe sorolták. 5) Az aktív érdektelenek csoportjába olyan megkérdezettek tartoznak, akik majdnem minden kérdésre a középkategóriát jelölték meg. Ebbe a csoportba inkább férfiak, a középfokú végzettségűek és leginkább a fővárosiak, illetve a 40 évnél fiatalabbak tartoznak.

Megállapítható volt, hogy a gyermekkori szocializáció meghatározza a felnőttkori fogyasztási szokásokat. A vélemény- és a fogyasztási csoportok között összefüggés mutatható ki. A magaskultúrát fogyasztók körében kifejezetten alacsony az aktív érdektelenek aránya (13 százalék), a tömegkultúrát fogyasztók körében viszont kimagasló (34,7 százalék). A kulturálisan depriváltak elismerik a kultúra értékét, mégis úgy érzik, a mai előadások nem nekik szólnak. A pénztelen fogyasztók véleménye a mindenevők körében a legelterjedtebb (34,1 százalék).

A kutatás kvalitatív szakaszának legfontosabb megállapításai:

a) A fókuszcsoportos felvétel során négy helyszínen (melyeket a földrajzi sokféleség mellett a kulturális infrastruktúra különbségei mentén is strukturáltunk), helyszínenként két-két beszélgetésre került sor, a résztvevőket (kiscsoportos kutatás volt, azaz egy csoportban négyen voltak) kultúrafogyasztás szerinti homogén csoportokba sorolták, így kerülve el az esetleges presztízskülönbségekből fakadó normatív hatásokat. b) A műveltséggel kapcsolatos asszociációk a következőképpen strukturálhatók: tudás; kultúra; értelmiségi habitus; széles látókör. c) A sznobizmus diskurzusai: képmutatás; butaság; visszaélés a tudással; utánzás. d) A kultúra diskurzusai: értékörzés; antropológiai kultúrafogalom; sokszínűség, nyitottság; udvariasság; társadalmi beágyazottság; művészetek. e) A műveltség karakterjegye a kultúrafogyasztó csoportokban kivétel nélkül nagyon pozitív képzettársításokat hozott magával, egyfajta polgári eszménykép rajzolódott ki. A műveltség átadásával kapcsolatosan szinte minden esetben kiemelt hangsúlyt kapott a család, a családi szocializáció kérdésköre. A budapesti kultúrafogyasztó csoport a kulturális élet fogalmát egyértelműen a kínálati oldalról ragadta meg, és jól látható a megszólalások tartalmán a gazdag fővárosi programkínálat hatása. A külhoni magyar kultúra támogatásával kapcsolatban két diskurzus különíthető el: a támogatást ellenzők a jóléti sovinizmus szempontjából érveltek, illetve a többségi állami keretek kiemelésével, míg a támogatást pártolók a nemzethez tartozást, a közösségi értékeket emelték ki. f) A kultúra állami finanszírozásának percepciója általában megjelent, azonban a támogatás mértékét rendre alulbecsülték alanyaink. A virtualitás szerepével kapcsolatban a budapesti csoportokban erősen negatív vélemények merültek fel, részben a műalkotások auravesztésének narratívájában, részben a virtualitás általános, személyiségre gyakorolt kedvezőtlen hatása miatt. A kőszegi és a pécsi értelmiségi csoportban jelentek meg pozitív diskurzusok, amelyekben az internet a programokról való tájékozódás médiumaként értelmeződött.

■ 1) Vertikális transferek

– Terepe a család és az oktatási intézményrendszer.
– Vertikális generációs transzfer esetében időben elnyúló, hosszú folyamatról beszélünk.

– Általában a generációk viszonylatában inkább a vertikális transzfernek van nagyobb, de hangsúlyozottan nem kizárólagos jelentősége, érdemes itt – többek között – az iskolarendszer hatására utalni.

– Ebben az esetben a különböző, együtt és egymás mellett élő generációk hordozzák a 4É-t, amelyek kölcsönösen hatnak, hathatnak egymás irányában.

2) Horizontális transferek

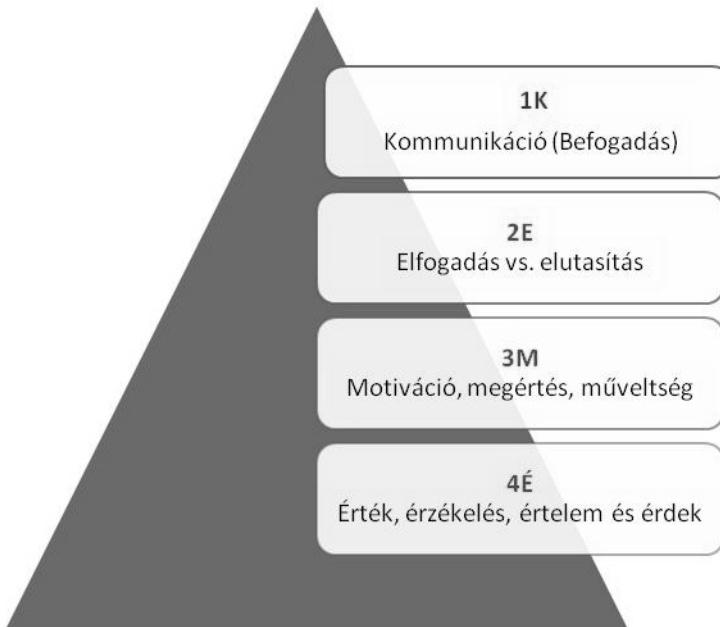
– Terepei a különböző kulturális terek, beszédcselekvési színterek, oktatási intézmények.

– Horizontális transferről akkor beszélhetünk, ha kortárs csoportok, illetve iskolai kortárs vagy munkahelyi csoportok hordozzák a 4É-t. Ezekben az esetekben az interperszonális, közvetlen értékátadásnak és ráhatásnak feltételezünk jelentős szerepet.

– A horizontális kulturális transzfer lehet rapid, pillanatnyi, úgy is fogalmazhatnánk, hogy divatszerű.

– Az, hogy a kulturális transferek közül melyiknek mekkora az egyén kulturális fogyasztására gyakorolt hatása, valójában nem tudható, bár kétségtelenül létezhetnek olyan többváltozós statisztikai módszerek, amelyek ennek az értékátadási folyamatnak egy-egy aspektusát – de korántsem mindegyiket – érzékelteni tudják.

Az alábbi ábra a transferek átörökítésének egyik lehetséges módját jeleníti meg:

Érték, amiben egy adott közösség értékeit fogalmazzák meg. Közösségeként értelmezhető a család, a kortárscsoport és az adott társadalmi közeg is, amelyben élünk.

Érzékelés, amely alatt közvetlen környezetünk elvárásai kerülnek megfogalmazásra – ebből következően azok is, amelyek az oktatási intézmény, a család, illetve a kortárscsoport elvárásaiból következnek. *Értelem*, annak a felfogása és elhelyezése ismereteink tárházába, amely adottságaink mentén korlátozódik és értelmeződik. *Érdek* alatt azt érthetjük, általánosságban, hogy mennyire áll érdeklünkben átadása, illetve átvétele az ismereteknek, tudásoknak. Jelen tanulmányunk témájában, az eddig megismertek átgondolása, újraértelmezése milyen új szempontokkal gazdagíthatja az egyéni elismertségünket, elfogadásunkat.

Motiváció alatt azt érthetjük, hogy a megszerzettek mennyire és miért fontosak számunkra a különböző értékek átadásában, illetve befogadásában. *Megértés* az értékátadás; az átvétel folyamatában mennyire vagyunk képesek rendszerszerűen, illetve rendeltetésszerűen használni és befogadni, illetve megfelelő módon, használhatóan átadni ismereteinket, tudásunkat értékeink mentén. *Műveltség*: annak a felfogása, hogy bizonyos ismeretek átadása, elfogadása előzetes ismeretek nélkül nem lehetséges.

Elfogadás vs. elutasítás: a folyamat során elfogadjuk vagy elutasítjuk a felénk érkező impulzusokat, illetve a másik fél mennyire fogadja vagy utasítja el azokat az értékeket, amelyeket mi közvetítünk irányába.

K mint kommunikáció, melyet az interakció során vagy befogad, vagy elutasít az egyén.

A fentiek egyfajta kölcsönös értékátadást, azaz transzferizációt feltételeznek. Kutatásunk során megpróbáltuk a fenti megközelítést érvényesíteni. Abból a szempontból vizsgáltuk az eredményeket, hogy a társadalmunkban élők számára melyek azok a területek, amelyek érdeklődés, motiváció hiányából következően nem tartoznak a hétköznapi tudások körébe és egyfajta „kritikai” tudást feltételeznek. Fontos szempont értekezésünkben az is, hogy rávilágítsunk: az értékek, értékrendek átadásában az életkor, a világnézet, és –meghatározóan – az iskolai végzettség a meghatározó. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a kultúrához való viszony esetében szerepet játszhat, hogy közel harminc évvel a rendszertranszformáció, a rendszerváltás után alapvetően azok a megközelítések, magyarázatok vannak használatban, amelyeket a létező szocializmusban legitimáltak. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a közelmúlt (értsd: az elmúlt 50-70 év) kulturális folyamatainak a magyarázatában azok a szempontok érvényesülnek – a magyarországi lakosság többségének körében –, amelyeket az intézményesített oktatás folyamán megszerzett és többé-kevésbé elsajátított. Az is elgondolkodtató, hogy a korszakot tárgyaló könyvek, tanulmányok jelentős része azokból a műhelyekből kerül ki, amelyek a baloldali, liberális szemléletet képviselik.

Következtetések

■ Jelen elemzés célja az volt, hogy bemutassa a kulturális és a társadalmi tőke összefüggéseit és annak változásait, folyamatait. A kutatások eredményei alapján megállapítható, hogy kialakult egy olyan kulturális tér, ahol a magasabb státuszú, elsősorban nagyvárosi, fővárosi (női) kultúrafelhasználók olyan elkülönülő csoportokat hoztak létre, amelyek alkalmasak arra, hogy véleményüket a hagyományos és a virtuális térben kellően alátámasztva képviselni tudják. Ezek-

nek a csoportoknak mind a gazdasági, mind az iskolázottságban megmutatkozó – halmazott – előnye továbbnyitotta azt az ollót, amelyről a szakirodalom azt feltételezte, hogy a virtuális tér meghatározóvá válásával esetleg kiegyenlítődne. Megnőtt azoknak a száma és rétegződött csoporthoz való tartozásuk, akik semmilyen módon nem tudnak csatlakozni a létrejövő új kulturális terekhez.

A hagyományos kulturális térben értéként megfogalmazott objektívált kulturális tőkék (pl. papíralapú könyv, kulturális adathordozók, LP, CD, DVD) szerepe megváltozott. Egy-egy családon belüli jelenlétük a család kulturális transzferképességét is mutatja. Ez nyújt lehetőséget arra, hogy felhalmozódjanak az online térre jellemző, de még nem teljesen pontosított kulturális tőkék. Hiszen a kulturális javakhoz való hozzáférés objektívált formája lehetővé tette azt is, hogy adott térben való kommunikáció esetén, pl. lakás, a személyes kommunikációban részt vevők azonosíthatták egymás kulturális háttérét. Ezt a funkciót az online térben jelenleg nem tölti be hasonlóan információt adó tér lehetősége. Nem arról van szó tehát, hogy az offline térben felhalmozott objektívált kulturális tőke az online térben szubjektív, inkorporált, egyéni szintű tőkévé válna, hanem az online tér működésének sajátosságai miatt nem ellenőrizhető, hogy az esetleg feltűntetésre kerülő ismeretek, tudások saját inkorporált, elsajátított kulturális tőkére támaszkodnak, vagy olyan ismeretről beszélünk, amelyek forrása maga az online tér. A válaszadók többsége fontosnak tartja a kulturális értékek átadását, amelynek legfontosabb elemének a családi közeget tekinti. A kutatás eredményei megerősítik ezen megfogalmazásokat, hiszen az adatok azt mutatják, hogy akiket 14 éves korukig a család elvitt különböző kulturális helyekre, azok nyitottabbak és fogékonyabbak későbbi életszakaszukban ezek befogadására. Ugyanakkor a jelenlegi kulturális közegben nem mérhető, hogy a megfelelő kulturális transzferrel rendelkező középkorúak milyen módon és milyen eredménnyel képesek továbbadni a kibocsátó családból származó tradíciókat.

Ebből eredően a társadalom egyes csoportjai a hagyományok átörökítése mentén ragadja meg a kultúrát, amely az antropológiai kultúrafogalomhoz áll közelebb. Növekedett azoknak az aránya és rétegződött csoporthoz való tartozása, akik semmilyen módon nem tudnak csatlakozni a létrejövő új kulturális terekhez. Az újkultúra szempontjából ezek a csoportok megközelíthetetlené váltak, és a társadalmi térben létrejövő újműveltségi eszmények nem érintették meg ezen csoportok tagjait. Ez a fajta szétszakítottság jól megfigyelhető azon adatok tükrében, amelyek szerint a magaskultúrát is fogyasztók aránya 16 százalék, az otthonmaradóké viszont ennek kétszerese, 33 százalék. Az úgynevezett tömegkultúra fogyasztók aránya csak nem 20 százalékos. Ebbe a csoportba jellemzően a fiatalok, a nagyvárosiak és az alsó-középosztálybeliek tartoznak. A mindenevők csoportjába tartozók azok, akik egyaránt fogékonyak mind a tömegkultúra, mind az elitkultúra irányába. Ők azok, akik életkoruknál és iskolai végzettségükönél fogva egyfajta összekapcsolódást, hidat képezhetnek a hagyományos és a virtuális térben megjelenő kultúrafogyasztó rétegek között. Az értékörzés narratívájának másik oldala értékvesztés formájában jelenik meg.

Úgy tűnik, hogy egyelőre a kvalitatív módszertani eszközök azok, amelyek precízebben, pontosabban képesek bemutatni a kulturális nyitottság létét. Ennek oka megtalálható a fogalmak használatának pontatlanságában és kialakultságában, ezért a kvantitatív vizsgálatban megkövetelt pontos, mindenki számára érhető megfogalmazások még váratnak magukra. Az általam is használt fogalmakat, mint újkultúra, újműveltség alapvetően a válaszadók nagy része nem

tudta értelmezni, csupán egy kisebb csoport, a mindenevők klaszterébe tartozók rezonáltak ezekre a kifejezésekre. Bár nem kötődnek ezen fogalmakhoz, mégis fogyasztásban több csoport esetében is megjelenik az újkultúra és az újműveltség (többek között e-könyvek használata, otthoni letöltésen alapuló mozizás). Az újmédia fogalmát azonban már legtöbbször azonosították az online térben megjelenő tartalmakkal, részben azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a web 2.0 biztosít a felhasználók számára.

A virtuális tér elterjedésével az alternatív kultúra iránti nyitottság nem jár automatikusan együtt. Ezt erősíti, hogy a virtuális tér terjedése nem feltétlenül kapcsolódik össze a társadalmi és kulturális olló nyitottságának csökkenésével. Az újnak nevezhető kulturális és befogadási formák (újkultúra, újmédia, újműveltség) megjelenése, terjedése, sőt meghatározóvá válása inkább tovább nyitja a kulturális ollót a társadalom különböző rétegei között. A legnagyobb vesztesek közé azok a csoportok tartoznak, amelyek az offline térben is veszteseknek voltak tekinthetők. A 2000-ben lefolytatott ifjúságkutatásban vesztesek közé soroltuk azokat, akik kimaradtak az akkor meghatározóvá váló információs társadalomból. Már az ehhez a csoporthoz tartozók és utódaik kulturálisan kirekesztődtek azokból az előnyökből, amelyekből a virtuális tér létrejötte biztosított a nyerteseknek nevezhető számára. A társadalom vesztesnek nevezhető csoportjában egy olyan cirkulációs folyamat jön létre, ahol a fiatalkori tapasztalatokat – a megfelelő impulzusok hiányában – a szülői nemzedék rávetíti a jelen korszak világára. Ebből azt a – téves – következtetést vonják le, hogyha „nekem nem volt meghatározó, számomra fontos a számítógép, az internet, akkor ez az utódaim számára sem különösebben lételem”. A kezdeti offline hátrány kivétel online hátránnyá, amely újra visszacsatolódik az offline világba.

A hagyományos kulturális térben értéként megfogalmazott objektívált kulturális tőkék (pl. papíralapú könyv, kulturális adathordozók, LP, CD, DVD) szerepe megváltozott. Egy-egy családon belüli jelenlétük a család kulturális transzferképességét is mutatja. Ez nyújt lehetőséget arra, hogy az objektívált kulturális tőkék felhalmozódjanak az online térre jellemző, de még nem teljesen pontosított kulturális tőkék. Hiszen a kulturális javakhoz való hozzáférés objektívált formája lehetővé tette azt is, hogy adott térben való kommunikáció esetén, pl. lakás, a perszonális kommunikációban részt vevők azonosíthatták egymás kulturális háttérét. Ezt a funkciót az online térben jelenleg nem tölti be hasonlóan információadó tér lehetősége. Nem arról van szó tehát, hogy az offline térben felhalmozott objektívált kulturális tőke az online térben szubjektív, inkorporált, egyéni szintű tőkévé válna, hanem az online tér működésének sajátosságai miatt nem ellenőrizhető, hogy az esetleg feltűntetésre kerülő ismeretek, tudások saját inkorporált, elsajátított kulturális tőkére támaszkodnak, vagy olyan ismeretről beszélünk, amelyek forrása maga az online tér. Az ilyen típusú ismeretek ugyanakkor nem tűnnek alkalmasnak arra, hogy elsajátított tudásként funkcionálva ellenőrizzék mások véleményét. Ezért mondható el az a közhely, hogy ami nincs fent a Google-on, az nem létezik. Jelenlegi kulturális állapotunkat leginkább úgy tudnám jellemezni, hogy létrejött a Google-társadalom, amely különböző generációhoz tartozók más-más módon, más-más ismerettel rendelkezve párhuzamosan használják – vagy nem használják – az online tér adta lehetőségeket. Ennek kapcsán elmondható, hogy a generációk közötti ismeretkülönbség és az ismeretekre épülő tudások felhasználása kommunikációs problémát is felvet, hiszen akár a baby boom, akár az azt követő egy-két generációhoz tartozók

tudásának meghatározó része elsajátított, inkorporált ismeretanyagra épül, szemben az X Y, Z generációkhoz tartozók virtuális térben „megszerzett”, de leginkább felhasználó jellegű ismeretanyagával.

A műveltség ebben az értelemben egyenlő a hagyományos értelmű, azaz offline térben megtalálható magaskultúrával. Felmerül az a kérdés, hogy az online tér meghatározóvá válásával hogyan lehet a tudást és a műveltséget a kor szelleméhez, szellemi színvonalához képest meghatározni. Az újműveltség mint jelenség és fogalom egyértelműsítésére törekedni érdemes, megfogalmazni azt, hogy miben különbözik a hagyományos értelemben vett és a magaskultúrára épülő műveltség eszményéhez képest. Az újműveltséghez kapcsolódó tudások a magukat magas kultúrához tartozók számára nem egyértelműek, míg azok, akik a kulturális előnyökből kimaradók közé sorolhatók nem érzékenyek arra, hogy ezt a jelenséget akár észrevegyék, akár megértsék. Ők „csupán” haszonélvezői szeretnének lenni annak, hogy részesei lehetnek olyan folyamatoknak, amelyek eddigi életükre nem voltak jellemzőek. Ez a jelenség a társadalom egyéb jelenségeivel összekapcsolhatóan egyfajta potyautas mentalitást feltételez: minél több előnyhöz való hozzájárulás minél kevesebb erőforrás bevetésével. A Google-társadalom jelensége leginkább azok számára okozhat további veszteséget, akik nem rendelkeznek kellő ismerettel ahhoz, hogy ellenőrizzék az online térben megjelenő, végtelennek tekintett információkat.

Eppen ezért az online térben megfogalmazott vélemények tudás és ismeret-tartalmát nem lehet a hagyományos térben megszokott módon megismerni, megérteni, értelmezni és értékelni. Ez a feltevés azt a következtetést vonhatja magával, hogy a hagyományos offline térben felnőtt generációk számára az online térben megfogalmazott vélemények inkább tájékozási pontoknak számítanak, míg az 1990-es évek közepe után születettek számára megkérdőjelezhetetlen tudásként értelmeződhetnek. Ennek a befolyásolási lehetőségnek a szintjét meghatározza a kibocsátó család értékrendszere, illetve ma már kisebb mértékben, az egyén iskolázottsága, hiszen az intézményesített térben ma már elfogadott az olyan nem feltétlenül ellenőrzött adatok felhasználása is, amelyek pl. a Wikipedia rendszerében jelennek meg, akár a felhasználók anyanyelvén, akár más nyelveken. Ezen a ponton érdemes kapcsolódni és visszacsatolni ahhoz az alapfeltételezésemhez, hogy a társadalmi transzferek milyen módon határozzák meg a társadalom állapotát és az abban élők, résztvevők ezen ismeretekhez, a társadalom értékrendszeréhez, hitelességéhez való viszonyát.

■ JEGYZETEK

1. A Századvég Alapítvány kutatása, illetve a *Magyar Ifjúság 2016 adatai alapján. A kultúrafogyasztók sajátosságai Magyarországon 2016-ban* (adatbázis). Kézirat gyanánt. *Magyar Ifjúságkutatás 2016* (adatbázis). Társadalomkutató KFT. Kézirat gyanánt.
2. Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum, Bp., 1997, 156–177.
3. A 2016-ban készített kvantitatív kutatás mintájában 1002 személy szerepel, akiket CATI-módszerrel kérdeztek meg. A minta országosan reprezentatív volt a magyar felnőtt lakosságra kor, nem és településtípus szerint.

■ IRODALOM

- Bauer Béla – Tibori Tímea: *Az ifjúság viszonya a kultúrához*. In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000*. Tanulmányok I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Bp., 2002. 180–201.
- Bauer Béla – Déri András: *Hálózathoz kötődve – a fiatalok online hálói*. In: *Arctalan (?) nemzedék*. Szerk. Bauer Béla – Szabó Andrea. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI), Bp., 2011.
- Bauer Béla – Déri András: *Különbözőségek – generációs vagy társadalmi egyenlőtlenségek – a társadalmi tőke online összetevői*. ME-dok 2018. 1. 5–36.
- Bauer Béla et alii: *Ifjúsági rétegek az ezredfordulón*. Új Ifjúsági Szemle 2003. 1. 105–126.

- Bourdieu, Pierre: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Bauer Béla (szerk.): *Süsü a társadalomban*. Új Mandátum Kiadó, 2000. 35–48.
- Briggs, Asa – Peter, Burke (szerk.): *A média társadalomtörténete – Gutenbergtől az internetig*. Napvilág Kiadó, Bp., 2012.
- Ezek a mai magyar fiatalok*. Magyar Ifjúságkutatás 2016 – Első eredmények. Szerk. Szabó Andrea – Székely Levente. Új Nemzedék Központ, Bp., 2017.
- Forgó Sándor: *Új médiakörnyezet, újmédia-kompetenciák*. In: Forgó Sándor (szerk.): *Az információközvetítő szakmák újmédia-kompetenciái, az újmédia lehetőségei*. Líceum Kiadó, Eger, 2017.
- Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla – (szerk.): *Ifjúság 2000*. Gyorsjelentés I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Bp., 2001.
- Nemeskéri István: „*Informatikai eszközök fogyasztása*.” In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság2000. Tanulmányok I*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Bp., 2002. 42–58.
- Prensky, Marc: *Shaping Techf for the Classroom*. Edutopia 2005 febr. 12., <http://www.edutopia.org/adopt-and-adapt-shaping-tech-for-classroom> (utolsó letöltés: 2017. 11. 15.)
- Prensky, Marc: *Digital natives, digital immigrants*. On the Horizon 2001 9(5). <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (utolsó letöltés: 2017. 11. 15.)
- Schütz, Alfred: „Az idegen.” In: Bauer Béla (szerk.): *SüSü a társadalomban*. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2000. 63–68.
- Tófalvy Tamás: *Zenei közösségek és online közösségi média*. In: Tófalvy Tamás – Kacsuk Zoltán – Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok – Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*. L'Harmattan, Bp., 2011. 11–39.
- Tufekci, Zeynep: *Social Media's Small, Positive Role in Human Relationships*. The Atlantic, 2012. <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/04/social-medias-small-positive-role-in-human-relationships/256346/> (utolsó letöltés: 2017. 11. 15.)

VIRGINÁS ANDREA

A VISSZACSATOLÁS SZÜKSÉGSZERŰSÉGE

Kiindulópontul a *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között* című 2015-ös összegző kötet média- és kommunikáció-tudományi fejezetének, amelynek társszerzője vagyok, néhány megállapítását használom fel.¹ A diszciplína globális szinten viszonylag kései, kelet-európai kontextusban kimondottan nehézkes, és erdélyi magyar vonatkozásban is atipikus kiépülése képezi esettanulmányom keretét. Ez utóbbihoz rendeltlen a filmtudományi kutatások diszciplináris sajátosságaira fókuszálva három vetületet szeretnék érinteni: 1. kutatási tematikák és finanszírozási lehetőségek a globális/kelet-európai/erdélyi magyar kontextusokban: széttartó zárványok; 2. az európai kooperáció lehetőségei az oktatás és képzés vonatkozásaiban, különös tekintettel a EVA (European Virtual Academy), az EUFA (European University Film Awards) és a Cine-Versity projektek fényében; 3. kutatási ideál és oktatási valóság összeillesztésének imperatívusza, avagy kisebbségi női filmtudományos kutatási egérút.

Média- és kommunikációtudomány erdélyi magyar kontextusban

■ Távol álljon tőlem egy teljesnek tekinthető diszciplináris áttekintés, viszont néhány megállapítás erejéig kénytelen vagyok a széles látószög perspektíváját alkalmazni avégett, hogy esetleges és kis léptékű esettanulmányaimat

... a film – mint oktatási
tananyag – mondhatni
reneszánszát éli...

szituálni tudjam. Az 1989-es rendszerváltást megelőzően nem beszéltünk média- és kommunikációtudományról az erdélyi magyar kultúra vonatkozásában. A többségi keretkultúrákban, mint a magyar vagy a román, elsősorban a társadalomtudományok adtak otthont a médiára és a kommunikációra vonatkozó felvételeknek; azon belül is a (város)szociológia életmódra vagy szakmai pályaképekre vonatkozó alterületei és a politikai tudományok kommunikációs aspektusai tették lehetővé ezeket a kérdésfelvetéseket. A bölcsészettudományok mint a francia eredetű szemiotikai módszertant meghonosító terület elsősorban nyelvészeti, tágabb értelemben véve pedig jelelméleti vizsgálódásokat engedtek meg mind a magyar, mind a román többségi tudományos kultúra vonatkozásában. Végezetül pedig a művészettörténet (esetleg művészettudományok) vizuális kultúrára vonatkozó alterülete is lehetőségként kínálkozott, amely a média ilyen céllal történő használatát tudományos diszciplínaként legitimálhatta (volna), természetesen az alkotói impulzusok figyelembevételével egyetemben, mind magyar, mind pedig a román kultúra vonatkozásában.

Az 1990-es évek tranzíciós időszakát, ahogyan azt utólagos visszatekintésünk engedi láttatni, a 2000-es években meginduló újrendeződései, átalakulási és új intézményalapítási periódus követte az erdélyi magyar kultúra vonatkozásában is. Ennek egyik fontos fejleményeként pozicionálom a média- és kommunikációtudomány önálló(bb) rangra emelését. Tanszékek és egyetemi intézetek alakultak, természetesen a referenciapontot jelentő magyar és román többségi kultúrabeli fejleményeket tükrözve, amelyek a fentiekben felsorolt társadalomtudományok, bölcsészettudományok, valamint a kettő közti határterületként pozicionált művészettörténet/művészettudományok viszonylatában, egy mindaddig nem láttatott/nem legitimált helyen gondolták el a média- és kommunikációtudományokat.

Az újonnan létrejött intézmények némelyike tisztán és egyértelműen felvállalt diszciplináris hagyományokhoz kötötte önnön működését. A *kommunikációhoz* kötődő elnevezések a társadalomtudományok egyik leágazásként pozicionált tanszékeket, intézeteket és képzési programokat azonosítanak, amelyek tehát az 1989-es rendszerváltozás előtti magyar és román nyelven folytatott társadalomtudományos (és médiára vonatkozó) oktatási és kutatási tevékenységek továbbélési formái. Erre például a romániai felsőoktatási diszciplináris klaszterezés is ráerősít, amikor a társadalomtudományok (Științe sociale) kritériumait kéri számon a kommunikáció oktatóitól és diákjaitól.²

A kisebb számban létrejött és a képzőművészeti gyakorlati oktatáshoz, valamint a művészetként felfogott média és kommunikáció gyakorlati és elméleti oktatásához és vizsgálatához fűződő tanszékek és oktatási programok azok, amelyek meglátásomban a bölcsészettudományok és a művészettörténet/művészettudományok örökösiként pozicionálhatók. Illetve a kisebbségi kontextus miatt nem létező magyar nyelvű művészeti akadémia híján pótló elemként viszik tovább ezt a bizonyos mértékben szintén 1989 előtről örökölt diszciplináris vonalat. A romániai diszciplináris klaszterezés – az előzőekben már említett ún. ARACIS- és CNATDCU-követelmények, amelyek az oktatási programok akkreditációját és az akadémiai előrelépéseket is szabályozzák – nyilvánvalóan kifejti hatását az olyan erdélyi magyar oktatási programok, mint a *reklámgrafika* vagy a *filmművészet*, *fényképművészet*, *média* vonatkozásában is. Az ilyen oktatási programok felmérése az ún. 8-as bizottsághoz tartozik, amely a következő területekért felel: művészetek, építészet, várostervezés, sport;³ ez a hibrid összetétel is

végso soron jelzésértékű a filmtudományok bizonytalan helyzetét illetően. Az akadémiai előrelépések vonatkozásában ezek a képzési irányok a szintiszta bölcsészettudományokon (filológia, történelem, kulturális tanulmányok), de nyilvánvalóan a társadalomtudományokon is kívülre helyeződnek, a területet felügyelő bizottság elnevezése *Színház, film, koreográfia, média*, és saját kritériumrendszerrel támasztja a terület oktatói, kutatói és diákjai számára.⁴

A magyar diszciplináris klaszterezést jobbra az OTDK- és az MTA-rendszerekből ismerem, ahonnan – részben – visszaköszön a román mintázat: a média- és kommunikációtudomány, illetve a filmtudomány, felszabdaltan, a bölcsészettudományok/irodalom- és kultúratudományok területére vannak elsősorban sorolva, illetve a rendszer megengedi a társadalomtudományokhoz⁵ való rendelést is. A jövő kutatóinak kinevelését megcélzó OTDK (Országos Tudományos Diákköri Konferencia) rendszere különálló szekcióként hirdeti meg a humántudományokat, a társadalomtudományokat, valamint a művészeti és művészettudományi szekciót,⁶ így tehát módszertanilag (és pedagógiai okokból motiváltan) világosabbak a határvonalak, mint az MTA kutatói pályázati rendszerén belül.

A kívülről nagyon is egységesnek tűnő média- és kommunikáció-tudomány (s a benne elhelyezhető filmtudomány) a fentiekben összegzett diszciplináris szabdaltságára való rámutatást természetesen az a pozíció tette lehetővé, amelyet elfoglalok. A magyar és a román kultúrához is (részben) csatlakozó erdélyi magyar oktató és kutató vagyok, akinek diszciplináris felkészítése elsősorban bölcsészettudományi, másodsorban társadalomtudományos, és akinek kutatásaira az angolszász *cultural studies* hibrid módszertana hatott. Ilyen értelemben az irodalmi és kulturális kánonszerveződés vizsgálatát a film történeti és elméleti kérdéseinek a vizsgálata egészítette ki doktori kutatásaim során, majd vált fő kutatási területemmé a posztdoktori időszakban. Ebből a sokszorosán megtört s következésképp lehetetlennek is tűnő pozícióból kell tehát megfogalmaznom esszém következő részének kérdésfelvetését: az erdélyi magyar filmtudományi kutatások (szubjektív) pillanatképét a 2010-es évek végén, továbbá ennek visszacsatornázhatóságát a társadalomtudományok, a bölcsészettudományok és a művészettudományok metszéspontjában pozicionált, mindennapi oktatási gyakorlatunkba.

Kutatási tematikák és finanszírozási lehetőségek

■ A „Film Studies/Filmtudományok” teljes körű intézményülése az 1980-as évekre/ben az angolszász egyetemi világ egyik fontos vívmánya lett, és ezt a terület 1990-es években bekövetkező, nagyon dinamikus alakulása is bizonyítja. A társadalom- és bölcsészeti tudományok közül a filmtudományok hajtotta végre igen korán a kognitív (pszichológiai) tudományok, majd a digitális fejlemények integrálását például. Ugyanakkor ezek a „Film Studies” oktatási programok gyakorlta valamely nyelv és kultúra tanszék leágazásaiként jöttek létre, és a legritkább esetben kapcsolódtak például a (még) nagy(obb) hagyománnyal rendelkező amerikai egyetemi média- és kommunikációkutatás műhelyeihez. Egy ugyancsak ismétlődő mintázat (volt) az ún. Film Schoolokhoz való kapcsolódás, amely a művészeti akadémia(ka)t idéző rendszerbe illesztette be a filmtudományokat. Az összeurópai vonatkozásban igen fontos Amsterdam University⁷ Media Studies Intézete/Tanszéke, amelynek a Film Studies képzési programok alá vannak rendelve, illetve ennek munkatársai például a Bölcsészettudományi Kar-

hoz (Faculty of Humanities) tartoznak.⁸ Ha ezt a nemzetközi látképet átfordítjuk abba a kutatásilag mindenképpen zárvány(os)nak nevezhető helyzetbe, amit az „erdélyi magyar tudományosság” szintagma implikál, egyértelművé válik, hogy a filmtudományos kutatási pálya egyben komoly gúzsba kötve táncolást jelent, amelynek tehát nemcsak diszciplinárisan sokirányúak a lojalitásai, hanem amely intézményes rendszeren szempontjából is törésvonalakon fekszik, ahogyan azt az első alfejezetben bemutattam.

Különösen zavarba ejtővé akkor válik az erdélyi, magyar, filmtudományokban érdekelt kutató pozíciója, ha a média- és kommunikációtudományok nagyon sokszínű, vizsgálatra érdemes jelenségeinek kontextusában méricskéljük a „film” mint kutatási téma/tárgy/jelenség súlyát. Ami egyértelműen felviláglik, az az, hogy „a film” jel jelöltjét a digitális platform játékos módon szűkítette le arra a narratív struktúrát működtető, időben kibomló audiovizuális alkotásra, amelynek elsődleges címzettje a moziban ülő néző-érzékelő. Amíg tehát talán nincs is kortárs jelenség, amelyet ne sorolhatnánk be a média- és kommunikációtudományok ernyője alá, a digitalizálódás és a mobil okoseszközök robbanásszerű elterjedésének köszönhetően, addig a filmtudományok tárgya szűkebb és stabilabb. Még akkor is így van ez, ha a digitális filmkópia radikálisan különbözik a celluloid szalagon rögzített filmtől, és továbbá a vetítési időhossz és helyszín különbségei miatt még fenntarthatjuk azt a végső soron klasszikus nézetet is, hogy az eredetileg tévére kalibrált sorozatok, noha poétikájukat tekintve filmes eszközökkel élnek, talán mégis inkább a média- és kommunikációtudományok és nem a filmtudományok területére sorolhatók.

Azonban a kutatási tárgy, a „film” ilyen játékos leszűkíthetősége valójában egy komoly gátat képez a kisebb kánonok nézőpontjából. Azaz a globális filmtudományok égisze alatt folyó kutatás és oktatás a nagy hagyományú, nagy presztízsű és tőkeerős intézmények felségterülete, amely(ek) kellően nagy szeletet tud(nak) lefedni ahhoz, hogy a mindent bekebelező média- és kommunikációtudományok társadalomtudományos módszertanával és episztemológiájával szembe tudja(ák) helyezni a saját bölcsészettudományos, művészeti, művészet-tudományos módszertanukat és kérdésfelvetésüket. Következésképp a régiós és szubregiók kánonok felől nézvést, mint amilyen a kelet-európai vagy az erdélyi magyar is, a filmtudományok gyakorlatilag legitimálhatatlanok, hisz az elismert, előzőekben említett globális intézmények (és itt nem is beszéltünk a kiadóvállalatokról) már a magukénak tudják a régiós és szubregiók perspektívát is.

A bölcsészettudományok és művészetek huszonegyedik századi térvesztése mint a tágabb diszciplináris átalakulások egyik fontos mozzanata ugyancsak pregnansabban érzékelhető a periferikus kánonok és helyzetek felől nézvést. Ezek a globális centrumoknál sokkal gyorsabban hagyják hátra a nem elég gyors eredménnyel és láthatósággal kecsegtető problémaköröket, módszertanokat és kutatási témákat.

A fenti okok együttesen oda vezetnek, hogy az 1960-as évek óta a bölcsészettudományok, illetve a művészeti akadémiák árnyékában kanonizálódott filmtudományok a 2010-es években, illetve a halmozottan periferikus erdélyi magyar helyzetből szemlélve két változatában élhet tovább. Az egyik a globális filmtudományok kínálta óvott pozíció, amelynek a neves angolszász kiadók, továbbá néhány európai egyetemi kiadó az otthonai, illetve az erős intézményes lobbival bíró, nem túl nagy számú tanszékek, intézetek és kutatócsoportok a mindenkorai toplisták első ötszázában benne lévő egyetemek egyikén.⁹ A másik a regioná-

lis, esetleg szubregionális filmtudományok alelete lenne, amely viszont a társadalomtudományos hagyományú és módszertanú média- és kommunikációtudományok egyik érdekes színterjeként halványul(t) el a közösségi média, a virtuális realitás vagy az okoseszközök mint kutatási tematikák mellett.

Az európai kooperáció lehetőségei

■ A film mint a bölcsészettudományos és/vagy társadalomtudományos módszertanokban önálló területet kivívó, bekerítő kutatási téma hányattatásaival szemben a film – mint oktatási tananyag – mondhatni rezenszanszát éli, épp könnyű definálhatóságánál és széles körű társadalmi hatásánál fogva. Az európai szintű hálózatba szerveződő kollaborációs programokból hármat szeretnék itt röviden megemlíteni, amelyekben a fentiekben jelzett pozíciót birtokolva úgy vehettem részt, hogy a lehetőségek rám találtak, anélkül, hogy aktívan kerestem volna őket. Két együttműködési projekt mögött az Európai Unió oktatási és/vagy média-orientált programjai állnak, az EVA¹⁰ esetében ez az Erasmus Comission Lifelong Learning Programja, a Cine-Versity projekt esetében pedig az Európai Unió Creative Europe néven futó ernyőprogramjának a filmedukációs alprogramjáról van szó.¹¹ Mindkét projekt az európai sokszínűség meg- és elismerését tűzi ki célul a rendelkezésére álló eszközökkel *különös tekintettel a EVA (European Virtual Academy), az EUFA (European University Film Awards) és a Cine-Versity projektek fényében a filmtudományos oktatás és képzés vonatkozásaiban*. Az első esetben egy online oktatási platformról van szó, amelyben öt európai egyetem és oktatói vettek részt, akik az online felületen keresztül tarthatták óráikat az összes egyetem érdeklődő diákjának. Esetemben ez a *Contemporary Mainstream Cinema* nevű tantárgy volt, amelynek résztvevői finn, görög, román és magyar egyetemisták voltak, akiknek az 1975 óta tartó időszak műfaji, tömegfilmes fejleményeit tanítottam, hetente frissített online tananyagok, live chat fórum és sok önálló munkavégzés formájában. A 2011-ben és 2012-ben tanított online kurzusom számos tapasztalatát beépíthettem az offline óráimba. Arra a következtetésre jutottam, hogy az európai kultúrkör valóban egy olyan közös alapanyagot jelent(ett) mindannyiunk számára, amely hihetetlenül megkönnyítette akárcsak az online viccelődést is, miközben a tananyagunk jelentős része amerikai, hollywoodi stúdiók részvételével készült film volt. Ami a 2018-ban és 2019-ben működő Cine-versity projektet illeti, ez szintén az alkalmazott kutatás, illetve az oktatás mint alkalmazott kutatás területén belül, de gond nélkül azonosított kutatási tárgyként viszonyul a filmhez akkor, amikor az európai filmkultúra fontos, de esetleg elfeledett alkotásaihoz több sávon futó mobiltelefonos értelmezési applikációt készítettünk további három egyetemhez kötődő társaimmal együtt, azzal a céllal, hogy a 15–25 év közötti, nem feltétlenül médiát és filmet tanuló korosztályhoz közel vigye ezeket a filmeket.

A harmadik projekt az EUFA¹² az Európai Filmakadémia kanonizációs törekvéseihez köti az egyetemista korosztályt akkor, amikor az adott évben európai filmdíjra jelölt alkotások közül ötöt – az önként vállalkozó oktatók segítségével – beleszó az azt megengedő tanórák menetébe, és közös megbeszélésnek teszi ki ezeket a gyakorta még teljesen ismeretlen, esetleg mozis forgalmazásba még el sem jutott filmeket. A többek között az ötletgazda Hamburgi Filmfesztivál által finanszírozott/rendezett eseménysor csúcspontja a Hamburgban megrendezett döntő, ahol a résztvevő 21-22 egyetem képviselőjében egy-egy diák tagja lesz a

diákzsűrinek, amely majd kiválasztja az öt féléven keresztül tárgyalt filmből azt, amely megkapja az EUFA-díjat. Ez az európai együttműködési forma is, amely valójában egy a gyakorlatban megvalósuló kutatásként is elgondolható az európai film kanonizációjának és befogadásának módozatairól, teljesen adottnak veszi tevékenységének tárgyát: a mintegy kétórás vetítési idejű, mozis bemutatásra kalibrált, narratív szerkezeteket használó filmet.

Ezen esetleges alkalmazott kutatási, továbbá oktatási, európai szintű együttműködési listatevékenységből is az látszik, hogy a filmtudomány önálló kutatási ágazatként nehézséggel legitimálható, de/miközben az alkalmazott kutatási és oktatási tevékenységek sztárjaként nevezhetjük meg. Talán a filmiparhoz kötődő pénzügyi társítások, talán a terület gyenge tudományos lobbijereje, talán más az oka, mindenesetre ellentmondásos/paradoxon az, hogy jól azonosítható egységről beszélünk, amelynek óriási a társadalmi hatása, mégsem ítéli a jelenkori kultúra/tudományszerveződés méltónak arra, hogy finanszírozza, és megszervezze az erre vonatkozó kutatásokat. Még talán ismételten az erdélyi magyar zárvány az, ahonnan nézvést ez a tényállás nem is tűnik paradoxonnak: ennek a szubregionális kánonnak nincs filmes leképeződése, következésképp ilyen irányú érdeklődése sem lehet. Ahhoz hasonlatosan, ahogyan nincsenek erdélyi magyar mesterséges intelligenciakutatások, mert erdélyi magyarnak nevezhető mesterséges intelligencia sincs.

Kutatási ideál és oktatási valóság

■ A fenti megfigyelések, megállapítások és leírások tömkelegéből vezethető le esszém summája, amely egyben a kutatás és az oktatás mint alkalmazott kutatás szükségszerű szimbiózisát fogalmazza meg. A sokszorosan kényszerítő körülmények következtében az oktatási alkalmak, a tantermek, előadások, vetítések és szemináriumok lépnek elő javaslatomban a filmtudományos kutatások elsődleges terepévé, az empirikus adatgyűjtések helyszínévé, a kezdetleges hipotézisek finomításának lehetőségévé és helyszínévé. Kutatási programok, laboratóriumok és komplexen szervezett, együttműködő kutatócsoportok hiányában az oktatóknak nemcsak egymást, de egyre növekvő mértékben diákjaikat kell kutatási partnereknek és asszisztenseknek tekinteniük. És nemcsak azért, mert nincsenek erőforrásaik annak rendje s módja szerint működő kutatócsoport létrehozására (a sokszoros okokat lásd a fentiekben felsorolva), hanem a digitális tudásrobbanás következményeinek a tudatosítása is ebbe az irányba vezet el. Ugyanis a világhálós információáramlásnak köszönhetően az oktatási intézményekbe betagozódó diákok is gyakorta az oktató szintjét megközelítő, még ha nem is olyan módon szervezett információ- és tudásanyaggal bír(hat)nak. Következésképp érdeklődésük fenntartásának, valamint tudásuk fejlesztésének egyik módja, önnön tizenöt éves felsőoktatási tapasztalatom szerint, amelyet teljes egészében a huszonegyedik század radikálisan átalakuló Kelet/Európájában szereztem, éppen az, amennyiben kutatási asszisztensekként, sőt kutatási topikjelölőkként tekintünk rájuk. Természetesen az alá-főlérendeltségi helyzetből eredő etikai következményekkel mindenkor számolnunk kell.

Az esszé zárásához közeledve utalnék még egy fontos momentumra/mozzánatra, amely e sajátos erdélyi magyar filmtudományos kitekintést tovább árnyalja: női, illetve családanyai voltomra. Egy olyan társadalmi identitásszerveződési lehetőség ez, amely a privát és a publikus szféra közti mediálás exkluzív tere-

peként is felfogható, s amely természetesen az amúgy is roppant szűkös/nehezen összeálló, erdélyi magyar filmtudományos erőfeszítésektől von el további értékes percekét és energiamennyiséget. S ha a globális, „komoly”, természettudományos területre be is szívárgott a női kontribúció egyik lecsapolási formájaként elfogadott munka vs. karrier dichotómia tudatosítása, biztos állíthatom, hogy a kelet-európai, és erdélyi magyar kutatási és alkalmazott kutatási/oktatási kontextusban ettől nagyon messze vagyunk.

A költői kérdés tehát így hangzik: tekinthet-e az erdélyi magyar zárványban önmagára teljes értékű kutatóként a filmtudós nő? A sanyarú válasz: alanyunk emberfeletti személyes erőfeszítések árán maradhat meg a bölcsészettudományi és társadalomtudományi eszközöket hibridizáló filmtudományi módszertan filmre való alkalmazásánál. Romániában és Magyarországon is a magánegyetemi struktúrák számos pályázati lehetőségtől el vannak tiltva, elegendő talán itt a személyes tapasztalataimra hivatkoznom, amelyeket a CEU végzettjeként és a Sapientia EMTE alkalmazottjaként szereztem a 2000-es évek eleje óta. Továbbá a romániai UEFISCDI és a Román Tanügyminisztérium által felügyelt pályázati rendszerekben a filmes kutatási finanszírozások fehér hollónak számítanak, noha az ország filmművészete európai rangú elismerést vívott ki magának pontosan abban a huszonegyedik században, amely a film(tudományok) elsorvadását hozta magával. A román finanszírozási kontextusban sokkal nagyobb a sikerességi rátája az olyan típusú kutatásoknak, amelyek a filmet a társadalmi jelenségek egyik mozzanatként vagy az irodalommal és egyéb művészetekkel való összehasonlítások egyik tagjaként pozicionálják, és ez is a társadalomtudományos diszciplináris „gyarmatosítás” egyik megnyilvánulásaként érthető. A magyarországi pályázati-kutatási rendszerben a filmtudományos kutatások igen nehezen (vagy egyáltalán nem) férnek bele a nagy múltú akadémiai kutatásokba, amelyekben azért a bölcsészettudomány még mindig erős pozíciókkal bír a történelem és a jogtudományoknak hála. Ugyanakkor viszont számos magyarországi egyetemi tanszék és képzés épül rá a film vizsgálatára. A magyarországi filmtudományos szakma nemcsak reflektál(t) a diszciplína helyzetére, hanem le is tette a voksát a több szempontból is logikusnak tűnő társadalomtudományos betagozódás mellett. Az *Apertúra* online szakfolyóirat 2018 decemberi körkérdésére a film tudományos és művészeti működésében is kulcspozíciókat elfoglaló Kovács András Bálint professzor úgy fogalmaz, hogy egyetlen filmre vonatkozó kutatási terület védhető mint autonóm szerveződés: ez a filmtörténet. Minden egyéb filmmel való foglalatosság a társadalomtudomány valamelyik alszekciójába tagolható be, avagy simán „kulturális munkavégzésnek” minősíthető.¹³

A fentiek utolsó pontjaként tehát talán nem meglepő az, hogy az angolszász film studiostól örökölt módszertan és kérdésfelvetések olyan saját kutatásaimban találtak helyre és finanszírozásra, amelyeken ott villogott a „kisebbségi magyar, erdélyi magyar” brandje, logója is: azaz amelyeket a Sapientia EMTE alkalmazottjaként adtam le, és/vagy ezen intézmény keretében teljesít(ett)em, avagy amelyeket az MTA Domus Hungarica pályázati programjában szintén annál fogva pályázhattam le, hogy erdélyi magyarként élelem a mindennapjaimat. A kommunista időszak árukapcsolási módszere jut erről eszembe: foglalkozhatunk tehát a film mint önálló médium és művészet önnön kérdéseivel, amennyiben már előzőleg egy fogyó, eltűnő kisebbség tagjaként deklaráltuk magunkat.

■ JEGYZETEK

1. *Kommunikáció- és médiatudomány.* In: Péntek János et alii (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között.* Ábel Kiadó, Kvár, 2015, 281–304.
2. Lásd az ARACIS (Román Felsőoktatási Minőségbiztosítási Ügynökség) weboldalát: <http://www.aracis.ro/>, valamint a CNATDCU (Egyetemi címek, diplomák és minősítések igazolásának nemzeti tanácsa) <http://www.cnatdcu.ro/> weboldalát (utolsó letöltés 2019. március 22.).
3. A vonatkozó dokumentum pdf-formátumban tölthető le, „a standarde aracis 2018 pentru artele spectacolului” keresőszavakra beugró találatként.
4. Lásd a következő webcímen: <http://www.cnatdcu.ro/criterii/>, (utolsó letöltés 2019. március 22.).
5. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályán belül a letölthető ún. Tudományági nomenklatura tartalmazza a színház- és filmtudományt, valamint a média és kommunikációtudományt is (<https://mta.hu/i-osztaly/bemutakozik-az-i-osztaly-105280>, utolsó letöltés: 2019. március 25.). A művészet- és technikatörténet viszont a Filozófiai és Történettudományok Osztályához tartozik (<https://mta.hu/ii-osztaly/bemutakozik-a-ii-osztaly-105606>, utolsó letöltés: 2019. március 25.). A szociológia viszont a Gazdaság- és jogtudományok Osztályához van besorolva (<https://mta.hu/ix-osztaly/bemutakozik-a-ix-osztaly-105488>, utolsó letöltés: 2019. március 25.).
6. Lásd <http://otdk.hu/hu/szekcio-felhivasok>, utolsó letöltés. 2019. március 25.
7. Világszinten a 69. egyetem, lásd <http://www.webometrics.info/en/world>, utolsó letöltés 2019. március 25.
8. Lásd <http://www.uva.nl/en/discipline/media-studies/staff/staff.html>, utolsó letöltés 2019. március 22.
9. A Ranking Web of Universities 500-as toplistájában a 2019-es januári adatok alapján öt kelet-európai egyetem található, és az általam érintett régióból csak a budapesti ELTE, (<http://www.webometrics.info/en/world?page=4>, utolsó letöltés 2019. március 25.).
10. Lásd a projekt lezárulta után is futó jelenlegi weboldalt: <https://www.evaonlinecourses.eu/> (utolsó letöltés: 2019. március 25.).
11. Lásd <http://www.juntadeandalucia.es/cultura/europacreativaandalucia/cine-versity/> (utolsó letöltés: 2019. március 25.).
12. Lásd <https://www.eufa.org/en/#>, (utolsó letöltés: 2019. március 25.).
13. „En ezt nagyon egyszerűen látom. Van filmtörténet, és van a film befogadásával, érzékelésével, értelmezésével foglalkozó tudomány, amely lényegében az individuál- és szociálpszichológia alkalmazása a kultúrának erre a területére. Ezenkívül van az egyes filmek értelmezésének kritikai gyakorlata, amelyet nehezen tudnék a tudomány körébe sorolni, jóllehet ez egy művelt, kulturális tevékenység, amelyből sokat lehet tanulni, de szigorúan véve nem tudományos tevékenység. Ezeket a tevékenységeket annyiban módosítja a médium technológiai és kulturális változása, amennyiben ezek új befogadási élményeket és formákat teremtenek, ugyanakkor a tudományterület lényegét ezek a változások nem módosítják. Nem tartom veszélynek a „feloldódást”, mivel ameddig moziban forgalmazott filmalkotások léteznek, a kulturális tanulmányoknak mindig lehetséges lesz a filmre specializálódott ága. Sosem szabad azonban elfelejteni, hogy egyetlen filmspecifikus kutatási ág létezik, ez a filmtörténet. Minden más „elmélet”, a kulturális antropológiának, az egyéni- és szociálpszichológiának és az általános eszméletnek egy filmre alkalmazott szegmense.” Kovács András Bálint. „Válasz az *Apertúra* körkérdésére.” *Apertúra* 2018 ősz, <http://uj.apertura.hu/2018/osz/kab-a-szellemtudományokbol-ki-kell-purgalni-a-szellemet/> (utolsó letöltés 2019. március 25.)

MEDGYESI EMESE

GAUDEAMUS IGITUR!

■ – Kiszámíthatatlan az eredmény... Amennyiben fordulatot hoznak nyáron a parlamenti választások, és a mieink ellenzékbe szorulnak, beszűkül a mozgásterem. Nem látom értelmét a további maradásnak – magyarázta Thomas karácsony első napján, az ünnepi asztalnál, miközben a töltött pulykát szabályosan felvagdalta, s kívánság szerint tálalta a nemes részeket. Pattanásig feszültek érvei, holott nem vitatkozott senki vele, figyelem és hallgatás kísérte szavait. Övéi utólag ismerték el, egymás között: tagadhatatlanul jó érzékkel egyensúlyozott a brüsszeli elvárások s az országspecifikus kötöttségek ingajátékának bemutatásával.

Friss diplomájával a zsebében annak idején tapasztalatszerzés végett utazott fél évre a közép-európai országba. Szerencsés véletlennek tartotta, hogy otléte alatt következett be a rendszerváltás. Mint mesélte, kezdetben megelégedett azazal, hogy figyelje az eseményeket, utóbb engedett a politika vonzásának, akkor csatlakozott a fiatal demokraták mozgalmához. Mindent beleadott, alapszinten megtanult magyarul – a helyiek ezt nagyra értékelték –, és egyre fontosabb szerepet vállalt a változás folyamatában. Jól kamatoztatta Brüsszelben szerzett tapasztalatát, tájékozottságát. Szerencsés forgolódása meghozta gyümölcsét, hamar felelős beosztásba került. Döntéshozók holdudvarában, olyan munkakörben tevékenykedett, amelyet hazájában lényegesen nagyobb tapasztalattal sem lett volna esélye betölteni... Családja elkönyvelte, a jelek szerint ifjú titánjuk alaposan kiismerhette magát a közép-európai régió politikai erővonalai között, ha ilyen rövid idő alatt gyökeret eresztett. Idegen országban! Várható volt számukra, hogy onnan nősüljön, vagy ott alapítson családot. Mennyit változott! Előnyére. Látták rajta, hogy föloldódtak szorongásai, túllépett kálváriájának stációin – csapnivaló iskolai eredményein, dührohamaiban, rengeteg hazugságán, csellengéseiben... Elnőtte izgágaságát is. Nem tűnt idegesen bizonytalannak; míg magyarázott, kimerően állta apja tekintetét, már nem feszengett, mintha vizsgázna előtte. Nem volt többé tétje annak sem, hogy rendkívül tehetséges öccsével, Malcolmmal mindenben versenyezzen, mert apjának figyelme végre ráirányult. Kamaszkorában a repülő modelljeit, a röplabdáját... Bármit feláldozott volna Richard egyetlen elismerő tekintetéért, mert dicséretet soha nem kapott tőle. Igaz, nem is érdemelt.

Az elsőszülött magabiztos helyzetértelmezése és az apa bejelentése miatt – korengedménnyel, azonnali hatállyal nyugdíjaztatja magát – emlékezetes maradt az a karácsonyi ebéd, melynek nyomán valóságos eseménylavina zúdult a házaspárra. Eleanor lányuk kívánsága miatt, hogy nyáron a délvidéki birtokon mondhassák ki párjával a boldogító igent, tényleg lépéskényszerbe kerültek: fel kellett gyorsítaniuk előkészületeiket, mihamarabb költözni kényszerültek. Thomas jelezte, részt vesz asszonyostól-gyermekestől a húga esküvőjén, de

Részlet egy nagyobb terjedelmű, *Családom brit története* című önéletrajzi regényből.

mintha feltételhez kötötte volna jelenlétüket, egyúttal „menedéket” kért: család-alapítási tervei vannak, hadd húzódhasson meg övével a provanszi „fészekben” mindaddig, míg kikristályosodnak valamennyire lehetőségeik, és sínre kerül életük. A mértéktartó, udvarias támogatási kérelem kellemes meglepetés volt Bainék számára. Annak ellenére, hogy kötelességüknek tekintették minden gyermekük támogatását, a legidősebb ebben is nehéz esetnek bizonyult... Megkönnyebbüléssel nyugtázták, hogy végre segítségért fordult hozzájuk. Azt nehezményezték volna, ha mellőzte volna őket. Nem akarták ismét évekre szem elől veszíteni! Kedvelték az élettársát, a nyelvi akadályok ellenére hamar hozzájuk nőtt annak értelmes kisleánya, akit *Sweat heart*ként emlegettek, ismerőseiknek, mint unokájukról áradoztak róla, fényképeinek még az ünnepek alatt helyet szorítottak a kandalló párkányán.

Januárban Malcolm, a kisebbik fiuk, az ügyvédi kamara menzáján, két fogás között átült apja asztalához, és villámgyorsan, ahogy rázós ügymenetek hajrájában szokták, tájékoztatta öregét, hogy előre láthatóan egyszerre távoznak a cégtől. Elege lett a tizenhatórásból! Jutalomszabadságot igényelt, megszakítja karrierjét, hosszabb pihenést engedélyez magának. Meghallgatta ugyan, de sorra elhessegette *seniorjának* ellenérveit: nincs kompromisszum, nincs maradása. Jusson ideje magára! Leszögezte: segítséget nem igényel, így beleszólást sem tűr terveibe. Nem kell őt félteni, idejében el fogja dönteni, mikor, mivel folytatja. Lehet, más szakmával próbálkozik... A fizikai munkát sem zárta ki, ő a világon mindenhol megállja a helyét. Apja soha nem kételkedett benne, hanem fájlalta nagyon, hogy tehetségét vesztegeti.

Kreolos szépségű Philippájuk gyakorlatias alkatot örökölt Elaine-től, rendkívüli munkabírást Richardtól, idült következetlenségével és féltékenységével mégis olyan sikeresen túlbonyolította életvitelét, hogy a család *Candide*-nak becézgette. Gyengeségén sokszor kesergett, kárptólulásul próbált keménykedni, és teljesíthetetlen határidőket szabott magának... Kudarcai miatt vitába szállt vaktában, bárkivel, rendszerint védte a fölösleget, mindenben. Szakmai sikere azonban – valamennyi diszciplínában magas pontszámokat szerzett az egyetemen – magabiztosabbá tette, egyre célirányosabban kommunikált. Naponta tucatnyi üzenetet küldött telexen az anyjának, többnyire kedves semmisségekről. „Beszélgetés ez is... Másrészt... Papírcsíkokkal értekeztek?!” – zsörtölődött magában, de gép elé ült, amikor tehetette, és szűrőpróbaszerűen válaszolgotott legkisebbjének, aki ezúttal telefonon jelentkezett:

- Daddy érzékeny... Megtennéd, hogy...? Szóval... Beszélnél vele?... Kérlek...
- Természetesen – vágta rá Elaine. – Megígértem. De tényleg annyira sürgős?
- tapogatózott óvatosan, mert nem emlékezett, mire kötelezte el magát.
- Megírtam, Mammy! – csattant fel a fiatal nő.
- ...
- Az új barátom, az a német fiú... – magyarázta megadóan. – *Does it ring a bell for you?*
- Iiigen-igen... Persze-persze! Emlékszem már... Hogy van?
- ...
- Hogy is hívják?
- Mikhael.

– Tudom már! Az az évfolyamtársad, akivel egy csoportban praktizáltok... Jól mondom? Ezt írtad, ugye?...

– Igen.

– Na, látod?... *How is he?*

– Megvan.

– Sikerültek a vizsgái?

– Igen... Mammy, a lényeg, hogy hoznám magammal a lagziba...

– ...

– Bemutatnánk a családnak...

Elaine megkésétt helyeslése, *sure, sure, kissé* bizonytalanul hangzott. Philippa mély lélegzettel vett erőt magán, kirukkolt:

– Lehet, ő az igazi... Komolyan...

– Oh, *I see... It will be our pleasure to meet him!* – kapcsolt, és lelkesedett az asszony. – Mikhael, ugye, jól emlékszem?... Mi a családneve?

– ...

– Humm... – segíts ki!

– Hummelsberger!

– Azonnal fölteszem a meghívottak listájára. *That's it.* Jó, hogy idejében szól-tál – a ti asztalotknál volt még hely, nem kell megbontanom az ültetésrendet... *Anything else, Darling?*

– *Mammy!*... Olvastad a telexeimet?

– Micsoda kérdés! *All of them.*

– *Did you understand what I am trying to explain to you?!*

– *Of course I did! What a question!*

– *I don't think so!* Írtam, hogy Michael mindkét nagyapja a Luftwaffe-ban szolgált...

– Nem ők jönnek a nővéred esküvőjére – válaszolta kitérően az asszony, mert eszébe jutott férjének édesapja, Alexander Kenneth Bain, akinek Hawker Hurricane-jét a *La Manche* fölött németek lőtték le. Gyermekei csak képről ismerték a *Flight Captain*.

– *Mammy...? You're still there?*

Elaine sokáig állt szótlánul a fülére szorított kagylóval.

Eleanorék lakodalma ígérkezett az év legfontosabb családi programjának. Az előkészületek alatt váratlan fordulatok sorozatában pörögtek a mindennapok. Richard mindössze három hetet élvezhetett új státusának, hogy rengeteg gyakorlatias elfoglaltsága ellenére friss nyugdíjasként órákkal később kelt, kimaradt az irodai s törvényszéki hajszából. Egy reggel az asztalnál hirtelen elfehéredett, a szívéhez kapott, és összeesett. Rohammentősök vitték el. Thomas mindenkit meglepett azzal, hogy a hírre azonnal hazautazott. Ott toporgott, testvérei közül elsőként, az intenzív osztály várójában, leste az alkalmat, hogy a főorvos tiltása ellenére, mikor osonhat be az apjához. Órákon át vigyázta a beteget, fogta szótlánul a kezét, és komolyan hitte, hogy jelenlétével hatékonyan hozzájárul gyógyulásához.

– Szerencsés öreg, felesége szakszerű elsősegélynyújtásának és a gyors kórházba szállításnak köszönheti életét. Ha minden jól megy, maradéktalan felépül, de másképpen kell élnie – vigasztalták orvosai. A beteget idegesítették az egészségével kapcsolatos hírek, ezért makacs-borúsán hol magát mitizálta – acélos alkat az övé, mindent kibír –, hol tréfás-zsémbesen jövendölte, hogy vége

mindennek! Szívesen szórakoztatta látogatóit jeremiádjával. Kiesett kezéből a kormánybot, reménytelen a helyzet! Kész horror, ezentúl neki a doktorok dik-tálnak!...

Elaine tudomásul vette, hogy páros életvezetésükben váltás következik: megint rámarad a dolgok neheze, célkeresztbe kerül! Eltökélten és gyakorlottan hangolódott rá családfői vezérszerepére, mint kilencszázhetvenháromban, amikor az Egyesült Királyság csatlakozott az Európai Közösséghez, és ők átköltöztek a kontinensre. Ezúttal is leszögezte prioritásait: férje gyógyulására és lánya esküvőjének megszervezésére, illetve véglegesnek tervezett délre hurcolkodásukra koncentrált. Zsúfolt munkarendet készített magának, piackutatást végzett, több költöztető céggel tárgyalt. Számolt és alkudozott, zsonglórkodott az árajánlatokkal. Újra meg újra átfutotta kintlévőségeiket, arányosította a felmerülő költségeket. Fényképezett, méretarányos tervrajzokat készített. Nagyon előrelátóan, szelektíven csomagoltatott: gyors intéssel, fejbiccentésekkel jelezte a mindenesnek, mit visznek magukkal, és mi marad ki további életükből – listát készített arról is, min adjanak mihamarabb túl. Katalógusokból válogatott és vásárolgatott, árveréseken és ismerős antikosok butikjaiban felkutatott néhány kedvére való, kiegészítő bútordarabot. Amit lehetett, egyenesen délvidékre szállíttatta.

Birtokuk egész területén befejeződtek a felújítási munkálatok. Összehangoltan, kifogástalanul működött a technika: az automatizált szökőkút, a birtok teljes területét behálózó öntözőrendszer, a kert- és a szökőkutak valamennyi eleme; impozáns fénykompozíció volt a hangulatvilágítás. A kertész ugyancsak kiváló munkát végzett: a park magasított részén a hőség ellenére zöldellt a gyeper, a fiatal kert meghazudtolta korát, a néhai rezervátumból megmaradt évszázados fák közé a tájba belesimultak a frissen telepített bokrok, megfogantak az évelő növények. A fenyves mögött, az úszómedence felé vezető ösvény mentén megásták az olajfacsemete számára a gödröt, hogy a tervek szerint a vendégek éljenzése közepette a fiatal pár majd elültethesse boldogsága szimbólumát, vagyis inkább zálogát. Ha a zsöngé megfogon, állítólag tartós lesz a házasság. Elkészültek a bárány- és a szopósmalac-sütő máglyák; az udvarház s a műterem közé megácsolták a zenekarnak az esztrádot; csúszásgátló fólia védte a táncparkettát. Kített magáért a rendezvénykellékeket kölcsönző cég is, határidő előtt teljesítették megbízásukat. A frissen meszelt csűrben szorgos kezek felsorakoztatták a tartálékba rendelt dísznövényeket; rendezett oszlopokban tornyosultak a pluszszékek és összecusukható asztalok – az időjárás kiszámíthatatlan, előfordulhat, hogy hirtelen át kell rendezni a teret

Egy napon érkeztek meg a költöztetőkkal. Mintha szobrainak makettjén dolgozott volna segédjeivel, Elaine a jegyzeteire támaszkodva következetesen kérte számon az előzetes megállapodás részleteit. Tervrajzait lobogtatva derűsen, értő félszavakkal dicséret, vagy száraz objektivitással igényelt javítást. Nem kötekedett, de kíméletlen következetességgel szűrte ki a hiányosságokat, találóan pelengérezte ki a hibákat, a korrekciókat pedig újból ellenőrizte. Magyarázkodásnak, pláne vitának helye nem volt, brit hangsúllyal cifrázott, epés észrevételeivel a francia ajkú mesterekbe fojtotta a szót. Rettegett, hogy félkész állapotba érkeznek az első vendégek! Kihajtotta a költöztetők lelkét. Végül olyan hatékonyan sürgette őket, hogy rekordidő alatt szereltette össze és állíttatta helyükre a

bútorokat. Még arra is futotta, hogy a fontosabb dekorációs elemekkel együtt rögzítsék a lámpákat, aggassák fel a függönyöket, és terítsék le a szőnyegetek.

Ez a gondosan megtervezett tér várt bennünket haza; egy évtizeden át ez jelentett otthont számunkra.

Asztalbontás után, esténként az asszony udvariasan körbejárta a verandán kisebb-nagyobb csoportokba verődött csevegőket, itt-ott bekapcsolódott a társalgásba, de egyetlen téma vagy személy kedvéért sem időzött el hosszabban. Azt tervezte, miközben elkortyolgatja gyógyteáját, trefásan búcsúzkodásra is sort kerít. Hosszúak voltak mostanában a napjai; alig várta, hogy a non stop tücsökzene *glorificatjára* végre felvonulhasson lakrészükbe. Évek óta, bárhol érte őt az este, semmilyen körülmények között, még szállóvendégeik jelenléte ellenére sem mond soha le kedvenc rituáléjáról: kései, magányos joga-programjáról, majd azt követően levendulaolajos, meleg fürdős meditációs gyakorlatairól. Újabban írószert is bekészített magának a kád mellé, hogy mialatt fáradt testét az illattól kábán áztatta, emlékeztető felszavakat ákombákomolhasson jegyzetfüzetébe – szemüveg nélkül, csupa nyomtatott nagybetűt vetett papírra, mintha krokizna. – Segíték magamnak gondolkozni, nehogy elfelejtsek valamit. Jó lakodalomban minden részlet létkérdés – magyarázta Richardnak, hogy elejét vegye a férfi csipkelődő megjegyzéseinek, de az csak legyintett; felesége mindenben meghazudtolta korát, kifogástalanul működött memóriája, és koordinációs készségében sem volt hiba. Lányuk nem egyszerűen a spórolás kedvéért bízta az anyjára esküvőjének megszervezését.

Oda-vissza repülőjeggyel utaztunk Dél-Franciaországba. Mintha arra számítottam volna, hogy visszatérünk Budapestre, pedig nem volt már ott számunkra folytatás! Döntésünk, hogy országot váltunk, még a télen megszületett, ösztöndíj-pályázatomban benyújtásával végleg elvettem a kockát. Húsvétig vártuk a genfi egyetem rektorátusának döntését, majd zsebemben a pozitív válasszal ténylegesen elkezdtünk intézkedni, dobozolni. Thomas kivezette projektjeit az alapítványnál, letudta egyetemi óraadó kötelezettségét; én egy év alkotói szabadságot igényeltem, Krisztinkát pedig kivétem a következő tanév óvodai nyilvántartásából. Felmondtuk albérletünket. A nyári napfordulón landoltunk Montpellierben; otthon aznap tették közzé a parlamenti választások végleges eredményeit.

Édesanyám – bár segítette, ahol tudta, előkészületeinket – vigasztalhatatlan volt. Indulásunk előtt nem bírta magában tartani rosszállását, könnyesen tette szóvá: még kevesebbet látja majd az unokáját!

Az utolsó szó jogán példálózásba szuszakolta ellenkezését:

– Más is, ha balul lépett, elvált... Mégsem ment világgá... Gondolkozz, fiam!

Tehetlensége tudatában, mert nem tilthatott, és akadályozni nem akart, mintha súlyosbító körülményre emlékeztetne, megtoldotta sebtében rögtönzött, háromtételes összefoglalóját:

– Egy ilyen kicsi gyermekkel!

– Nem elhanyagolható részlet – ismertem el sután.

Anyám egyébként mindig hímneműnek címkézve rekumozott. Kamaszkorom óta kísértett a késztetés, önérzetem követelte, hogy legalább egyszer korrigáljam a megszólítást: nem fiad! *Lá-nyod!*, de visszafogtam magam. Ezúttal sem tudtam megtenni, pedig sokat viaskodtunk egymással, más mindenben is. Nem feleseltem soha neki, de érveltem. Könnyek nélkül és konokul. Nem tűrhette el; én pedig hiába tudtam, hogy verés jár érte – pontosan ezért kitarítottam.

Búcsúzás helyett akkor már csak néztük egymást hosszan, szótlantul. Ő ocsúdott hamarabb – szomorúan legyintett. Mozdulatából megértettem, hogy beletörődött a helyzetbe. Lemondott rólam azzal, hogy elengedett a világba, gyermekestől. Előtte mégiscsak föloldozott: megcsókolt, mint aki belátta, megszenvedtük ellentétünket.

Heteken keresztül az idősebb Bain nővér lakodalmára készült mindenki a tér-ségben és szerte a világban, a „klán” valamennyi tagja! Megsokszorozódtak az ünnepi alkalmak: éltettük nemzetközi világnapjuk alkalmából az apákat, koccintottunk Richard egészségére, gratuláltunk felépüléséhez; lelkesedtünk, amiért töretlen kedvvel elrúgta hatvanharmadik életévét! Örvendeztünk ünnepélyes vacsorákon át a házatásnak, illetve annak, milyen szép számban összegyűlt a rokonság! Megismerhettek bennünket a messzi földről idesereglett atyafiak, barátok!... Egyik vendéglői vacsora alkalmával sor került eljegyzésünkre, hogy rövidesen mi is kimondhassuk a holtunkiglant.

Igyekeztem belesimulni az előkészületek forgatagába, kérdezősködtem, mi-ben segíthetnék. Elaine válaszaiból meg kellett értenem, becsvágyam megalapo-zatlan – nem tudhatok, jóformán semmiben. Mire bennem megfogalmazódott az ötlet, mivel tennem hasznossá magam, kiderült, ő szakszerűen meg is oldotta. Félelmetes hatékonysággal vezényelt időt, tennivalókat – klappoltak a részletek, készen állott minden a százfős vendégsereg érkezésére, és ottlétük alatt sem volt fennakadás. A meghívón feltüntetett programpontok keretén belül találkoztunk a meghívottakkal – a környék szállóiban helyeztek mindenkit az örömszülők. Rezidensek csak mi, a szűk család tagjai maradtunk a birtokon: a négy felnőtt gyermek, partnereik és persze Krisztinka, illetve Richard többször megözve-gyült, andorrai unokanővére, lady Berryl. Valamint Becky, a vőlegény pásztor-tyája. Az ünnepi hangulatban a hűséges jószág szobatisztasága és őrző erénye át-értékelődött, keveset nyomott a latba, a háziak leszögezték: csak akkor ússza meg a menhelyet, ha jól viselkedik a gyermekkel! El kellett magyarázzuk együtt-élésük békés feltételeit: José a kutyájának, én a pici lányomnak. Mindkét kiok-tatott unta a dumánkat, egymást méricskélve várták „szabadulásuk” pillanatát. Komolyan vette megbízását a kutyus: attól kezdve Krisztinka tényleg nem mehe-tett felügyelet nélkül se a medence, se a nagykapu közelébe. Ókisasszonysága feltalálta magát, tündérmesékbe képzelte magukat. Imponált neki az úrnősze-rep, parancsolgatott, magyarul, négy lábú vazallusának. A szelíd pireneusi hall-gatott az egzotikus nyelvre, engedelmeskedett. Értette a lovagi játék lényegét; maradni akart. Bevállalt mindent: hátszlónak állt, tűrte hölgyétől a gyámbászást, a simogatást... Hagyta magát betessékelni a pedálos játékautó utánfutójába; pó-zolt napszemüveggel. Hol feküdt, hol szolgált a mellvédnél vagy a babaháznál. Teniszlabdák után futtatták a friss gyepen? Loholt lelkesen. Átugrott, ha kellett, hintalovat, hokkedlit, hullahopp karikát...

Estébe nyúltak a páros mutatványsorozatai.

Kicsi lányom körül a szó szoros értelmében kitágult a tér, sokan lettünk kö-rülötte. Annyira elemében érezte magát, hogy a nyelvi akadályok ellenére be-kapcsolódott a család tagjainak tevékenységébe, mutogatós beszélgetéseket kez-deményezett azzal, akihez épp csatlakozott. Mindenkit lenyűgözött diplomáciai tapintatával: pontosan érzekelte, mikor elég az anyyi, és önként váltott. By-by,

azzal más „társaság” után nézett, Elaine műterméből átszaladt Richardhoz, a dolgozóba vagy Malcolmhoz, az edzőterembe, esetleg hozzám szaladt, be a könyvtárba, ölelésért.

– Hol van Andorra?... London?... Lássam!... Edinburg? És Párizs?... Ajaccio? Zinbabwe? Új-Zéland, Sydney? Boston?... Hát Toronto?... Barcelona? A földgömbön sorra azt is el kellett mutogatnom Krisztinának, hol laknak Berryll, Claire és Giles, Nigel és Jenny, Christoffer és Alison Bain, Don Small és fiai, Geoffrey meg a kis Sam. Mivel utaztak hozzánk Helen, Delphine, Sandrine, Arnika, Gloria?... S mind a többiek. Hogy érkeztek? Concorde-dal, Boeinggel vagy gyorsvonattal? Kiskocsival vagy mikrobusszal?... Azokban a napokban gyakran játszottunk vendég-azonosítósdit: számba vettük, majd elismételgettük a személy- és beceneveket. Kifaggattuk Richardot – ő bizonyult a legtúrelme-sebbnek az izgatott háziak közül, mert lábadozása miatt kevés tennivalója volt – ki milyen országban, melyik városban született. Hol lakik jelenleg. Honnan érkezett. Hova utazik vissza. Gyermekeket az is érdekelte, ki milyen nyelven beszél, mert egyre több nyelvi akadályba ütközött. Noszogattott sírósan:

– Máminka, ne hagyd abba! Mondikáljad mindig nekem, hogy mit mesélnek!

– ...

– Jó, Mami?... Ígéred? – igényelt határozott elköteleződést.

Kitapasztalta, hogy spanyol és német szóra nem passzolva rá replikája, *ayes*, *please*, és frissen elsajátított angol szókészletkéjének sem vette igazán hasznát. Ráadásul többen nem Elaine-ül és Richardul (értsd: angolul) beszéltek, sem úgy, ahogy én és Thomas kommunikáltunk, vagyis franciául.

– Egyfolytában azt hablatyolják, hogy hrblabrlabla-hrblabrla-blabla!... – panasolta könnyes szemmel. Hóna alatt hozta magával Benedek Eleket vagy kedvenc Andersenjét, hogy lefekvés előtt megnyugvást bennük leljünk. – Mind boldok – súgta a fülembe megállapítását, mielőtt hozzám bújt volna.

Somehow meglepetésnek, de *undeniable British* megoldásnak minősült rögtönzött eljegyzésünk – különösen a messziről érkezettek lelkesedtek. Tréfás *commentek*, kedves ugratások célpontjába kerültünk párommal. Ennyi ünnepet egy csapásra! Sziporkáztak a helyzet költséghatékonyságát nyugtázó elmeélek, de senki nem bánta. Megspóroltunk számukra egy atlanti oda-vissza utat! Kizárólag az időzítést furcsállták meghívottjaink: Eleanorék esküvője alkalmával, a helyszínen értesülnek ekkora örömhírről?! Thomas miért nem osztotta meg korábban boldogságát?! Lényeg, hogy volt minden, „hátulsó pár, előre fuss!” alapon átvettük a stafétát, brit-korzikai nász után következhetett brit-transzilván jegyességünk.

Hova mennek nászútra az ifjú házások? José mindvégig szigorú következetes-séggel őrizte a „titkot.” Hiába ravaszkodtunk, kitartóan elhárított minden puhatolózást, kerülő válaszokat adott rokonok és haverok cseles faggatózásaira, bár arájának tett némi engedményt azzal, hogy megjelölt három nélkülözhetetlen tárgyat: napszemüveg, napozókrém, fürdőruha. Eleanornak imponált ez a misztikum. Próbálkozott ő is gyakorlatias kérdésekkel – a kis *Land Rover*-be pakoljon?, taxival mennek a repülőtérre?, bárválaszt nem várt rájuk, csak fintorgott, vagy – sokszor José hallatára – az anyját, a hűgát, engem faggatott nevetve:

– Mi van, ha csak a szomszéd Camargue-ig repít valami roncsautóval? Lát-szott rajta, olyan boldog, lényegében azt sem bánná.

Egyik ebédnél Malcolm – kezében a postástól átvett távirattal – megkocogtatta poharát, szót kért. Látványosan köszörülte a torkát, szónoklatára komoly képpel készülődött. – Hibátlan a szójegyzék – bocsátotta előre. – *Mezze*, gyógyszerár... (szünet) *Kikötő, tatziki...* Vendéglő, *kalimera* és *muszaka...* (szünet) *Szerelem és C-vitamin!...* – deklamálta tagoltan, mégis röhögésbe fulladt szöveg-hű tolmácsolása.

Miután kikísértük az utolsó vendégeket, hosszan integettünk a távozók után... Áldásosztó ceremóniamester – kimagaslott közülünk a családfő alakja. Amint a völgyi platánok eltakarták előlünk a kocsisort, baljával önkéntelen mozdulatokat tett, mellkasát simogatta. Talán a szíve zakatolt, azt csendesíthette. A főbejárat irányába fordult, szemmagasságba emelte kedvenc kütyűjét, a távirányítót. Gombnyomására meglódultak, kúsztak egymás felé hangtalanul a virágcsokrokkal és fátylakkal díszített, patyolat kapuszárnyak. Mintha Magritte komponálta volna a jelenetet, a merev kék ég alatt a fém-óriások hosszú másodperceken át, kísérteties lassúsággal közeledtek egymáshoz... Richard az otthonteremtés alapfeltételének tartotta a biztonságot. Valahányszor új házba költöztek – Kensingtontól Toulouse-ig és Párizson át Aubais-ig – a legkorszerűbb elektronikus kapuszerkezeteket rendelte meg és szereltette fel. Beüzemeltetésükkel kirekeszteni vélte talán életük viszontagságait.

Elaine gyülekezőt tapsolt: *teatime!* Helyszínnek az árnyékos verandát ajánlotta, mert a kertben bekapcsolt az automata öntözőrendszer – nagy ívű sugarakban szállt a szivárvány törtrészekkéire bontott, sűrű vízpernye. Az éledező szél minket is beborított ezzel az átlátszó, nedves függönnyel, de nem bántuk, jölessen a hidratáció. Még mindig ereje volt a napnak.

– *No worries*, birtokon belül vagy, *my dear* – mosolygott rám jövődő apósom. Nyújtotta a karját, hogy – mint nagyobbik lányát az anyakönyvvezető elébe – a teázóasztalhoz vezessen.

GÖMÖRI GYÖRGY

Novemberi négysoros

Égve hagyta a fürdőszoba-villanyt.
Barátom telefon-hangja tompa, töredezett.
Szennyes hazugságáradat csapkodja partjainkat.
Maholnap eltemet.

2018

Álom Csével

Azt álmodom hogy Cs. Szabó
1945 elején talán februárban
kilép a romos Nagykörútra
és a látványtól sírva fakad
Könnyeit látva én is meghatódom
és álmomban elsírom magamat

Betlehemes

Marinak

Csak szentképeken létezik
rózsa tövis nélkül –
szomorúak a Botticelli arcú
olasz madonnák
mindennapi gondjaik vannak
a férj keveset keres vagy nincs munkája
(ha van férj egyáltalán)
és a múzeumban láttunk egy gondterhelt
öreg Józsefet is a jászol mellett
aki aggodalmas tekintetével
mintha csak azt mondaná:
– ajaj mennyi baj még lesz ezzel
az *istenadta* gyerekekkel!

Varsó–London, 2018

A KÖZELSÉG MÉRTÉKEGYSÉGEI

Derék Pál Korunk-díjára

■ Markáns ívet rajzolnak ki azok a cikkek, amelyeket Derék Pál az idők folyamán a *Korunk*ban közölt. Úgy is mondhatnám, egyfajta önéletrajzi trilógiáról van szó, egy olyan szerzőtől, akit több évtizeden keresztül elsősorban avantgárdokkal és neoavantgárdokkal kapcsolatos irodalomtörténeti szaktanulmányaiból ismerhetett az olvasó. Erre a sajátos cikks-trilógiára fűzöm fel a továbbiakban gondolatmenetemet, de előtte Kántor Lajos egy rövid könyvismertetésének szövegeit idézném fel, amelyeket jellemzőnek tartok a szakmaiság és személyesség összekapcsolhatósága szempontjából.

Derék Pál magyar avantgárd költészetet áttekintő úttörő munkája, *A vasbetontorony költői* 1992-ben jelent meg a budapesti Akadémiai Kiadónál. A *Korunk* 1992. augusztusi számában Kántor Lajos így szemlélte a monografikus munkát: „Könyve módszertanilag is figyelemre méltó. Tárgyát, a magyar avantgárd költeményeket és költőket közelről látatja [...]. Derék szenttelennek látszó könyve megerősíti Kassák kiemelkedő szerepét az avantgárd költészetben. Az utolsó három alfejezet pedig Déryt, Illyést és József Attilát látatja, 1926–27-ből.”

Az egyik szókapcsolat, amit telitalálatnak érzek, a „közelről látatja”. Ez Derék Pál irodalomtörténeti módszerének egyik alapelve. Sűrű leírásnak is mondhatnák antropológusok, vagy szoros olvasásnak az irodalomelmélet szakemberei. A lényeg mindenestre az, hogy ezekben a szövegekben igazi találkozásokról történjenek: nem előre rögzített előképek, sztereotípiák, fogalmak felületén mozgunk, hanem saját hangot kaphat minden műalkotás, és ez pontosan az elidőzés, a közel kerülés eredménye.

A másik mozzanat, amit Kántor Lajos csak jelez: hogy ez a megközelítés „szenttelennek látszó”. Nyilván nem véletlenül fogalmaz éppen így: mondhatná például rövidebben, hogy szenttelen, vagy nevezhetné tárgyilagosságnak, precíznek. De nyitva marad egy ajtó: hogy ez a szenttelenség esetleg nem más, mint maga a szakmaiság, a jól végzett munka jelölője, miközben a háttérben valamiféle személyes, felszínre nem bukkanó, de az írásnak lendületet adó motiváció is meghúzódhat.

A mai mondandóm arról szól, hogy a *Korunk*ban közölt Derék-írások erről a személyességről mutatnak meg többet. Még a Kántor-recenzió előtt, a *Korunk* 1991. decemberi számában jelenik meg a mai díjazottunk első szövege a lapban, a cím itt is „szenttelennek látszó”: *Egy nyugat-európai magyarságeszmény a 80-as évek elejéről*. Valójában egy olyan beszélgetőkönyv (*Magyarok Ausztriában és Nyugat-Németországban*) történetét idézi meg az írás mintegy tízéves távlatból, amelyikhez nagyon is személyes kötődése lehetett a szerzőnek. A könyv 26 beszélgetést tartalmazott, legnagyobb részét olyan fiatal értelmiségiekkel, akik az interjúkészítőhöz hasonlóan a bajorországi Burg Kastl Magyar Gimnáziumban jártak iskolába. A kérdések az akkori nyugati magyar fiatalok identitásképleteit járták körül többek között, ennek összetevőit a következőképpen vázolta fel a szerző: „A beszélgetések során a »magyarságtudat« fogalmának tisztázása érdekében a megkérdezetteknek és a kérdezőnek egyaránt állást kellett foglalnia Magyarországon és a létező szocializmus kérdésében; a nyugati magyar emigráció kérdésében; a nyugati, amerikai típusú tömegkultúrának, valamint annak a nyugati magyar oktatásnak és nevelésnek a kérdésében, amelyben a beszélgetőtársak zöme a bajorországi magyar gimnáziumban részesült, végül pedig egy esetleges új modell, egy kialakítandó műveltségszerkezet és művelődéseszmény kérdésében.” Az 1991-es *Korunk*-cikk ezeket a viszonyulásokat foglalja össze egy olyan történelmi korszakhatár utánról visszatekintve, amely a viszonyrendszer számos összefüggését átírta. A kötet viszont kordokumentum maradt – és valószínűleg utólag rekonstruálhatatlan lenne az a viszonyulásháló, amely a nyolcvanas évek elején még meghatározó volt. Derék Pál így foglalta össze a körképből kirajzolódó tipi-

kus attitűdök: „Az »emigráció«, a feladatként felfogott magyarság tényével tehát mint egész életünket meghatározó kerettel számoltunk, s ezt a keretet akartuk valamilyen új, számunkra értelmes és képviselhető módon kitölteni.” Egy gyakorlatias, élhető, körülményekre figyelő, célokat kínáló magyarságkép körvonalai ezek.

Időbeli ugrás következik – közel tíz évvel később, a *Korunk* 2001/11-es számában avantgárd gesztussal hárítja el azt, hogy válaszoljon a „huszadik század tíz legszebb magyar versét” kutató körkérdésre. Az említett cikkrilógia viszont újabb tizenkét év elteltével, a 2013/8-as, *Beat nemzedék* című tematikus számban folytatódik. Itt az avantgárd gesztus a radikális személyesség: Deréky Pál 1981-ből, egy amerikai útról származó naplóbejegyzéseket tesz publikussá. Az utazás afféle Jack Kerouac Memorial Trip, ahogy a lapszámban közzétett egyik dokumentumon is olvasható. Ilyen értelemben kulturális utazás is, de persze nagyon is valóságos átkelés az amerikai kontinensen. Eből az írásból derül ki, hogy az a fajta sűrű leírás, ami a szerző szakmunkáira jellemző, a legszemélyesebb feljegyzésekben is működtethető. Olvasmányokra és látványokra történő egyidejű reakciók vagy akár testtapasztalatok figyelmes leírása is követhető ebben a szövegben, amelyik szoros összefüggésben áll azzal a történettel, amelyikről a korábbi Deréky-szöveg szólt: a Burg Kastl gimnázium diákjainak hálózatával – hiszen az amerikai kiruccanások az ottani életformákba és kultúrákba annak köszönhetően jönnek létre, hogy a Burg Kastl-i diákok Amerikában háttérrel és ötleteket biztosíthatnak egykori iskolatársaik ide-oda utazásainak. Ez tehát egy olyan identitáselem, ami a korábbi beszélgetőkönyv háttéréként már megtapasztalt evidenciaként van ott: a nyugati, amerikai típusú tömegkultúra (és lifestyle) viszonyítási pontja.

Ugyanennek a történetnek egy szellemibb, kulturális súlypontú rekonstrukcióját végzi el a harmadik Deréky-írás, amit említenék: a *Szakirodalom felnőtt olvasók számára*, amelyik a *Korunk* 2018. májusi, hippikkel, protesztmozgalomokkal, 1968-as eseményekkel foglalkozó lapszámban jelent meg. A szerző módszere itt a felidéző újraélés: azoknak a fontosabb társadalomelméleti és irodalmi szövegeknek az újraolvasására épül, amelyek az 1968-as fiatalok és az őket közvetlenül követő generáció számára meghatározóak voltak. Kísérletező, mobilis, innovációra és kritikai megközelítésekre kész nemzedék az 1968-asaké. Többek véleménye volt az az akkori események hevében, hogy Párizsban például 1968 maga a megvalósult szürrealizmus. Visszatérve a lekerelkedő önéletrajzi trilógia ívéhez azt állapítanám meg, hogy itt kerül végképp egyensúlyba szakmaiság és személyesség: a szakmaiságnak megfelelően tárgyilagosság ezúttal leginkább az időbeli távlatba, távolságba szivárog át, miközben az egyes korabeli olvasmányokhoz való érzelmi viszonyulás átsüt a szövegben.

Kétségtelen, hogy az, amit itt felvázoltam, és ami a *Korunk*-cikkeiből feltérképezhető, az egy alternatív útvonal a Deréky-munkássághoz – ezzel az útvonallal én magam is utólag ismerkedem, ismerkedtem. Az avantgárdkutató Deréky Pál volt az, akinek a munkáival közel húsz évvel ezelőtt számomra meghatározó módon találkoztam. Az 1992-es monográfiáról, *A vasbetontorony költőiről* már esett szó. Ezt 1991-ben már egy német nyelvű feldolgozás is megelőzte: *Ungarische Avantgarde-Dichtung in Wien 1920-1929: ihre zeitgenössische literaturkritische Rezeption in Ungarn sowie in der ungarischen Presse Österreichs, Rumänien, Jugoslawiens und der Tschechoslowakei*. Ha belegondolunk, hogy a magyar avantgárd maga is emigrációban volt éveket, évtizedeket, és ilyen helyzetben alkotott csúcsteljesítményeket, szinte szükségszerűnek tekinthetjük, hogy a szakmai feldolgozás legfontosabb mérföldkövei is egy Bécsben dolgozó irodalomtörténészhez kötődnek. Végképp megkerülhetetlené akkor vált Deréky Pál magyar avantgárdal kapcsolatos munkássága, amikor 1996-ban német–magyar kétnyelvű kiadásban, majd 1998-ban magyarul megjelent a magyar avantgárd mindmáig legteljesebb és legátfogóbb forrásgyűjteménye: *A magyar avantgárd irodalom olvasókönyve*. Ezt a kiadványt követően kezdődhetett el igazán annak a történetnek a kibontása, amelyik a magyar avantgárdot már nem egyetlen szereplős, Kassákon keresztül megragadható történetként, hanem egy sokszínű, változatos villódzasként látatja. Mire azonban ez a sokszereplős arcképcsarnok és az ezzel kapcsolatos kutatási irányok kezdtek letisztulni, Deréky Pál már máshol járt kutatóként: a hatvanas-hetvenes évek neoavantgárdjával kapcsolatban kezdett hasonlóan úttörő vizsgálódásba. Ennek eredményeiből már nem született önálló kötet, de többszerzős,

munkatársakkal és tanítványokkal együtt írt kötetekben meggyőzően körvonalazódott, ami a magyar irodalomtörténetírás e másik fehér foltjára beírható. A döntő lökést és első összegzést ehhez a kutatási irányhoz a 2004-es, Müllner Andrással közösen összeállított *Né/ma?* című tanulmánykötet jelenti.

Nem terveztem szövegemet életrajzi adatokra építeni – aki ezekre részletesebben is kíváncsi, annak az említett *Korunk*-cikkek mellett Szirák Péter kiváló életútinterjúját ajánlom figyelmébe az *Alföld* folyóirat 1999/6-os számából (*Egy ember két élete*), de annyit mégis fontos talán jelezni, hogy Derék Pál 1964-ben, tizenöt éves korában vándorolt ki családjával Ausztriába – miután az ötvenes évek Magyarországnál felhalmozódó családi tapasztalatai arról szóltak, hogy milyen „osztályidegenként”, periférián élni a létező szocializmusban. 1980-ban doktorált Bécsben, ezt követően 2013-ig volt a Bécsi Egyetem meghatározó oktatója.

Az életrajzi adatoknál fontosabb ma, a *Korunk* Kulcsa-díj átadásakor annak a nyitottságnak, segítőkésznek, gyakorlatiasságnak a megidézése, amellyel sokan találkozhattunk azok közül, akik szakmai vagy egyéb ügyekben Kolozsvárról és máshonnan hozzá fordulhattunk az elmúlt időszakban. Azt gondolom, a *Korunk* Kulcsa-díj kitüntetettjeként, Fejtő Ferenc, Poszler György, András Sándor, Pomogáts Béla, Egyed Péter, Markó Béla társaságában olyan irodalmárok között emlegethetjük ezután, akiket összekapcsol a szellemi nyitottság és kíváncsiság. És összekapcsolja őket az a megtisztelő figyelem is, amit a *Korunk* iránt tanúsítottak, tanúsítanak. Gratulálok a díjhoz, és örömteli munkálkodást kívánok Derék Pálnak a továbbiakban is!

Balázs Imre József

AZ INTÉZMÉNYÉPÍTÉS „FELETTÉBB SZÜKSÉGES VOLTÁRÓL”

Élőszóban

■ Nyomtatásban '89 után először a december 22-én fogalmazott és 23-án a *Szabadság*-ban közreadott *Hívó* szóban jelent meg, hogy kérjük a Bolyai Egyetem visszaállítását: „A legsürgősebb feladat jogi és intézményes biztosítékok teremtése az anyanyelv korlátlan használatára, a minden szintű magyar nyelvű oktatás visszaállítására, beleértve a Kolozsvári Bolyai Egyetemet.” (A háromévtizedes küzdelmeink ismeretében örömmel fedezem fel a tizenöt aláíró között a magam nevét is.) Az RMDSZ második országos tanácskozásáról, Marosvásárhelyről hazatérve ezt jegyeztem fel 1990. január 15-én: megtárgyaltuk az előző évtizedekben módszeresen lezüllesztett és nagyrészt felszámolt iskolahálózat, illetve az anyanyelvünkön folyó felsőfokú oktatás visszaállításának kérdését. Pálfalvi Attila kolozsvári műegyetemi professzor, (akkoriban) tanügyminiszter-helyettes jelenlétében Csávossy György, a Magyar Borakadémia örökös tagja arra figyelmeztetett: úgy kell hozzalátni a szakoktatás visszaállításához is, hogy az újjászerveződő Bolyai Egyetem keretében a gazdamérnök-képzés számára is elő lehessen már készíteni a diákokat. Az önálló erdélyi magyar egyetem újraindításának kérdése tehát már kezdettől felvetődött. Ettől elválaszthatatlan volt a nagy múltú tanintézményeink visszaszerzésének igénye. Az Erdély minden részéből jelen levő oktatók tanácskozásának ez volt az alfája és ómegája: miként lehet megoldani, hogy a magyar líceumokba betelepített román osztályokat átirányítsák román nyelvű tanintézetekbe? Ez Kolozsváron sikeres volt, mert kellő időben történt, Marosvásárhelyen etnikai konfliktusba torkollott. Egyes értelmezők szerint a százezres tömeget megmozgató február 10-i gyertyás-könyves felvonulás volt az oka a márciusi „eseményeknek”, amikor úgyszólván minden marosvásárhelyi magyar kivonult. Markó Béla szerint nem valószínű, hogy az újjászerveződő hatalom ezt a demonstrációt akarta volna

megtorolni, mert az RMDSZ vezetősége már az előző napon olyan jelzéseket kapott, hogy készül valami a marosvásárhelyi magyarság ellen. (Lásd Kőrössi P. József: *A magyar kártya*. Beszélgetés Markó Bélával. Kossuth Kiadó, Bp., 2013. 166–185.) Az évekig elhúzódó marosvásárhelyi küzdelem ellenére az erdélyi magyarság önértetét ugyancsak megerősítette, hogy a megújult régi és az új tanintézmények nevet is választhattak maguknak. Kolozsváron: Apáczai, Báthori, Brassai; Marosvásárhelyen: Bolyai; Nagyváradon: Ady Endre; Szatmárnémetiben: Kölcsey; Sepsiszentgyörgyön: Székely Míkó Kollégium; Csíkszeredában: Márton Áron; Nagyenyeden: Bethlen Gábor; Brassóban: Áprily; Székelyudvarhelyen: Tamási Áron neve került az épületek homlokzatára. Valamivel később a Németh László Líceumnak is örülhettünk Nagybányán. Abban bízunk: iskoláink nemcsak hogy büszkéek lehetnek a nagynevű elődökre, hanem méltóvá is válnak a névadókra. „Ez a reményünk ritkán teljesült” – ekképp összegzett negyedszázad múltán Péntek János professzor, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság 2014-ben leköszönt elnöke. A tanárok közül sokan áttelepedtek Magyarországra, egyre nagyobb számban helyettesítők kerültek a tantestületekbe. Az egyetemi felvételikén már a kilencvenes évek derekától érzékelhettük, hogy leromlott a középiskolai oktatás színvonala. 1989 után a Bolyai Társaság vette kezébe az önálló magyar egyetem visszaállításáért folytatott küzdelmet. Amíg Pálfalvi Attila műegyetemi professzor, majd Demény Lajos bukaresti történész volt a tanügyminiszter-helyettes, reménykedhettünk. Aztán egyre kevésbé. A Bolyai Társaság törekvéseit keresztelte az az – önkorlátozó – nézet, miszerint a Bolyai Egyetem visszaállítása nem szolgálná a minőségi követelményeket, az európaiság gondolatát; ezeknek csak a közös román–magyar egyetem tud megfelelni. (Lásd Pomogáts Béla *Erdélyi változások* kötetének *Erdély magyar egyeteme* című tanulmányát, *Viták az egyetem helyreállítása körül* alfejezetét.) Volt olyan vélemény is – Borbély Zsolt Attila politikai elemző fejtette ki az *Erdélyi Napló* hasábjain 2014 tavaszán –, hogy maga az RMDSZ akkori oktatási alelnöke volt az, aki nem tartotta időszerűnek az önálló magyar egyetem létrehozását, azzal érvelve, hogy az nem lesz életképes. A perfekcionizmus illuzórikus igénye sokáig késleltette néhány szak elindítását, fejlesztését; a minőségi követelményeket ugyanis csak már működő intézmény keretében, fokozatosan és következetesen lehet érvényesíteni. A minőségi követelményeket minden bizonnyal az szolgálhatta volna a leghatékonyabban, ha Nyugaton élő barátaink hazajönnek oktatni, kutatási programokat vezetni. Tapasztalataim szerint volt is ilyen szándék, csak hogy a megszólítottak két feltételt támasztottak: előbb verekdjük ki magunknak a Bolyai Egyetemet, aztán majd hazajárnak angol vagy német nyelvű kurzusokat tartani a maguk kutatási témakörében. Maradtunk tehát a meglévő Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, illetve a marosvásárhelyi orvos- és gyógyszerészképzéssel. Ezek kereteit kellett (volna) módszeresen tágítanunk. Ami Kolozsváron jórészt sikerült (ti. nincs mindenik szakirány lefedve), Marosvásárhelyen nem. A magyar felsőoktatás 1989 előtti elsorvasztása oda vezetett, hogy a fordulat évében 3007 magyar hallgatója volt a BBTE-nek, de közülük csupán 661 tanult anyanyelvén. A kilencvenes évek derekától érezhetően nőtt a keretbővítés a magyar, a német, majd az angol nyelvű oktatás javára. Jelenleg mintegy tízezer magyar diákot tartanak számon, közülük mintegy hatezren tanulnak magyarul. A számbeli bővülés ellenére – az egyetem általános tömegesedése közepette – a magyar nyelvű oktatás arányaiban azonban a régi maradt. Ami ugyancsak lényeges: a hatalom többszörös ígéretései ellenére a mai nap sem mondható még el a magyar tagozatok anyagi és jogi önállósodása. Minthogy az önálló erdélyi magyar egyetem kérdése kormányzati szinten nem oldódott meg, viszont a magánegyetemek létrehozását nem lehetett alkotmányjogilag megakadályozni (legfennebb akkreditálásukat késleltetni), egyházi vezetők szervezésében létrejött előbb a Sulyok Istvánról elnevezett nagyváradi református főiskola (amelyik később felvette a Partiumi Keresztény Egyetem nevet). A nagyváradi főiskola 1990-ben jött létre, a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem tíz évvel később. Ma mindkettő akkreditált szakokkal és mesterképzőkkel működik. A Partiumi Keresztény Egyetem bölcsészkarral, közgazdasággal, művészetivel nyitott. A Sapientia eleve társadalomtudományi, műszaki és humántudományi, valamint természettudományi és művészeti karral indult Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Csíkszeredában. Nagyváradon a diáklétszám nyolcszáz és ezer között mozog, a Sapientia székhelyein valamivel kétezer fölött. A Babeş–Bolyai magyar tagozatain 76

alapképzési program működik, ezt követően a hallgatók 34 mesterképző programra jelentkezhetnek, akik pedig magyar nyelven akarják megírni doktori értekezésüket, azok 31 témavezetőnél jelentkezhetnek. Változatlanul folyik a küzdelem azért, hogy a magán-egyetemek román állami támogatásban is részesüljenek – a magyarországi finanszírozás mellett. Felmerül azonban egy olyan megoldatlan kérdés is, ami nem az állami támogatások függvénye. És ez az erdélyi magyar felsőoktatás szellemi potenciájának összehangolása, lehetőségeik ésszerűbb kihasználása. Érthetetlen, hogy a kezdetben hiányszakmákat vállaló Sapientia miért duplázta meg a Babeş–Bolyai némely „jól menő” szakirányát; amiképpen az is, hogy a Partiumi Keresztény Egyetem milyen megfontolások alapján indított magyartanári képzést. Végig kellene már gondolni, hogy mennyiben indokolt a kisebbségi felsőoktatásban a piacgazdálkodás érvényesítése. Hiszen az érettségizettek száma évről évre apadóban, az egyetemet végzettek pedig két diplomával a zsebükben is mind nehezebben tudnak elhelyezkedni. Az utóbbi időben sokat hallat magáról a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem. Rosszabbnál rosszabb hírekről értesülünk úgyszólván naponta. Dr. Szabó Béla, a magyar tagozat vezetője a Bernárdy Házban tartott megbeszélésen arra emlékeztette az RMDSZ politikusait, hogy 2014-ben a tanárok azért vonultak ki az egyetem vezetői struktúráiból, mert az oktatási törvény be nem tartása mellett azt a hét pontos megállapodást sem tartották tiszteletben, amely a magyar és a román tagozat közötti együttműködést szabályozta volna. A helyzet romlása abban is tapasztalható, hogy fizetési helyekre csak román diákok jutottak be, a tanári állások esetén még utólag is változtattak a szabályokon. „Intézményes garanciákat kell szerezniünk, létre kell hoznunk egy önálló struktúrát – ebben látja a kiutat az orvosprofesszor –, mert ez a mindennapos harc felőrli a magyar oktatást.” Sebestyén Mihály történész, szepíró, a Teleki Téka volt igazgatója viszont erre emlékeztet: „Sajnos azoknak lett igazuk, akik már 1962-ben ellenezték a kétnyelvű oktatás bevezetését, az évfolyamok párhuzamosítását. [...] Volt egy lehetőség – elszállt, vissza se tér – 1989/1990 fordulóján. (*maszol.ro*, 2014. ápr. 10.) A felsőoktatás kérdéseiről bővebb ismeretek szerezhetők a *Kísérletek az önálló magyar felsőoktatás újraindítására (1990–1999)* című összefoglalóból. (Somai József írása a *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról* című kötetben jelent meg a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete kiadásában 2009-ben.) Még részletesebb és tárgyyszerűbb a Kolozsvári Akadémiai Bizottság égisze alatt készült 2010-es szintézis (Csata Zsombor et alii: *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai*. Támpontok egy lehetséges stratégiához. MTA Kolozsvári Területi Bizottsága – Ábel Kiadó, Kolozsvár, http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1355.pdf). Rendkívül fontos, hogy Péntek János angol nyelven is kifejtette álláspontját (János Péntek: *Limits and Possibilities in University Education*. In Csaba K. Zoltani ed.: *Transylvania Today: Diversity at Risk*. Osiris, Budapest, 2013, 267–284).

Széljegyzetek a 2014-es töprengésekhez

■ Öt esztendővel ezelőtt Kovalszki Péter, az AMBK elnöke nehéz feladat elé állított: szóljak az 1990 utáni erdélyi változásokról és változatlanságokról. Most is úgy ítélem meg, hogy joggal került ottani előadásom fókuszpontjába az intézményépítés, ami bármely nemzeti kisebbséget jövőképpé tehet, illetve aminek a hiánya a történelem alatti lét állapotát idézheti elő.

Az utóbbi évek több előbbre lépést hoztak a felsőoktatási intézményépítésben, de ezek nem ellensúlyozhatják a fájdalmas veszteségeket. Miközben örülhetünk az önálló magyar tanszékek intézményesülésének, a tanszéki munkaközösségek megfiatalításának a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, nem feledhetjük, hogy a Marosvásárhelyi Orvosi- és Gyógyszerészeti Egyetemről (a nemzetközi hírű MOGYE-ről) már csak múlt időben beszélhetünk. (Amikor e sorokat írom, a tanintézet magyar tagozatának 29 tagja fegyelmi kivizsgálás alatt áll.) 2014-ben a tanárok azért vonultak ki az egyetem vezetői struktúráiból, mert az oktatási törvény be nem tartása mellett azt a hét pontos megállapodást sem tartották tiszteletben, amely a magyar és a román tagozat közötti együttműködést szabályozta volna.

Csávossy György, a Magyar Borakadémia örökös tagja, az RMDSZ második országos tanácskozásán a mezőgazdasági szakképzés prioritására figyelmeztetett Marosvásárhelyen. Három évtized kellett ahhoz, hogy a Sapientia – EMTE meghirdethesse a Sepsiszentgyöriön

folyó mezőgazdaság-tudományi és erdőmérnöki szakoktatást. Csávossy György egyik híres tanítványa, dr. Balla Géza, ma a Sapientia Egyetemen a borászati és szőlészeti tanszék vezetője, aki negyven éve kutatja – és most már oktatja is – Arad-Hegyalja szőlészeti és borászatának rehabilitációját. A 2019-es Erdélyi Kertész és Tájépítész Konferencián ezzel a címmel tartott előadást Marosvásárhelyen: *Ménes – bor és történelem*”.

A változások tehát kétirányúak. Politikafüggőek, természetesen. Csakhogy az intézményépítés törvényszerűségeinek is megvannak a maguk történelmi irányai. Amelyek kikerülhetetlenek.

Cseke Péter

TRIMAGINARIUM

■ Szeretünk képek előtt állni. Képek előtt állni szórakoztató és nem ritkán veszélyes vállalkozás.

Ennek kapcsán három dologra szeretném felhívni a figyelmüket.

Az első egy csónak László Hajnalka *Standby* (Készenlét) című képén. Ez a kis csónak kellemes látványt nyújt, még egy lufit is kötöttek rá. Egész kellemesen tudna ringatózni a nyílt vízen, mondjuk vasárnap délután. De itt gyökeresen másról van szó.

Valaki tartja a csónakot. Nem ismerjük fel őt, mivel nincs feje. Távolabbról nézve olyan, mintha lenne, de valójában nincs. Ennek a fej nélküli alaknak a nyugtalanító látványa kiáltó ellentétben van a csónak szelídségével és bájával. Jelenléte a csónakot egyszerű játékká minősíti, és nem csak a csónakból lesz kellék. Az, amit korábban a csónak természetes közegének véltünk, a víz valójában nem víz. Mintha a talányos alak ruhája lenne, és ezáltal a rejtélyes nőalak konstruált tájjá válik, ő maga lesz a környezet, amiben a kis csónak létezik.

Ez a táj képzeletbeli, ezért nem is kell kielégítse a természethűség követelményét, mint ahogy azt sem engedi meg, hogy szereplőnk, a csónak magától értetődően változtasson helyet. A csónak és környezete, a fej nélküli alak között ellentmondás feszül, ennek az ellentmondásnak köszönheti a kép különös hangulatát, azt a végtelenségérzést, ami egy korlátok közé kényszerített szituációból árad ki.

Egy kimerévített pillanatképet látunk, ami végleges. A víz távlatait kellene legyőznie, de ez a csónak lehet, hogy soha nem ér révbe. Az emberi élet folyamatának, az akadályokon, viszontagságokon való túljutásnak egyfajta víziója ez: olyan, mintha állandóan készenlétben lennénk, mintha állandóan azt várnánk, hogy történni fog valami.

Kiszámíthatatlan, hogy mi fog történni. Ez a készenlét lényege.

A második dolog, amiről beszélni szeretnék egy napóra Szentes Zágon *4.0* című képén. A kép apropója a művész 40. születésnapja, erre utal a cím, illetve a képen elrejtett római szám. Lássuk, hogyan ünnepli meg művészünk önmagát!

Pazar ötlet bomlik ki előttünk. Eljött a nagy nap, nagyon működik a kép, fel van építve a kompozíció. Számos olyan elemmel találkozunk, ami a művész korábbi képeiről már ismerős. Akár összegzése is lehetne az eddigi életműnek. Van tenger népes élővilággal, nem hiányozhat nyilván a bálna, van föld is egy kis sziget formájában, és mozgalmasan telített az ég is. A szigeten diadalív magasodik az aranylók felhők közé; mi más lenne alkalmasabb a dicsőséges hirdetésére?

Amikor azonban közelebb lépünk a képhez, minden összeomlik.

A diadalív ugyanis egy lehetetlen konstrukció. Ellentmond a tér logikájának: az az oszlopa, amelyik az előtérben van, a kép nézőjének perspektívájából a háttérben kellene legyen. A térbeli információk ellentmondásosak: vagyis a kép központi eleme csak látszólag háromdimenziós. Ez az impozáns építmény nem állná meg a helyét a valódi világban, a háromdimenziós tárgyak között. Mert nem tárgy, hanem rajz.

A szerző egyetlen mozdulattal lerombolja az építményét.

Három fiatal erdélyi képzőművész kolozsvári kiállításának megnyitóján (2019. március 14-én) elhangzott beszéd szerkesztett változata.

De nem csak a térrel van baj. Hanem az idővel is. Ennek hírnöke a napóra. Ahogy azt mindenki tudja, a napóra működéséhez a Nap fényére van szükség. Ezzel nem is kellene gond legyen, hiszen színekben és fényben gazdag az a hely, ahol kalandozunk. Egy dolog mégis hiányzik a képről. A napóra legfontosabb eleme: az árnyék. Az árnyékvető és vele együtt a teljes napóra léte teljesen értelmetlen.

A 40. életév nem olyan, amilyen. Nem jelent feltétlenül 180 fokos fordulatot az előzményekhez képest, mert tényleg vannak alapok, és tényleg lehet rájuk építeni, csakhogy az építőelemek nem rendeződnek egyetlen, nagy, impozáns egészbe.

Lehet, hogy a 40. életév nem az ünneplés, hanem a rombolás ideje?

Van olyan rombolás, ami szembesíti a nézőt a maga megkövesedett elvárásrendszerével. Van olyan, ami rámutat a kényelmes sztereotípiáinkra, és van olyan, ami ahhoz szükséges, hogy tovább tudjunk dolgozni. De itt mi van?

A 4.0 olyan kép, ami túlmutat önmagán. A választ ugyanis nem ő adja meg, hanem az őt követő munkák.

A harmadik dolog, amire nagyon oda kell figyelnünk, egy nyúl Szabó András *Éjjél Párizsban 2028* című képén. Első látásra talán észre sem vesszük. A kép előterében van elhelyezve, középen, a kép logikája szerint ő áll a legközelebb hozzánk. Miért mondom ezt?

András képeinek a bonyolultsága, a „gazdagsága”, a sok képi motívum használata együtt jár azzal, hogy viszonylag lassúbb a befogadhatóságuk. Ezúttal egy éjszakai jelenetről van szó, egy gépmonstrumokkal határolt mezőn egy csapat őz és egy nyúl legel. Hogy pontosan hol vagyunk, arra támpontot adhat a cím (*Éjjél Párizsban 2028*), de inkább elbizonytalanít.

A képi tárgyak sokasága olyan benyomást kelt, mintha valamilyen túlzásfolt képről lenne szó. Pedig a kép ikonográfiailag nem túltelített.

Az, aki ezt a képet alkotta, nagyon közel megy a természethez. Ennél közelebb talán már nem is lehetne. Érezzük az őzek bundájának lágyságát, az agancsok barázdált tömegét, a fűszálak frissességét, a növényzet változatosságát. És ez a közelség teszi tönkre a nyugalmunkat. Mert tanúi lehetünk annak, ahogyan egyes állatokon úrrá lesz a nyugtalanság. Hogy mi teszi őket nyugtalaná, azt nem tudhatjuk, mert nem szerepel a képen. Annyit látunk, hogy fejüket felemelik, és abba az irányba néznek, ahol a kép szemlélője helyezkedik el. A messzeséget kémlelik, esetleg valaminek a közeledtét érzik? A válasz elmarad. Egy valamiben azonban biztosak lehetünk. Nincs hova menekülniük. Hátra nem futhatnak, mert a gépmonstrumok és a nagy átmérőjű fémcsövek lerakata teljesen lezárják azt az irányt. Ezen a ponton válik fontos szereplővé a nyúl. A nyúl a kép előterében már a két hátsó lábára ágaskodva figyel. Ő helyezkedik el legközelebb ahhoz az ismeretlenhez, ami nem szerepel a képen, mégis a kép témája.

Ahogy már említettem, a kép háttere teljesen lezárt, abban az irányban nincs menekülési lehetőség. Az oldalirányú mozgással is problémák vannak. Fel kell figyelnünk mindenekelőtt a nyúl mellett és előtt megnyíló határtalanságra, erre az üres, fekete térre, aminek a kép kerete határt szab ugyan, de nem vet véget. Ez a sáv olyan benyomást kelt, mintha különösen nehéz, súlyos lenne. Egnemű és átláthatatlan. Nehezen lehet megmondani, hogy mi veszi körül. Lehetséges, hogy ezt a teret nem lehet fizikailag, geometriailag kimérni? A művész nem akarja megszépíteni, stilizálni, hanem meg hagyja annak, ami: ürességnek, kitöltetlen hiánynak.

Ha a szorult helyzetből nincs menekvés, miben bízhatunk? Ennek az ismeretlen tájnak nincsenek koordinátái. Hiába indítanánk expedíciót Párizsba, nem tudnánk felfedezni, miként a rejtőzködő ismeretlen sem.

Nincs kiút, sem megoldás, egész egyszerűen azért, mert Szabó András képén nem egy rejtvényt látunk, aminek majd valamikor, ha nem is mi, de valaki megtalálja a kulcsát. Nem egy képi feladvány, hanem egy rejtély, és mint ilyen, maradandó állapot.

Szabó András, László Hajnalka és Szentés Zágon képi világa gyökeresen eltér. Erős, egyéni hangon szólnak mindhárman. Mégis a képeik valami nagyon hasonlót mondanak ma nekünk.

Fontos üzenet. Szeresd a művészetet. De ha meg akarod őrizni a nyugalmadat, ne menj hozzá túl közel.

LUDVIG DANIELLA

A KOLOZSVÁRI ESTERHÁZY-HÁZ ÉS LAKÓI (I.)

■ A kolozsvári Esterházy-ház a Főteret (Piața Unirii) a Petőfi utcával összekötő Egyetem utca 8. szám alatt található, az egykori Búza (ma Inocențiu Micu Klein) utca sarkán. Története egybefonódik a város első árvaházának krónikájával, amely az épület elődjében működött, amikor az utca – Torda irányát jelezve – még a Bel-Torda nevet viselte. A fehér árváknak otthont adó épület lényegesen különbözött a maitól, mint ahogyan az utca is más képet mutatott a jelenleg piarista, az idő tájt jezsuita templom mellett magasodó egyetem nélkül. A fehér árvák, azaz a félérvák számára ráthóti gróf Gyulaffy László¹, erdélyi kancellár vásárolt ingatlant. Emlékét az Esterházy-ház udvarán falba illesztett kótábla őrzi, amelynek latin szövege magyarul így hangzik:

„Ez a ház az árva gyermekeknek adatott és adományoztatott, a kicsiny árvák sokaságának, akiket az égi Atya fiaiként segít és oltalmaz. Te pedig, aki itt jársz, és ezeket olvasod, ne akard kíváncsian megtudni az alapító nevét, mert egyedül Istené a dicsőség és a tisztelet, aki a királyok királya, és az uralkodók ura gyanánt őrzi a szülőtleket, mint szeme világát, és segítője az árváknak. 1742.”

A nemes lelkű adományozó neve a nyilvánosság előtt 100 évig titokban maradt. A rejtélyt a dédunoka, galánthai gróf Esterházy Dénes² oldotta meg, amikor az általa birtokolt egykori árvaháznak otthont adó épületet felújította, és újabb latin nyelvű emléktáblát helyeztet el a ház falán a következő szöveggel:

„Galántai Esterházy Dénes gróf ezt a házat, amelyet néhai őse, rátóthi Gyulaffy László 1748-ban az árváknak ajánlott fel, s amelyet a legfelsőbb rendelkezés kiegészítésére később árverésen eladásra bocsátottak, ahol Esterházy Nepomuk János³ gróf készpénzen vette meg, majd a testvéreivel való osztozáskor – Bécsben, 1840. június 1-jén – neki jutott, 1842-ben megjavította. Isten nagyobb dicsőségére.”

E szűkszavú szövegnél részletesebben örökítette meg az ingatlan történetét fia, dr. Esterházy János⁴, korának nagy műveltségű arisztokratája, elismert műtörténész, ahogyan Szádeczky Lajos történész, akadémikus nevezte a tudós grótot. Az 1880-ban papírra vetett feljegyzést dédunokája, széki gróf Teleki Andor⁵ őrízte meg, aki a második világháború után féltett családi iratait magával vitte az argentinai emigrációba, ahonnan németországi kitérővel egy részük visszakerült az anyaországba. A fekete tintával, kalligrafikus írással papírra vetett történetet változtatás nélkül közöljük:

„Kolozsvárt, a bel thorda utcában fekvő Eszterházi ház különböző viszontagságainak története: Grof rátóthi Gyulaffy László, erdélyi udvari Cancellár, nemzetségének utolsója, a bel thorda utcában a fehér árvák részére két házat egybe vásárolt, melyek

Az Esterházy-ház falába illesztett kótábla, gróf Teleki Andor fotója

Nyelvén, a bel thordalozatlan fehér Esterházy (Kulombori) szomszédoságának
 Leírata: Graf Ráthi Gyulaffy László, erdélyi udvari Cancellár, nemzedégszéli utolsója, a bel
 Thorda útszája a fehér árvák részére, két házat egybe vásárolt, melyek még 1748-ban egy
 de építve nem valósultak, az egyiket, mely a bel thorda és buza utcák között szegén fekszik,
 ez az 1742-ben kimúlt báró Mikola László, szintén nemzedégszéli utolsója volt, melyet 1748
 ban, ugyan ekkor megvásárolta a thorda utca feletti szomszédos házat a Jézuitáktól, melyet ezt
 má 1747-ben átadta Simon Jánostól vette 500 forinton meg 1750-1753. évek között
 az akkori Jezsuiták főnöke felügyelete alatt, épült fel az Orphanotrophium - a kolozsvári
 tanács az ado fizetés alól felmenté - a fehér árvák innen 1783-1788. évek között
 Nagyszébenbe telepítették át, ekkor a kincstár ezen építményt maga részére elfoglalta -
 Graf Esterházy János a fent említett Gyulaffy Lászlónak unokája, mint főkörmányszéki tanácsos
 1791-ben e házban lakott, és a kamarának házában fejeében évenként 370 forintot
 fizetett, végül e házat 1799-ben megvette 7600 R forinton - E ház megvétele előtt már
 a szomszédos ház és kertet megvette, nevezetesen: 1791-ben a thorda utca során kelet felé,
 György János ácsmester utódai házat, Kovács Tamás fazakastól 285 forinton (melynek ekkor
 tulajdon a Báro Ferencz háza volt szomszédosa, ezt később megvette a Kathol. Seminarium.)
 ezen György János féle telekre Esterházy János 1800. év körül, emeletes házat építtet, és azt a
 szintén emeletes Gyulaffy házhoz csatolá, a Gyulaffy ház ekkor csak is a kapu nyílásain, ezt is
 belefoglalván terjedvén ki - 1792-ben sz. Jakab hó 18-án megvette, a buza utca felől, a Gyulaffy
 ház, és a Mosotits Mátyas özvegy Kreblin Rozina háza köré, ennek területét 1200. r. forinton
 (magának a Mosotits háznak tulso szomszédja a Humzer János háza volt.) - 1840. febr. 23-án
 kimulván gr. Esterházy János, e ház fiára gr. Esterházy Dénesre szállott, 8000 forint
 értékben és 1000 arany teherrel - 1842-1843. évek között új alakításon ment át,
 mennyiben némely szobák egybe vágottak és a lépcsőzet más helyre tétetett át, és az
 udvar felől is egy része az épületnek meghosszabbítatott, ezen restauratio 8000 forintba
 került Gr. Esterházy Dénesnek 1862-ben febr. 9-én történt halála után, örökölte fia
 Esterházy János.

Körményen a háznak, nem régebb 1948. évsem még látható volt, a fella elavultt és káros
 György özvegy a qualai váról került ide - a másik felavultt és a fehér árvák részére
 szegények, Gyulaffy Lászlónak átadottt foglaltá magának - a ház lassú szintén a házat
 fangattól kelttől, és is az utóbbi velle, és az épület faozsá-jára velle elavultt - az
 hármahat. felavultt házat átjárn fenavultt, és a háznak álltát elavultt megsemmisít
 néll adó elő. Gr. Esterházy Dénesnek építtet egy-hat főt hármahat. szomszédos

Gróf Esterházy János feljegyzése

még 1748-ban egybe építve nem valának, az egyiket, mely a bel thorda és buza utcák
 közti szögén fekdtt, ez az 1742-ben kimult báró Mikola László, szintén nemzedégszéli
 utolsójéé volt, megvette 1748-ban, ugyan ekkor megvásárolta a thorda utca felőlli
 szomszédos házat a Jézuitáktól, melyet ezek még 1747-ben dezsfalvi Simon Jánostól
 vettek 500. forinton meg. Ezeknek áll helyére 1750-1753. évek között az akkori Jézui-
 ták főnöke felügyelete alatt, épült fel az Orphanotrophium - a kolozsvári tanács az ado
 fizetés alól felmenté - a fehér árvák innen 1783-1788. évek között Nagyszébenbe
 telepítettek át, ekkor a kincstár ezen építményt maga részére lefoglalta - Gróf
 Eszterházy János a fent említett Gyulaffy Lászlónak unokája, mint főkörmányszéki ta-
 nácsos 1791-ben e házban lakott, és a kamarának házbér fejében évenként 370. forintot
 fizetett, végül e házat 1799. ben megvette 7600. R forinton - E ház megvétele előtt
 már a szomszédos ház és kertet megvette, nevezetesen: 1791-ben a thorda útsza során
 kelet felé, György János ácsmester utódai házat, Kovács Tamás fazakastól 285. forinton
 (melynek ekkor tul felől a Báro Ferencz háza volt szomszédosa, ezt később megvette a
 Kathol. Seminarium.) ezen György János féle telekre Esterházy János 1800. év körül,
 emeletes házat építtet, és azt a szintén emeletes Gyulaffy házhoz csatolá, a Gyulaffy
 ház ekkor csak is a kapu nyílásain, ezt is belefoglalván terjedvén ki - 1792-ben sz.:
 Jakab hó 18-án megvette, a buza utca felől, a Gyulaffy ház és a Mosotits Mátyas öz-
 vegy Kreblin Rozina háza közti, ennek területét 1200. r. forinton (magának a
 Mosotits háznak tulso szomszédja a Humzer János háza volt.) - 1840. febr. 23-án
 kimulván gr. Eszterházy János, e ház fiára gr. Eszterházy Dénesre szállott, 8000. forint
 értékben és 1000 arany teherrel - 1842-1843. évek között új alakításon ment át,
 mennyiben némely szobák egybe vágottak és a lépcsőzet más helyre tétetett át, és az
 udvar felől is egy része az épületnek meghosszabbítatott, ezen restauratio 8000. forint-
 ba került Gr. Eszterházy Dénesnek 1862-ben febr. 9-én történt halála után, örökölte fia
 Eszterházy János.

Kéményén a háznak, nem rég az 1748. évszám még látható volt, a falba illesztett I. Rákóczy György czimere a gyalui várból került ide - a másik feliratos kő a fehér árvák idejéből származik, Gyulaffy Lászlónak dicséretét foglalja magában - úgy szintén a kőből faragott kétfejű sas is, ez időből való, és az épület facade-jára volt elhelyezve - egy harmadik feliratos követ attyám faragtatá, és a háznak általa történt megszerzési történetét adja elő.”⁶

A leíráshoz gróf Esterházy János helyrajzot is csatolt, mely híven őrzi a három ház és a mögöttük lévő kert elhelyezkedését, amely ingatlanok egyesítéséből született mai formájában az Esterházy-ház. Az emeletes, héttengelyes főhomlokzatú, egyszerű külsejű, erkélyes barokk épület kapuzáró kövén a G.E.D. 1843 felirat gróf Esterházy Dénes neve kezdőbetűinek rövidítése, az évszám pedig a felújítási-átalakítási munkálatok befejezésének évét jelzi. Udvari homlokzatán a gyalui várból származó, 17. századi Rákóczi-címeres emlékkő még mindig látható, ellenben mellőle az Esterházy-címert gróf Teleki Ernő⁷, az államosítás előtti utolsó tulajdonos, az 1940-es években a paszmosi udvarházába vitte, ahol az ebédlő falába beépíttette. Innen a Kolozsvári Történeti Múzeumban került, ahová 1974-ben a paszmosi Teleki-udvarház leírója, B. Nagy Margit művészettörténész helyezte el.

Gróf Esterházy János a kolozsvári Esterházy-ház rövid történetének leírását kiegészítette a család további ingatlanainak felsorolásával:

„~Az Eszterházi cseszneki ág által egyebűt *Rátóthi gróf Gyulaffy László* birt házoknak consignatioja. Megjegyzendő: Pozsonyban 1742.ben a Langengasseban, Török Ferencznek házát 7000. forinton megveszik Eszterházi János⁸ a koronaőr és neje Berényi Bora⁹. pozsonyi Archiv. fasciculus 89. Nro. 2. ~ ezen házát 1774.ben magához váltja Eszterházi Imre tábornok¹⁰ öcse Eszterházi Nep. Jánostól 18.ezer forinton ~ ugyan itt a Herrengasseban Imre primas¹¹ egy házát hagyományozott 1744.ben Berényi Borának Eszterházi Jánosnének fascic. 89. Nro. öt. ~ Sopronyban 1676.ban Eszterházi Mihály¹², az előbbeni János nagyattyja házát vett Rauser Mihálytól 2300. forinton. ~ Nagyszombatban házát vett Eszterházi Ferencz¹³, a győri Vice generalis Jánosnak¹⁴ fia 1698.ban Kaller Ferencztől fasciculo 98. Nro. 173 ~ Eszterházi Imre¹⁵ nyitrai püspöknek háza [olvashatatlan] 1744. fasciculo 100 Nro. 111.”

Gróf Esterházy János, aki a genealógiai kutatásban is otthonosan mozgott, ősei történetét – a család krónikásaként – tudományos igényességgel megírt monográfiában örököltette meg. *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*¹⁶ címet viselő mű halála után, 1901-ben jelent meg, és a szerző hasonló nevű rokona, a nyitraújlaki gróf Esterházy János¹⁷ adta ki, a kiadás anyagi terhéért viszont a családfő, Esterházy Miklós herceg¹⁸ vállalta magára.

Az eredetileg kétkötetes, ma már elektronikusan is hozzáférhető több mint 300 oldalas műből megtudjuk, hogy a Salamon nemzetségből származó galánthai Esterházyakról a legkorábbi írásos emlék a 13. századból való, ősi lakhelyük a Csallóközben volt, az évszázadok során pedig fő- és mellékágra szakadtak. A fraknoi ág leszármazottai hercegi rangra emelkedtek, a cseszneki és a zólyomi képviselői pedig grófok lettek. Erdélybe a cseszneki utódok kerültek. Elsőként gróf Esterházy Dániel¹⁹ helytartói tanácsos nősült be. Bécsben, 1748-ban az árvaházat alapító ráthóti gróf Gyulaffy László erdélyi kancellár – nemzetségének utolsó férfi leszármazottja – és báró Haller Éva Borbála²⁰ nevű leányát vette el feleségül. A családi emlékezetben fennmaradt, hogy Gyulaffy egyetlen fia családi viszálynak lett az áldozata. A kancellár nagynénje, keresztszegi gróf Csáky Gábor felesége, Gyulaffy Zsófia (előbb Bánffy Györgyné) felbérrelte a

Rátóthi gróf Gyulaffy László

dajkát, hogy pusztítsa el a gyereket, aki a fiúcskát a család szentdemeteri²¹ kastélyának ablakából kiejtette. Borbála nemeskisasszonyhoz méltó neveltetést kapott. 11 éves korától a Sankt Pölten-i Szent Hypolit nevét viselő angolkisasszonyok apácázárdájában tanult. Az ifjú pár házassága csak hat évig tartott, Borbála huszonhárom évesen himlőben meghalt, Pozsonyban temették el. Férje 35 évesen hunyt el. Rövid házasságuk gyümölcse két lánygyermek²² és egy fiú, a kolozsvári Esterházy-ház névadója, Esterházy Nepomuk János volt, akiről a korán elhunyt szülők helyett báró Révay Antal nyitrai püspök gondoskodott. Az anyai részről erdélyi birtokokkal is rendelkező ifjú gróf a nagyszombati érseki konviktusban nevelkedett, majd Bécsben a Theresianumban tanult, 21 évesen már kamarás, 23 évesen alsó-ausztriai kormánytanácsos, 28 éves korában pedig erdélyi guberniális tanácsos volt. 1789-ben az egyesült Hunyad és Zaránd megye főispánjának nevezték ki, elnyerte a belső titkos tanácsosi rangot, majd erdélyi udvari tanácsos és referendárius lett, később pedig Veszprém megye főispánja. 1822-ben, gróf Teleki Sámuel halálát követően másfél évig az erdélyi udvari kancellárt helyettesítette. Számos rangja és tisztsége között a helyettes főajtónálló mester és a helyettes főlovászmester is szerepelt, utóbbit 1830-ban a pozsonyi koronázási országgyűlésen töltötte be. Alakját Ferenc császár kívánságára méretes festményen megörökíttette, méghozzá lóháton. A festményről készült xilografikus (fametszetű) másolatokat a család évszázadok múlva is őrizte.²³ Pályafutásának egyik emlékezetes eseményét krónikás unokája, a nagypapa nevét viselő Esterházy János feljegyezte az utókor számára. Veszprém megyei főispánsága alatt történt, hogy Esterházy kocsi Horváth János alispán megválasztása ellen korteskedett, amely az egybegyűlt szentgáli nemesurakat annyira felbőszítette, hogy agyon akarták ütni. A lármázó tömeg betörte a megyeház ajtáját, és a gróf úrnak alig maradt ideje a mellékajtón kiosonni. Testi épségét hű vadászána köszönhette, aki kivont késsel biztosította a menekülés útját. Mentéjének egyik ujjá így is áldozatul esett a dulakodásban, hiszen az üldözőknek azt sikerült letépniük.²⁴ Karrierjének alakulására bizonyára pozitív hatással volt nőülése a Bánffy családba. Apósa, losonczy gróf Bánffy Dénes²⁵, Bonchida újjáépítője, Mária Terézia dúsgazdag főlovászmestere közkedvelt személyiség volt a császári udvarban, a királynő és a férje egyaránt kegyeibe fogadta. Lánya, Bánffy Ágnes²⁶ zsenge korától, anyjától elszakítva, az udvarban nevelkedett. A szomorú történet részletes leírása fennmaradt az Esterházyak kolozsvári családi levéltárában inspiráló forrásként a krónikaíró Esterházy János számára.

„...Losonczy gróf Bánffy Ágnes, gróf Bánffy Dénesnek báró Barcsay Ágnestől²⁷ 1756 április 19-én született lánya. Szülői protestánsok voltak; atyja később a katolikus hitre tért, s hogy tizenegy éves leányát, ki gróf Teleki Sámuellel²⁸ – a későbbi erdélyi udvari kancellárral – ekkor már jegyben járt, szintén a katolikus hitre téríthesse, Mária Terézia királyné megegyezésével Örményesről, tartózkodási helyéről, 1767 július 15-én katonai karhatalommal az ellenálló anya karjai közül kiragadva, Bécsbe viteté, hol 1768 január 25-én, az udvar színe előtt, ünnepélyesen a katolikus hitre tért; ugyanitt nyéré további kiképeztetését, gróf Michna Mihályné palotahölgy felügyelete alatt, továbbá férjhezmeneteléről is maga a királyné gondoskodott. Az esküvő 1777 június 10-én a penczingi egyházban, szintén az udvar jelenlétében ment végbe; a nászebéd a schönbrunni palotában adatott. Az oszlopi kastélyban kegyelettel őriztetik egy akkor ruhaneműt tartalmazott és császári jelvényekkel díszített láda, valamint a királyné által ajándékozott aranyos kocsi; egyik vörös-bársony párnája megvan.”²⁹

A fényes lakodalmat követő ötödik napon a római katolikus vallású Esterházy János bemutatkozó levelet írt protestáns anyósának, amelyet késői leszármazottja, gróf Teleki Andor 1925-ben lemásolt, és a második világháború után magával vitt Buenos Airesbe, ahonnan németországi rokonai jóvoltából visszakérült Budapestre.

„Méltóságos Groffné

Kegyess Asszonyom, Anyám!

Minekutána ezen holnapnak tizedik napján Istennek Rendeléséből lakodalmom volt Schönbrunnban az Császári Udvarnál Nagyságod kedves Leányával el nem akartam Mulatni ezen örömet Nagyságodnak tudtára adni, és egyszersmind kérni Nagyságodat, hogy minek utána most Nagyságodnak kedves Leányának hitves társa lettem engem is maga fiai között számlálni méltóztassék reménvén hogy magam cselekedete-

im által ezen anyai kegyelmet megérdemelni el nem fogom mulatni és örökké dicselkedni, hogy Nagyságodnak Anyai kezeit csókolván vagyok holtig

Nagyságod alázatos szolgája
s engedelmes fia

Eszterházy János Nep.

Bécsbe 15. Juni 1777.³⁰

Arról már nem szól a krónika, hogy a császári udvarban otthonosan mozgó, katolikus vallású vőnek sikerült-e anyósa kegyeit elnyerni, viszont a bő gyermekáldásból következtetni lehet, hogy az ifjú pár hamar egymásra talált, és a bécsi udvarban felső parancsra született frigyből szerelmi házasság lett, amely Erdélyben sem hűlt ki. Ugyanis öt év múlva az öttagúra bővült család Nagyszebenbe költözött, ahol a főkörmányszéki tanácsosnak, Esterházy Jánosnak és a csillagkeresztes palotahölgynek³¹, Bánffy Ágnesnek további gyermekeik születtek: összesen nyolc fiú és négy lány, közülük négyen nem éltek meg a felnőttkort.³²

1790-ben Samuel von Brukenthal³³ kormányzó a királynál kegyvesztett lett, és a Gubernium Nagyszebenből Kolozsvárra költözött. A 13 éve Erdély élén álló szász gróf, aki Mária Terézia uralkodása alatt karrierje érdekében akkor sem tért át a katolikus hitre, amikor a többség megtette, a „kalapos királynak” is ellenállt, és nem fogadta el annak reformintézkedéseit. Válaszul II. József tisztségéből felmentette, és helyére a katolizáló, dúsgazdag gróf Bánffy Dénes fiát tette. Az új kormányzó, losonczy gróf Bánffy György³⁴, Esterházy János gróf sógora Kolozsváron a frissen felépített, főtéri impozáns barokk palotájába tette át a székhelyét, amely ma is a város egyik jelképe. A kormányzó példáját követve a magyar főurak egyre-másra építették palotájukat a Szamos-parti városban, és elkezdődött Kolozsvár jelképes „újjászületése”.

A kormányzó hűgának családja a Bel-Torda utcában, az egykori árvaháznak otthont adó emeletes épületbe költözött, amelyet 1799-ben az akkor udvari tanácsosként és referendáriusként tevékenykedő Esterházy János a kincstártól megvásárolt, majd jelentősen átalakított. Ekkoriban adományozott jelentős összeget, 4000 forintot a Ludovika Akadémia alapításához is.

Az Esterházy-ház, gróf Teleki Andor fotója

Az Esterházy gyerekek mindannyian szép karriert futottak be: a lányok jól mentek férjhez, a fiúk állami szolgálatban: az erdélyi Guberniumnál, esetleg a bécsi udvarnál helyezkedtek el, vagy a hadseregben szolgáltak. Tanulmányaikat mindannyian Kolozsváron végezték. Anyjuk, gróf Bánffy Ágnes kolerában megbetegedve hetvenegy évesen, Bécsben hunyt el. Férje, gróf Esterházy János, több mint hatvanévi állami szolgálat után vonult nyugalomba, és már csak régi szenvedélyeinek: a régészetnek és régiséggyűjteménye gyarapításának élt. Halála előtt magyar érmegyűjteményét az Erdélyi Mú-

zeumra hagyta, régiségei közül pedig a fiai különböző kincseket közgyűjteményeknek adományoztak: római bronzkerékeket a budapesti múzeumnak, I. Rákóczi György aranypénzét, II. Rákóczi Ferenc három emlékérmét és bélyegzőit a Kolozsvári Múzeumnak. Oklevél-, kézirat- és könyvgyűjteményét az oszlopi kastélyban helyezték el. A Kolozsváron elsőként letelepedő gróf Esterházy Nepomuk János nyolcvanhat évesen hunyt el Bécsben, felesége mellé temették a család származási helyén, Csesznek mellett, Oszlopon. Díszmagyarjából, amelyben a lóháton lefestett festményen megörökítették, a kolozsvári házban a dolmány maradt meg, amelyet fia, László unokaöccsének, a kolozsvári ház későbbi tulajdonosának, a krónikaíró Esterházy Jánosnak adományozott, tőle pedig a Teleki dédunokák örökölték. Személy szerint gróf Teleki Andor, aki díszmagyarjának részeként viselte, és az emigrációba, Buenos Airesbe is magával vitte. Innen, az 1970-es években müncheni unokaöccseihez került, akik Andor ikertestvére, Ernő díszmagyarjával együtt a budapesti Iparművészeti Múzeumnak adományozták. Teleki Andor feljegyzése szerint a dolmány aranyozott ezüstgombjait a Kolozsváron élő ikertestvére, Ernő haláláig őrizte, viszont az úgyszintén Ernő örökségét képező, évszázadokon át megőrzött, nyereg alá való díszes chabraque (díszes nyeregtakaró) 1945-ben Paszmoson a csőcselék vandalizmusának esett áldozatul. Ugyanakkor megmaradtak Bánffy Ágnesnek elraboltatása után Bécsből szüleikhez írott, bőrkötésű gyűjteménybe foglalt levelei, amelyekben a Mária Terézia által kijelölt vőlegényével, Esterházy Nepomuk Jánossal kötött házasságának körülményeiről is beszámolt. E kötetben megtalálhatók a vő apósához és anyósához főként francia nyelven írott levelei is. Az albumot Teleki Andor magával vitte Buenos Airesbe, majd évtizedek múlva eljuttatta a Magyar Nemzeti Levéltárba.

Esterházy Nepomuk János és Bánffy Ágnes gyermekei közül a legidősebb, *Ferenc* (Bécs, 1778. márc. 16. – Bécs, 1855. febr. 26.), akinek a keresztanyja Mária Terézia volt, az erdélyi Guberniumnál szolgált, majd Budán helytartósági titkár lett, pályafutását Károly-Ambrus, Magyarország primásának kamarásaként fejezte be.

Alajos-Fidelis (Bécs, 1780. febr. 19. – Heitzing, 1868. aug. 8.) katona lett. Kolozsvári tanulmányait a bécsiújhelyi Katonai Akadémián folytatta. Számos ütközetben, csatában vett részt, fogságba is került. A francia hadjáratot végigszolgálva mint a Szavojai-dragonyosezred alezredese vonult nyugalmába.

György (Bécs, 1781. júl. 21. – Bécs, 1865. ápr. 27.) is katonai pályára lépett, az alezredesi rangig vitte, majd a katonai szolgálatot elhagyva a trónörökös, a későbbi V. Ferdinánd király kamarása lett. Pályafutását mint birodalmi főpálcamester fejezte be.

Mihály (Nagyszében, 1783. febr. 9. – Pozsony, 1874. dec. 4.) jogásznak tanult Kolozsvárott. Kolozs megye aljegyzője lett, majd az erdélyi udvari kancellárián fogalmazó, 1806-ban Reiner főherceg kamarása, a bécsi egyesült udvari kancellária titkára, végül florenci (firenzei) követ. A szabadságharc idején tagja volt a Honvédelmi Bizottságnak, és követte a kormányt Debrecenbe. 1850-ben letartóztatták, várfogságra ítélték. A komáromi várból öt év múlva kegyelemmel szabadult. Rendjelét, kamaráskulcsát visszanyerte, és 1861-ben már a pesti országgyűlésben találjuk, ahol a felsőház korelnöke volt. Érdekelte a geológia, szerette a zenét, és ezért áldozatot is hozott. Egyike volt azon nagylelkű mecénásoknak, akik Liszt Ferencet gyerekkorában bécsi tanulmányai alatt támogatták. Lánya, Ágnes Ruspoli Ágoston (Augusto) herceghez ment feleségül, akivel gyakran megfordult a kolozsvári Esterházy-házban.

Mária-Anna (Nagyszében, 1786. jan. 23. – Vignanello, 1821. dec. 11.) csillagkeresztes hölgy, férje Ruspoli Sándor római herceg.

Jozefa (Nagyszében, 1787. júl. 12. – Bécs, 1866. dec. 23.) Eltemetve Oszlopon.

László (1790. jún. 29. – Bécs, 1883. jan. 14.) jogász lett. Pályáját negyven év szolgálat után az erdélyi udvari kancellárián mint valóságos titkár és tanácsos fejezte be. Műgyűjtő volt, az apja éremgyűjteményét további értékes példányokkal gyarapította, és az Erdélyi Múzeumnak adományozta. A múzeum öre részére pedig 5000 forint értékben alapítványt hozott létre. Továbbá tetemes összeggel segítette az oszlopi egyházat: renováltatta a paplakot, a templom alá családi sírboltot építtetett, ugyanakkor az oszlopi kastélyt is felújította és családi arcképgyűjteménnyel díszítette. Metternich megbízásából, felhasználva a császári titkos levéltár okleveleit, tanulmányt írt a Partiumnak

■ JEGYZETEK

1. Rátóthi gróf Gyulaffy László (1699 – Bécs, 1754. szept. 27.) Udvarhelyszék főtitkja, erdélyi udvari kancellár.
2. Galánthai gróf Esterházy Dénes (Nagyszében, 1789. márc. 7. – Kolozsvár, 1862. febr. 1.) Kolozs megye táblabírája. A család előneve a régi iratokban galántai és galánthai formában is szerepel.
3. Galánthai gróf Esterházy Nepomuk János (1754. okt. 18. – Bécs, 1840. febr. 23.) erdélyi udvari tanácsos, az egyesített Hunyad és Zaránd, majd nyugalomba vonulásáig Veszprém megye főispánja.
4. Galánthai gróf Esterházy Nepomuk János (Kolozsvár, 1824. márc. 23. – Kolozsvár, 1898. jún. 24.)
5. Széki gróf Teleki Andor (Kolozsvár, 1902. szept. 11. – Buenos Aires, 1978. jan. 22.) a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal elnöke.
6. A feljegyzés megtalálható a Magyar Nemzeti Galéria, a továbbiakban MNG, adattárában.
7. Széki gróf Teleki Ernő (Kolozsvár, 1902. szept. 11. – Kolozsvár, 1980. nov. 27.) paszmosi földbirtokos, felsőházi tag.
8. Galánthai gróf Esterházy János (1691 – 1744. okt. 3.) koronaőr, belső titkos tanácsos, eltemetve Pozsonyban a Szent Ferenciek templomában, a Szent Antal-oltár alatti sírboltban.
9. Karacsberényi gróf Berényi Borbála (1697 – 1759. dec. 3.) csillagkeresztes és palotahölgy, eltemetve Pozsonyban a férje mellé.
10. Galánthai gróf Esterházy Imre (1722. okt. 1. – Győr, 1792. jún. 2.) lovassági tábornok.
11. Galánthai gróf, majd herceg Esterházy Imre (1663 – Pozsony, 1745. dec. 6.) esztergomi érsek, hercegprímás. 1715. máj. 19-én grófi címet nyert, 1725. aug. 31-től római szent birodalmi herceg, 1741. jún. 25-én megkoronázta Mária Terézia királynőt.
12. Galánthai Esterházy Mihály (Galántha, 1629. febr. 28. – Buda, 1686. júl. 27.) ezredes, eltemetve Sopronban a bencések, egykor ferencesek egyházában.
13. Galánthai gróf Esterházy Ferenc (Győr, 1670. szept. 30. – 1746. dec. 30.) Fehér megye főispánja, királyi tanácsos, cseszneki kapitány, eltemetve atyja mellé a győri káptalani egyház Szentháromság kápolnájában.
14. Galánthai gróf Esterházy János (Kismarton, 1625. jan. 27. – 1692) győri vicegenerális, eltemetve a győri káptalani egyház Szentháromság kápolnájában.
15. Galánthai gróf Esterházy Imre (Szombathely, 1689. máj. 4. – Nyitra, 1763. dec.?) nyitrai püspök.
16. Gróf Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Kézirat gyanánt kiadja herceg Esterházy Miklós, Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1901.
17. Galánthai gróf Esterházy János Mihály (Pozsony, 1864. dec. 6. – Nyitraújlak, 1905. szept. 2.) cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös tagja.
18. Dr. Galánthai Esterházy Miklós-Pál-Antal-Mária herceg (Bécs, 1869. júl. 5. – Sopron, 1920. ápr. 6.) Edelstetten fejedelmi grófia, Fraknó örökös ura, cs. és kir. kamarás, a főrendiház örökös tagja, a Magyar Királyság főpohárnoka, az MTA igazgatósági tagja. Eltemetve Eszterházán.
19. Galánthai gróf Esterházy Dániel (1723 – Pozsony, 1759. nov. 26.) helytartói tanácsos.
20. Rátóthi gróf Gyulaffy Borbála (1732–1755)
21. Szentdemeter falu Maros megyében, román neve Dumitreni.
22. 1. Báró Révay Lajosné, sz. galánthai gróf Esterházy Terézia (Pozsony, 1752. ápr. 17. – Pozsony 1826. nov. 12.) csillagkeresztes palotahölgy, a nádor főhercegné udvarmesternője.
22. Báró Peřényi Imréné, sz. galánthai gróf Esterházy Borbála (Pozsony, 1753 – Pozsony, 1798. febr. 18.) élete utolsó két évét özvegyként a pozsonyi Szent Erzsébet zárdában töltötte, ennek kriptájában temették el.
23. „Ennek egyik példányát Esterházy János dédapám Zeyk Dánielné, Bánffy Cecilének adományozott, melyet kolozsvári lakásukon még láttam. Nálunk más példány nem maradt.” Teleki Andor feljegyzése, Buenos Aires, 1976. nov. 22., MNG.
24. A megtépett mente Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című regényében is felbukkan mint a szerző „nagyapjának” egyik kedvenc ruhadarabja, de már mellény formájában, amit ősük, Esterházy János alakított át az inkriminált eset után.
25. Losonczi gróf Bánffy Dénes (1723–1780) főlovászmester, Kolozs megye főispánja.
26. Losonczi gróf Bánffy Ágnes (1756. ápr. 19. – Bécs, 1831. szept. 14.)
27. Nagybarcsai Barcsay Ágnes (? – 1782).
28. Széki gróf Teleki Sámuel (Gernyeszeg, 1739. nov. 17. – Bécs, 1822. aug. 7.) erdélyi kancellár.
29. Gróf Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*, az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Bp., 1901.
30. Magyar Nemzeti Galéria, adattár.
31. A Csillagkeresztes Rendet a 17. században alapították, a kamarás címhez hasonló osztrák kitüntetés római katolikus, ősnemes hölgyeknek.
32. A házaspár korán elhalt gyermekei: *János Nepomuk* halva született Bécsben 1779. febr. 4-én; *Ágnes* (1793. jan. 19. – Bécs, 1797. okt. 12.) himlőben halt meg, Pozsonyban temették el a Szent Ferenciek sírboltjában; *János Nepomuk* és *Mária* ikrek, születtek Kolozsváron, 1793. nov. 19-én, megkeresztelésük után még aznap meghaltak, a Szent Mihály parochiális egyházban, a gróf Bánffyák sírboltjában nyugszanak.
33. Báró Samuel von Brukenenthal (Újegyház, 1721. júl. 26. – Nagyszében, 1803. ápr. 9.) Erdély kormányzója.
34. Losonczi gróf Bánffy György (Piski, 1746. dec. 24. – Kolozsvár, 1822. júl. 5.) Erdély kormányzója.

ÖNFELSZÁMOLÁS ÉS ÖNÉPÍTÉS

Mentegetőzésem

■ E cikk megírására felkérő levelében Cseke Péter arra buzdított, hogy nyújtanék „rálátást az erdélyi kutatásokra, oktatásra – az MTA szintjéről”. Mintegy kívülről láttathatnám „az erdélyi kutatás–oktatás kölcsönviszonyát”. Nos erre aligha vagyok képes, de bizton állíthatom, hogy nincs is senki Magyarországon, aki át tudná tekinteni az erdélyi magyar tudomány egészét, mondjuk a színháztudománytól a matematikán át a gyógyszerészeti kutatásokig. (És ez nyilván kölcsönös: Erdélyben sincs emberfia, aki áttekinthetné a magyarországi kutatásokat.) S nyilván az erdélyi magyar felsőoktatás egészére sem látok rá eléggé.

Mindazonáltal van valamelyes rálátásom az erdélyi magyar kutatásokra és felsőoktatásra, mivel megalakulása (1996) óta tagja vagyok az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának; hosszú ideje tagja s újabban elnöke vagyok a Domus Kuratóriumnak; irányítottam egy nagyszabású Kárpát-medencei (és ezen belül erdélyi) nyelvészeti kutatást; s amikor úgy láttuk, hogy a Kárpát-medencében magyarul (is) oktató főiskolák, egyetemek tanácstalanok tannyelvpolitikai kérdésekben, konferenciát rendeztünk Debrecenben (lásd Kontra szerk. 2005).

Így hát valamelyes rálátásom főleg a nyelvtudományi, nyelvpolitikai és az oktatás nyelvvel, nyelveivel kapcsolatos kérdésekre van, más kérdésekben viszont laikus vagyok.

Pazarlás és színvonalcsökkentés a magyar felsőoktatásban

■ Örvendetes, hogy 1990 után jelentősen kiterjedt Erdélyben a magyar nyelvű felsőoktatás. Kevésbé örülhetünk viszont annak, hogy a tömegoktatás következtében és az egyetemek elüzletesedése, elüzletesítése miatt a magyar nyelvű felsőoktatás színvonala egyetlenlen, hullámszó, esetenként károsan alacsony.¹ Az amerikai egyetek bizniszmodelljéről, üzleti alapon történő működtetéséről sok más szerző mellett Urban (2008) írt, akinek autoreferátumából lefordítottam néhány mondatot: „annak, hogy a felsőoktatás miként válik a biznisztől megkülönböztethetetlené, csupán néhány aspektusa a bürokraták »versenyképes« fizetésének követelése, a tananyagok kontrollálásának átcsúsztatása a bürokraták kezébe és a kimondottan profitorientált egyetek létesítése. Az Amerikai Egyesült Államokban a felsőoktatást, ami egykoron közjónak számított, s aminek kapcsán a költséghatékonyság csak másodlagos jelenőséggel bírt, egyre inkább ugyanolyan szolgáltatásnak tekintik, mint bármely más megvásárolható s kifizethető szolgáltatást, tehát a fő szempontok a hatékonyság és a termelékenység, s a szolgáltatások azok számára elérhetőek, akik meg tudják venni őket. Honnan erednek ezek az értelmezésbeli változások, s milyen következményekkel járnak az amerikai felsőoktatás minőségére és nyitottságára nézvést?” (Urban 2008. 449.)

A közjóból üzleti tevékenységgé váló felsőoktatás óriási csapás azoknak, akik az egyetemi oktatást közjónak tekintenék, ha tehetnék. A tömegoktatás hasonló méretű kihívás. Ha e kettőhöz hozzávesszük még a romániai magyar nyelvű felsőoktatás örvendetes kiterjesztését, könnyen beláthatjuk, hogy e három tényező összjátéka váratlan s kedvezőtlen eredményeket is hoz(hat). Előfordulhat, s elő is fordul, hogy egyik intézmény a másiktól csábítja el a magyar hallgatókat. Az is előadódhat, s látunk is rá példákat, hogy olyan képzést indít egy egyetem, amihez nincs megfelelően képzett tanári kara. Tíz évvel ezelőtt egy csíksomlyói konferencián mondtam a következőket: „A kisebbségi magyarok a magyar tannyelvű felsőoktatási rendszerük kiépítése közben rendre létrehozhatnak párhuzamos, tehát pazarló struktúrákat. [...] Közismert a Sapiaentia és a BBTE sokszor ártalmas versenye is. A legújabb magyar virtus 2009 júniusában

kezdte kápráztatni a szemünket: a váradi Partiumi Keresztény Egyetem úgy gondolja, magyar szakos tanárképzést indít. Ennek szakmai hiteltelenségét és erdélyi magyarok számára káros voltát fölösleges lenne ecsetelnem, megtette ezt Berszán István, Péntek János és Szilágyi N. Sándor egy higgadtan érvelő cikkben (2009). Mindebben az önsorsrontásban sajnos az elmúlt 20 év összes magyar kormánya is segédkezett, a váradi pazarló és kártékony szakduplázás támogatásában most a bukaresti magyar követség is jeleskedett.” (Kontra 2010. 163–164.)

Honnan tudtam én, ott *határon túli* magyar, holtbiztosan, hogy *határon innen* (Váradon) szó sem lehet arról, hogy lenne elég nyelvészük egy magyar szak indításához? Tudtam, mert (a) egy magyartanári szakhoz legalább 5-6 nyelvész oktatóra van szükség, s ráadásul olyanokra, akik között nincs szakterületi átfedés. Kell egy mondattanos, egy fonológus, egy nyelvtörténész, egy pszicholingvista és egy szociolingvista, s akkor még nem tudni, ki fogja tanítani a fonetikát, a pragmatikát, a szövegant s egyebeket. S tudtam, mert (b) 2009-ben Romániában kizárólag a kolozsvári tanszéknek volt ennyi hozzáértő nyelvésze. – Nem arról van szó, hogy van-e akkreditációja a váradi magyar szakos képzésnek. (Gondolom, van.) Hanem arról van szó, hogy akkreditáció ide vagy oda, a váradi képzést elindítani se kellett volna. Ha az egyetemépítők felelősen gondolkodtak volna, a magyar szakot kompetens nyelvészek hiányában el se indították volna. – Na de, évtized múltán, csak van már Váradon is megfelelő nyelvészgárda, ugye? – kérdezheti jó szándékú olvasóm. Válaszom: nincs, ma sincs. E mondat írásakor (2019. március 9-én), a PKE Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéki Csoport (tehát nem tanszék) honlapján 9 oktatót tüntetnek föl, közülük (ha jól látom) hatan nyelvészek, de hárman magyarországi illetőségű, ingázó professzorok.

Mindez romániai magyar egyetemisták bőrére megy (s persze nem járnak jobban a felvidékiek, kárpátaljaiak és vajdaságiak sem). A román és a magyar állam, valamint a globalizáció nyújtotta lehetőségeket kihasználva, s persze ezek szorításában, ennél jobb oktatásra nem telik? Végiggondolta valaki is, hogy mi a jobb az erdélyi magyaroknak? Az, ha Kolozsváron képzett magyartanárok tanítják gyermekeiket, vagy az, ha az előbbieknél képzetlenebb, Váradon diplomát szerzettek is?

Ez a történet azt példázza, hogy a magyarok létre akartak hozni valamit, aminek létrehozásához az alapvető kellékek (itt épp a nyelvész tanárok) is hiányoztak. A semmiből akartak valamit teremteni. Előfordul viszont ennek a fordítottja is: amikor van valami értékük, de parlagon hevertetik. A valami semmivé válik.

Szilágyi N. Sándor törvénytervezete

■ Az erdélyi magyar tudományosság tizenkét évét áttekintő három kötethez írt bevezető tanulmányában Salat Levente (2015. 23–24.) egyebek mellett kifejti, hogy „[az erdélyi magyar bölcsész- és társadalomtudományi kutatások nagy aránya a természettudományiakhoz képest] különösen akkor ad okot aggodalomra, ha számításba vesszük, hogy az erdélyi magyar társadalomtudományok képviselői által termelt tudásnak – az oktatói tevékenységet leszámítva – elhanyagolható esélyei vannak a hasznosulásra. [...] Ha erre a helyzetre nem sikerül időben érdemi megoldást találni, tartani lehet attól, hogy a kiválóan képzett [...] erdélyi magyar társadalomtudósok fiatal generációinak az a feladat jut osztályrészül, hogy dokumentálják azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a romániai magyar kisebbség – hathatós anyaországi segítséggel – fölszámolja önnön egzisztenciájának az alapjait.”

Tehát: a kutatási eredményeknek elhanyagolható esélyei vannak a hasznosulásra. Kinek a felelőssége ez? – kérdem. Egy, a minket most érdeklő kérdésnél sokkal élesebb helyzetben, az Éghajlat-változási Kormányközi Testület (IPCC) friss jelentése kapcsán a klímakutató Ürge-Vorsatz Diána kifejti, hogy „[a] jelentés kimondja, hogy még épp lehetséges [megállítani a felmelegedést másfél foknál], bár az ablak nagyon gyorsan zárul. Az, hogy ezzel a kormányok és döntéshozók mit tesznek, már nem a mi felelősségünk” (Smejkal 2018). A globális felmelegedés mindenkit érint. Az erdélyi magyarok életkörülményei és jövője másfél millió ember ügye. Csak hát – Salat Leventével szölvé – az egzisztenciális önfelszámolásuk is „benne van a pakliban”.

Épp negyedszázaddal ezelőtt, a *Korunk* 1994. márciusi számában tette közzé Szilágyi N. Sándor törvénytervezetét „az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről”. Ebben – nemzetközi viszonylatban is elsőként – nem a hegemon nemzetállamokban bevett többség-kisebbség, hanem a jogegyenlőség alapján, emberi jogi keretben szabályozta a különféle nemzetiségű román állampolgárok jogait. Szilágyi a magyarok és románok *problémáinak megoldását*, a hátrányos megkülönböztetések kiküszöbölését célozta meg, pártpolitikai, hatalmi ambíciói nem voltak (akkor sem). Törvénytervezete éppúgy megvédte a Kolozs megyei magyarokat, mint a Hargita megyei románokat. A jogász Tokay György azt mondta neki, hogy nagyon szívesen védené ezt a törvénytervezetet a bukaresti parlamenti vita során, mert aki ezzel vitába akarna szállni, annak nem lenne könnyű dolga, neki viszont igen. A kisebbségi nyelvi jogok és oktatás világhírű szakértője, Tove Skutnabb-Kangas (2012) az *Oxford Handbook of Language and Law* c. kötetben olvasható tanulmányában elismerően méltatja Szilágyi törvénytervezetének emberi jogi beágyazottságát.

Szilágyi törvénytervezete (lásd 2003. 576–664.) szakmai körökben sok helyen, külföldön is elismerést aratott. „Egyvalakit nem tudott csak igazán érdekelni, azt, aki számára pedig készült: az RMDSZ-t. Mert ott ilyen dolgokban általában sokkal fontosabb volt az, hogy kinek a javaslatát kell támogatni, és kiét nem, mint az, hogy mit is tudunk hát azzal a javaslattal megoldani” (Szilágyi 2003. 664.).

A *tudós* Szilágyi N. Sándor megalkotott egy remek törvénytervezetet, de a *politikuskok* megvitatásra sem érdemesítették. Önfelszámolás, amiért nem Szilágyi felelős, ő nem felelős. De az önfelszámolás minden magyart érint Erdélyben – a Salat említette fiatal társadalomtudósok kezdhettek ezt is dokumentálni.

Önépítés: erdélyi magyartanítás – a legjobb a Kárpát-medencében²

■ És ezzel egy időben kezdhettek dokumentálni valami jót is. A magyarországi Magyartanárok Egyesületének elnöke, egyben a budapesti Radnóti Gimnázium vezető tanára, Arató László a budapesti Klubrádió nyelvi ismeretterjesztő műsorában 2017. szeptember 6-án azt mondta, hogy „[n]agyon szeretnék ilyen könyvből tanítani, ha ez elérhető lenne, és engedélyezett lenne minálunk”. Amire utalt, az Bartalis Boróka és szerzőtársai *Magyar nyelv és irodalom (anyanyelv)* című, V. osztályosoknak írt tankönyve (szakmai tanácsadók: Fóris-Ferenczi Rita és Kádár Edit. Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2017). Erről a tankönyvről *Romániában nagyságrendekkel jobb magyar tankönyvet írtak, mint Magyarországon* című cikk tudósított egy magyarországi hetilapban. (Azóta már megjelent a szerzők VI. osztályos tankönyve is, 2018-ban.) A tankönyvekhez Kádár Edit szerkesztésével két *Feladatbank* című könyv is megjelent „anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban” (Ábel Kiadó, Kvár, 2017, 2018). Az egyik magyarországi méltatás *Végre egy korszerű feladatgyűjtemény magyar-órákhoz* címmel jelent meg (Jánk 2017).

Az említett romániai tankönyvek hétéves munka eredményeként jöttek létre, első sorban Kádár Editnek és mesteri hallgatóinak köszönhetően. Az „anyaországi” magyartanítás tankönyveihez mérve ezekben a könyvekben nem „feltűnő mértékű a diszcrepancia az iskolai oktatás és a tudomány aktuális állása, valamint az iskola és a tudomány beszédmódja között” (Kádár 2018. 119.). A könyvek nem ismeretközpontúak, hanem képességek-pontúak – nem ragozási paradigmákat vagy tízévesek számára fölfoghatatlan hangtani szabályokat sulykolnak, hanem beszédhelyzeteket elemeznek, szövegeket értelmeznek, kerülnek a „helyes-helytelen” ítéleteket, helyettük a „helyénvaló, nem helyénvaló” minősítéseket használják, induktívak: a nyelvi megfigyelésektől haladnak az általánosítások felé. És ez is nagyon fontos: V. osztályban nyelv és irodalom egyetlen, integrált tantárgyat alkot. Bartalisék tankönyvei és a két *Feladatbank* szinte mindenben eltérnek az ósdi és kártékony magyarországi tankönyvektől. Modernnek, tudományosan és pedagógiaileg adekvátak, s a diákoknak érdekesekek és élvezhetőek.³

Az erdélyi tankönyvszerzők szerepét, érdemeit az mutatja meg legfényesebben, ha vetünk egy pillantást a szlovákiai magyartanításra is. Az ottani tankönyveknek, példá-

ul a 2012-ben kiadott *Magyar nyelv a gimnáziumok és szakközépiskolák II osztálya számára* címűnek „a minősége felháborítóan elfogadhatatlan, esetenként abszurd [...] ezek a tankönyvek nem segítik, hanem akadályozzák a személyiség-, közösség- és kultúráképzést a szlovákiai magyar tanulók és tanáraik, szüleik körében” – írta róluk Tolcsvai Nagy Gábor. Hozzátartozik a dologhoz, hogy eredetileg Magyarországon tankönyvvé nyilvánított könyvek szlovákiai adaptációiról van szó, amikből több mint 5000 ottani magyar diák kénytelen tanulni (Kontra 2015. 639.).

Cseke Péter arra kért, nyújtsak „rálátást az erdélyi kutatásokra, oktatásra – az MTA szintjéről”. Nekem ezek azok a fontos dolgok, amikre rálátok: az önfelszámolás és az önépítés. Arányuk javítható. Hogy javul-e ez az arány, rajtunk, magyarokon múlik.

■ JEGYZETEK

1. Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzetét elemző nagy tanulmány bevezetőjében (Salat és mtsai 2010. 5?15) egyebek mellett „kaotikus felsőoktatási piacról”, „egymással gyakran ütköző érdekeltsgü intézményekről”, „az együttműködés, önkormányozó piaci viselkedés” szükségességéről, „az erdélyi magyar felsőoktatás közszolgálati jellegének fokozatos háttérbe szorulásáról” és „stratégiatlanságról” olvashatunk.
2. Vagy: a két legjobb egyike, mivel ma már vetekszik a kárpátaljai magyartanítással, lásd Beregszászi 2012. – Az alcímben a „magyartanítás” valójában a tankönyvekre utal. Az iskolában a tanárokon múlik minden s ott még vannak gondok.
3. Az anyanyelvi nevelés kérdéseire vö. Kontra 2014. 104–105.

■ IRODALOM

- Bartalis Boróka – Köllő Zsófia – Pataki Enikő – Szöcs Hedviga – Tamás Adél: *Magyar nyelv és irodalom*, VI osztály. Editura Didactică și Pedagogică, Buk., 2018.
- Bartalis Boróka – Köllő Zsófia – Orbán Zsuzsa – Szöcs Hedviga – Tamás Adél: *Magyar nyelv és irodalom*, V. osztály. Kreatív/Norand, Marosvásárhely, 2017.
- Beregszászi Anikó: *A lehetetlen lehetni: Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2012.
- Berszán István – Péntek János – Szilágyi N. Sándor: *Vélemény a Partiumi Keresztény Egyetem szakindítási szándékáról*, 2009. <http://reply.transindex.ro/?cikk=142>
- Jánk István: *Végre egy korszerű feladatgyűjtemény magyarórákhoz*. Nyelv és Tudomány, 2017. 2017. november 24. <https://www.nyest.hu/hirek/vegre-egy-korszeru-feladatgyujtemeny-magyarorakhoz>
- Kádár Edit: *A tudománykommunikáció az iskolai oktatásban kezdődik*. Egy kísérletről. Jel-Kép 2018/4. http://communicatio.hu/jelkep/2018/4/JelKep_2018_4_Kadar_Edit.pdf
- Kádár Edit (szerk.): *FELADATBANK anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban*. I. kötet. Szerzők: Bartalis Boróka, Kádár Edit, Tamás Adél. Ábel Kiadó, Kvár, 2017.
- Uő.: *FELADATBANK anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban*. II kötet. Szerzők: Bartalis Boróka, Kádár Edit, Tamás Adél. Kvár: Ábel Kiadó, Kvár, 2018.
- Kontra Miklós (szerk.): *Sült galamb? Magyar egyetemi tantervpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2005. <http://mek.niif.hu/03200/03269/03269.pdf>
- Kontra Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010. <http://mek.oszk.hu/08700/08745/>
- Kontra Miklós: *Mennyire jutottunk negyedszázad alatt?* Korunk 2014. 11. 102–108. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00610/pdf/EPA00458_korunk_2014_11_102-108.pdf
- Uő.: *Kisebbségi magyar nyelvtanítás*. Magyar Tudomány 2015. 5. 637–639. <http://www.matud.iif.hu/2015-05.pdf>
- Salat Levente: *Az erdélyi magyar tudományosság a második „tizenkét év” termésének tükrében*. In: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. Ábel Kiadó, Kvár, 2015. 7–26.
- Salat és mtsai: *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai*. In: Szikszai Mária (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai*. A Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Területi Bizottsága, Kvár, 2010. 9–126.
- Skutnabb-Kangas: *Linguistic Human Rights*. In: Larry Solan and Peter Tiersma (eds): *Oxford Handbook of Language and Law*, 235–247. Oxford University Press, 2012. 235?247.
- Smejkal Péter, 2018. (október 19.). *A világkormány tagjai is lehetnek időtök, de a reményt nem szabad feladni*. <https://forbes.hu/legyel-jobb/a-vilagkormany-tagjai-is-lehetnek-idiotak-de-a-remenynt-nem-szabad-feladni/>
- Szilágyi N. Sándor: *Mi egy más*. Közéleti írások. Kalota Könyvkiadó, Kvár, 2003. <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=41>
- Urban, Nancy: *The business model of the university: Sources and consequences of its construal*. In: Gritte Krsitiansen – René Dirven (eds.): *Cognitive Sociolinguistics: Language Variation, Cultural Models, Social Sys*. 2008.

A VÁLASZADÁS JOGÁN

■ A nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Karán működő Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Csoport létjogosultságát, működését érintő kérdésekben az alábbi megjegyzésekkel/kiegészítésekkel élünk:

1. Egyetemünk 2009 őszén indította el magyar nyelv- és irodalomtudományi képzését (engedélyezés: 1093/2009 kormányrendelet), mely a romániai oktatási rendszerben filológusképzésnek minősül. Az országos szabályozásoknak megfelelően szakunk 2016-ban adta be kérelmét az akkreditáció megszerzése érdekében. A kérelemről a Romániai Felsőoktatási Minőségbiztosítási Hatóság (ARACIS) 2016. október 27-i ülésén (a helyszíni ellenőrzést követően) döntött, megbízható („incredere”) minősítéssel akkreditálták a magyar nyelv- és irodalom szakot. Az akkreditáció igazolja, hogy szakunk megfelel minden kritériumnak, azoknak is, amelyek a szakon oktató tanárok számára, minősítettségére, az egyes oktatói fokozatok szakon belüli arányaira vonatkoznak. Az oktatási tartalmakat, feltételeket országos szabályozás rögzíti (pl. 1/2011-es oktatási törvény), melyek több pontban is eltérnek a magyarországi szabályozásoktól. Például a tanárképzés Romániában moduláris képzés, amely tantárgycsomagként ajánlható fel a hallgatóknak (l. 3850/2017 kormányrendelet).
2. A magyarországi és a környező országokban működő magyar szakok számadatai egyértelműen igazolják, hogy Romániában, két különböző régióban, két magyar egyetemi szak jelenléte nem pazarlás. Szlovákiában jóval kisebb magyar nemzetiségre (kb. 0,5 M) négy magyar szak esik, Szerbiában 250 E magyarra egy, Ukrajnában 163 E magyarra kettő. Magyarországon 10 helyszínen, 9 intézményben folyik magyar alapszakos képzés, így tehát 1 M emberre jut egy magyar szak. A romániai magyar nyelv- és irodalom szakok száma nem tér el lényegesen a szomszédos országokra jellemző arányoktól.
3. A PKE magyar szakja nemcsak magyartanárokat képez, hanem újságírókat, fordítókat, a kulturális életben tevékenykedő szakembereket. Eddig végzett hallgatóink 91,8%-a dolgozik, ugyanakkor 75,4%-ban helyezkedtek el a tanügyben (2019. márciusi adatok), főként falusi iskolákban vállalnak oktatói-közösségépítő munkát. Hallgatóink az elmúlt években 70,5%-ban folytatták tanulmányaikat, többnyire Nagyváradon, de néhányan a BBTE, a Debreceni Egyetem, a Szegedi Tudományegyetem és az ELTE magiszteri képzésében tanultak tovább sikeresen, doktori tanulmányokat jelenleg két volt hallgatónk folytat. A XXXIV OTDK-n szintén két hallgatónk vesz részt, az elmúlt években többen versenyeztek az ETDK rendezvényein, díjakat és különdíjakat is szereztek.
4. Hallgatóink főként partiumi és bánági településekről jönnek, és nagy részük vissza is tér oda dolgozni. A tanügyi rendszerbe való bekerüléskor tett versenyvizsgán sikeresen vizsgáznak, a megyei tanfelügyelőktől, iskolaigazgatóktól csak pozitív visszajelzéseket kapunk hallgatóink felkészültségéről, gyakorlati tudásáról, közösségépítő tevékenységéről.
5. A magyar szak oktatói, különös tekintettel a romániai kollégákra, megfelelő szakképzéssel rendelkeznek: vagy a kolozsvári magyar tanszékek valamelyikén doktoráltak, vagy magyarországi neves felsőfokú intézményekben (pl. ELTE). Mindemellett mindegyik romániai szakemberünknek többéves szakmai tapasztalata van a hazai magyar közoktatásban is, évekig tanítottak partiumi, bánági falvakon, városokon, pedagógus-továbbképzések aktív működtetői, tananyagok kidolgozói, együttműködő partnerei a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének.
6. A szak három romániai nyelvésze aktívan bekapcsolódott a hazai és a nemzetközi nyelvészeti, pedagógiai munkálatokba is: van kollégánk, aki a magyar mint anyanyelv új szemléletű oktatásához készült segédanyag, a *Feladatbank* munkálataiban

vett részt, más kolléga az *Anyanyelv-pedagógia* című folyóirat szerkesztő bizottságának vagy éppen a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tagja.

7. Az elmúlt kilenc tanév alatt több szakmai rendezvény keretén belül működtünk együtt a kolozsvári nyelvészekkel (pl. a BBTE oktatói többször elfogadták felkérésünket vendégelőadások tartására), több kollégának volt könyvbemutatója a PKE magyar szakjának szervezésében, közös kutatásokban is részt vettünk. Hasonlóképpen számos magyarországi intézménnyel van szoros szakmai kapcsolatunk. A 2018 őszén, egyetemünkön létrejött Alkalmazott Kutatások Központjának több hazai és magyarországi kolléga is külső mentora.
8. A szak oktatói több országos és nemzetközi konferenciát szerveztek az elmúlt években, melyeken a Kárpát-medence kutatói, szakemberei vettek részt – kolozsvári kollégák is. Júniusban szervezzük a negyedik nemzetközi nyelvészeti konferenciánkat.
9. Az évek során több olyan kutatást vezettünk, amelyeket az MTA Domus finanszírozott, ezek mellett országos és nemzetközi kutatópályázatokban is gyakran veszünk részt.

Mindezek alapján állítjuk, hogy a Nagyváradon működő magyar szak építő jellegű munkát folytat nemcsak a régió, de a szórványterületek szempontjából is. A nálunk végzett hallgatók minőségi munkát végeznek, itthon maradva segítik tudásukkal közösségeinket. Az elmúlt évek során gyakorlati megoldásokkal szolgáltunk a romániai közoktatás olyan hiányaira, mint a fakultatív magyaroktatás módszertani képzése (2013-ban indítottuk el a magyar mint második nyelv tanításának módszertani képzését szakunkon), a kétnyelvű környezetben tanító pedagógusok képzése. Mindezek alapján úgy látjuk, a romániai magyartanárok képzésében, és nem csak, fontos helye és szerepe van a nagyváradai iskolának, s bár vannak együttműködési területek a kolozsvári kollégákkal, mi a kisebbségi helyzet egy másik szeletével foglalkozunk, mintegy kiegészítve a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen működő kutatási, oktatási munkálatokat.

A PKE Magyar nyelv- és irodalom szakja

Nagyvárad, 2019. április 12.

SAS PÉTER

KELEMEN LAJOS ÉS MÁRTON ÁRON TALÁLKOZÁSA AZ ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLETBEN

Az Erdélyi Okmánytár megvalósulásának előzményei

■ Kelemen Lajosnak (1877–1963), Erdély legendás levéltárosának Kolozsvárott 1932 őszétől volt lehetősége megismernie és nyomon követnie Isten szolgája Márton Áron (1896–1980) munkásságát, aki az egyetemi ifjúság lelkipásztoraként, majd a Katolikus Népszövetség igazgatójaként, utóbb 1939. február 12-én elkövetkezett erdélyi püspökké szenteléséig¹ a Szent Mihály-templom és egyházközség plébánosaként tevékenykedett.² Az erdélyi tudományosság világával 1930 nyarán Gyulafehérvárt az Erdélyi Egyházmegye (1932-től Gyulafehérvári Egyházmegye) püspöki levéltárosaként, 1933-tól Kolozsvárt György Lajossal, az *Erdélyi Iskola* „neveléstudományi és népnevelő” folyóirat alapító szerkesztőjeként teremtett kapcsolatot.³ Kelemen Lajossal személyesen ismerhették egymást, Róth Hugó alelnök és Kántor Lajos titkár levélben értesítették, hogy 1937. február 21-én az Erdélyi Múzeum-Egyesület évi rendes közgyűlésén választmányi tagnak választották.⁴ Márton Áron 1937. március 2-án kelt válaszlevelében nemcsak megköszönte az értesítést, egyúttal későbbi püspöki jelmondata – *Non recuso laborem* (Nem utasítom vissza a munkát) – értelmében megfogadta, hogy „igyekezni fogok a nagy múltú egyesület célkitűzéseit tehetségem szerint előmozdítani”.⁵ A személyes jellegű kapcsolatról tanúskodik a kolozsvári püspökszentelés után a Kelemen Lajosnak elküldött köszönő kártya is: „Pax Christi. Püspökké szentelésem alkalmával nyilvánított kedves figyelmét és jókívánságait hálásan köszönöm. Gyulafehérvár, 1939. február hó. MÁRTON ÁRON felszentelt püspök.”⁶ Hihetőleg dr. Hirschler József prelátus-plébános temetésén is találkozhattak, akit – Márton Áron búcsúbeszéde alapján⁷ – mindketten kölcsönösen tiszteltek. Kelemen Lajos – felkérésre – művészettörténeti tanulmányokat írt a reneszánsz lelkületű plébános *Művészeti Szalon* címmel alapított folyóiratába.⁸ Halálakor így méltatta emlékét: „Kevés oly értékes embere volt Kolozsvárnak, mióta én itt élek, mint ő, aki alkotásokban hagyta most hátra nagy emlékezetét.”⁹ Ugyancsak naplóbejegyzése örökítette meg a katolikus főpap és az unitárius levéltáros szoros lelki kapcsolatát. „Nekem utolszori találkozásunkkor azt mondta, hogy úgy szeret, mint egy testvérét. Hálás szívvel jegyzem föl ezt. Kétszer is voltam a ravatalánál.”¹⁰

Kelemen Lajos és Márton Áron levélváltásának időszakában Erdély ismételten bonyolult, komplikált történelmi időszakot élt át. A második bécsi döntés után Márton Áron a kétfelé vágott szülőföldjén kisebbségi sorban maradt híveivel Dél-Erdélyben, püspöki székhelyén szolgált tovább. Oda érkezett Tamás Lajosnak,¹¹ az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatójának levele. A Szentmiklósi Ferenc¹² közvetítésével érkezett kérvényében engedélyt kért, hogy a székeskáptalani levéltár 750 középkori okleveléről fényképmásolatokat készíttethessen. A Tamás Lajos vezette intézmény létrejötté egy fontos tanácskozás eredménye volt. Gróf Teleki Pál (1879–1941) Kolozsvárt, 1940. október 18-án az „erdélyi életkérdések” megbeszélésére találkozót hívott össze, melyen politikusokon kívül az erdélyi tudományos és irodalmi élet vezető személyiségei vettek részt. A sajtóbeszámoló alapján „a kultuszminiszter Kolozsvárott Erdélyi Tudomá-

nyos Intézetet létesített s ennek igazgatójává dr. Tamás Lajost [...] tagjaivá – többek között – Kelemen Lajost nevezte ki.¹³ Az új intézmény igazgatója beszámolójában leszögezte: „Kelemen Lajos múzeumi és levéltári főigazgató tagsága révén az intézet tagjai Erdély levéltárainak és műemlékeinek legkitűnőbb ismerőjére támaszkodhatnak kutatásaik során.”¹⁴ Szaktudását a legnagyobb haszonnal a Történeti Szakosztály vehette igénybe, melynek munkatervében kiemelt feladatként „az Erdélyre vonatkozó forrásanyag közzététele (középkori és újkori okmánytár, írók munkái)” szerepelt.¹⁵ Az ETI igazgatósága a nyugdíjaztatásból visszahívott („reaktívált”) múzeumi és levéltári főigazgató szakmai tanácsát kérte, tegyen javaslatot erdélyi történeti forráskiadványokra. Tervezetében kerek száz kötetből álló sorozatot indítványozott.¹⁶ Kelemen Lajos megkérdőjelezhetetlen tekintélyét az ETI igazgatójának levele is tanúsítja. „Nagybecsű kívánságodhoz képest mellékelten van szerencsém visszajuttatni Hozzád az erdélyi levéltárakról írt értékes beadványodnak szövegét és annak egy másolatát. Önzetlen fáradozásodért, amellyel intézetünket igen nagy hállára kötelezted, fogadd, kérlek, legmelegebb köszönetemet. A következő év folyamán az Intézet munkásságának ösztönzésekben bővelkedő beadványod egyik legszilárdabb talpköve lesz.”¹⁷ Az emlegetett talpkövek közé tartozhatott „az Erdélyi Múzeum-Egyesület által 1942-ben kezdeményezett Erdélyi Okmánytár”¹⁸ anyagának összegyűjtése és kötetekké formálódó megteremtése is. Mindezek után magától értetődőnek tekinthető, hogy – egy kortárs hiteles tanú alátámasztásával – a Tamás Lajos vezette Erdélyi Tudományos Intézet és a Kelemen Lajos irányította Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára „1943-ban közös vállalkozásként napirendre tűzte Erdély középkori oklevéltárának kiadását, és megkezdte az előkészítő munkálatokat”.¹⁹ A tervezet megvalósítása érdekében érkezett meg Gyulafehérvárra az ETI igazgatójához idézett levele.

A Tamás Lajos kérését tárgyaló erdély-fehérvári Székeskáptalan – feltételek kiszabása melletti – támogató döntéséről 1943. október 22-én kelt levelében Zomora Dániel nagyprépost²⁰ és Macalik Győző kanonok²¹ tájékoztatta Márton Áron püspököt. 1943. október 23-án Boros József provikárius²² készítette elő az előző levélben jelzett feltételek betartásához kötött püspöki támogató választ. A fennmaradt iratok alapján Tamás Lajos kezdeményezésének megvalósítása anyagi okok miatt torpant meg. Az intézményvezető 1943. november 23-án arról tájékoztatta az ügyben már korábban közvetítést vállaló Sándor Imre püspöki általános helytartót,²³ hogy Bach Arthur gyulafehérvári fényképező nagyon magas díjat, darabonként 1000 lejt kért a 750 oklevél lefényképezéséért. Tamás Lajos áthidaló megoldásként felvetette, jó lenne, ha egy megbízható ember az intézet által biztosított filmanyag segítségével lefényképezné vagy kézzel lemásolná a fontos forrásanyagot. Javaslatát – diplomáciai státusát kihasználva – 1943. november 27-én keltezett levele mellékleteként Sándor Imre Kolozsvárról eljuttatta a romániai székhelyén tartózkodó Márton Áron püspök kezébe.

A megrekedni látszó ügyet 1944. március 9-én dátumozott, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nevében küldött levelével Kelemen Lajos igyekezett kimozdítani a holtpontról. A Gyulafehérvárt őrzött középkori oklevelek – a felmerülő költségek viselésével történő – lefényképeztetésére irányuló szándéka erősíteni kívánta a Tamás Lajos által megfogalmazott kérés jelentőségét. Hihetőleg abban bízott, hogy az általa vezetett intézmény és személyes szakmai hitele biztosíték lehet a magyar közösség érdekében végzendő feladat kétségbe vonhatatlan nemzeti fontosságára. Szándékát – Erdély középkori oklevéltárának megvalósítása mellett – alapvetően az egész életében és teljes munkássága során vallott mentési tevékenység határozhatta meg. Legyen biztosítva az anyag, a további munkálat elsőrendű feltétele. A gyulafehérvári püspökség és benne a pótolhatatlan levéltári anyag külföldi, de jure szövetséges, de facto ellenséges állam területén volt, aminek egyedül szóba jöhető sérülés nélküli megmentési lehetősége annak lemásoltatása, lefényképeztetése lehetett.

(Közbevetőleg megjegyzem, hogy Jakó Zsigmond (1916–2008) történettudós *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1944. évi működéséről* címmel fennmaradt helyzetértékelése megerősítette az előbbi vélekedést. Kolozsvár 1944. június 4-i bombázása után felgyorsultak az események. „Saját anyagunk biztonságba helyezése után minden erővel annak láttunk neki, hogy a háború közelgő veszedelmei elől az er-

délyi történelem legféltettebb forrásaiból minél többet biztosítsunk fényképezés útján. E célból Leica-filmre felvettük Dés, Beszterce város, Beszterce-Naszód vármegye, valamint a kolozsmonostori konvent Kolozsvárott őrzött levéltárának teljes középkori anyagát. Ezzel az újabb akcióval az Észak-Erdély területén vidéki levéltárakban őrzött majdnem minden középkori szöveget sikerült összegyűjtenünk. Így az erdélyi középkori oklevelek kiadását függetlenítettük az egyes levéltárak sorsától, s e fontos munkálatok folytatását a mai zavaros időkben is biztosítottuk.”²⁴

Az erdély-fehérvári Székeskáptalan 1944. április 17-én tartott ülése után Fejér Gerő elnök²⁵ és Macalik Győző kanonok arról tájékoztatták levelükben Márton Áron püspököt, hogy a magas fényképezési költség miatt Tamás Lajos visszalépett, tájékozódni kell, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára a „kiadások feltüntetése után” fenntartja-e kérését.

A további lépés fonalát a gyulafehérvári aula igyekezett az egyházi diplomácia szabályai szerint megtalálni. A fennmaradt, Sz. 731/1944. jelzetű ügyiratok tanúsága alapján Boros József provikárius, káptalani prelátus és kanonok az oklevelek ügyében egyszerre, 1944. június 21-én levelet intézett Tamás Lajoshoz és Kelemen Lajoshoz is. Miután oklevél-ügyben Tamás Lajos volt az első jelentkező, kötelességszerűen értesítette Kelemen Lajos hasonló tárgyú leveléről, annak teljes szövegének idézésével. Megértését kérve tájékoztatta, hogy miután sem Leica gép, sem kisfilm nem áll a püspökség rendelkezésére, s „a jelen viszonyaink között lehetetlen és gyanús volna ilyen gép és anyag beszerzése”, megoldásul azt tanácsolta, hogy beszélje meg az ügyet Kelemen Lajossal. Amennyiben küldenek fényképezőgépet, filmet és rögzítő keretet, Boér Richárd főgimnáziumi tanár²⁶ „megfelelő honoráriumért” elvállalja a fényképek elkészítését. A provikárius a Kelemen Lajosnak küldött levelében hasonlóképpen összefoglalta az ügy előzményeit, és a másolás kérdésének megoldásához ugyancsak Boér Richárd személyét javasolta. Megoldás-kísérletét azzal egészítette ki, hogy „amennyiben két intézet külön ügyéről volna szó, közösen megállapodhatnak a feltételeink teljesítésében, ami mindkét intézetre nézve 50% kiadáscsökkenést jelentene”.

Időközben az Erdélyi Tudományos Intézet helyzete meggyengült, a központi feladatként megfogalmazott forráskiadás ügye megakadt. Az EIT munkásságáról szóló helyzetértékelésben ennek számonkéréseként fogalmazódott meg a középkori oklevelek összegyűjtésének és feldolgozásának társadalmi, valamint tudományos igénye: „a legsürgősebb népiségtörténeti alapmunkálat: Erdély középkori oklevéltára, legyen az megynkint publikálva, ha az anyag ezt kívánja, vagy akár összesítve, az egész történeti Erdélyt egybefogva, ahogy egy másik elgondolás szeretné. Mi lehet az oka, hogy alig történt még valami e rendkívül fontos forráspublikáció terén?”²⁷

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára – élén Kelemen Lajossal – nem mondhatott le a nemcsak tudományos, hanem nemzetstratégiai szempontból is alapvető fontosságú erdélyi okmánytár összeállításáról. Ennek érdekében a nyugalmazott, de munkavégzésre visszahívott főigazgató irányításával megalakították a Diplomatarium Transylvanicum elnevezésű munkaközösséget.²⁸

Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett megszállása és az azt követő események új helyzetet teremtettek, amelyben sokkal súlyosabb kérdéseket kellett megoldani, mint a gyulafehérvári püspökségen őrzött középkori oklevelek fényképeztetése vagy Erdély középkori okmánytárának kiadása.

Az elodázhatatlan tudományos feladat megoldására a Kelet-Közép- Európában 1989–1990-ben lezajlott társadalmi-politikai változások adtak lehetőséget. Kelemen Lajos egyik legközelebbi munkatársa és tanítványa, Jakó Zsigmond 1997-ben kiadta az *Erdélyi Okmánytár* első, 1023–1300 közötti okmányok gyűjteményes kötetét.²⁹ A több mint fél századdal korábban elvetett magból nehezen cseperedett fa első gyümölcsét azóta még három kötet követte.³⁰

A közléssel Kelemen Lajos levelezésének kiadására szerettük volna felhívni a figyelmet, mely hiteles és adatgazdag forrása lesz az erdélyi magyar művelődéstörténet mostoha körülményei ellenére is magas szintű teljesítményekben bővelkedő 20. századi krónikájának.

Adattár

1.

Zomora Dániel nagyprépost és dr. Macalik Győző kanonok levele Márton Áron püspöknek³¹

Gyulafehérvár, 1943. október 22.

Az erdély-fehérvári Székeskáptalantól

Szám: 121–1943.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Dr. Tamás Lajos egyetemi ny. r. tanár Szentmiklósi Ferenc főgimn[áziumi] tanár közvetítésével azzal a kéressel fordult a Székeskáptalánhoz, hogy tudományos kutatások céljából a székeskáptalani levéltár középkori anyagáról fényképmásolatokat készíttethessen saját költségén. Az erdély-fehérvári Székeskáptalan f. é. 21-én tartott ülésében azt a határozatot hozta, hogy az egyházmegyei főtiszt[elendő] Hatóság hozzájárulásával hajlandó a kért levéltári anyagot rendelkezésre bocsátani a következő feltételekkel:

1. Szentmiklósi Ferenc tanárnak egyszerre legfeljebb 5-10 drb. okmány adható ki, amelyekért ő felelősséget vállal;

2. A székeskáptalan részére a végzett munkáért minden lefényképezett okmányról 1-1 fénykép adandó;

3. A fényképlemezeket a székeskáptalani levéltárban raktározzák el legalább letét gyanánt.

Nagyméltóságod hozzájárulását kérve a legmélyebb hódolattal felszentelt kezeit csókoljuk.

Alba Iulia, 1943. október 22.

Zomora Dániel
nagyprépost

Dr. Macalik Győző
kanonok

Nagyméltóságú és főtisztelendő Márton Áron püspök úrnak, Alba Iulia

2.

Sándor Imre püspöki általános helytartó levele Márton Áron püspöknek³²

Kolozsvár, 1943. november 27.

D. a J. Kr.!

3470–1943. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

Kegyelmes Uram!

Mellékelten másolatban mély tisztelettel megküldöm dr. Tamás Lajos professzor, az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója hozzám intézett levelét és az abban foglaltakra nézve egyes intézkedését kérem.

Felszentelt kezeit mély hódolattal csókolja,
Kolozsvár, 1943. november 27-én,

alázatos szolgája:
Sándor Imre
püspöki ált. helytartó

./ 1

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Márton Áron püspök úrnak Gyulafehérvár
[melléklet]

Tamás Lajos igazgató levele Sándor Imre püspöki általános helytartónak³³
Kolozsvár, 1943. november 23.

Erdélyi Tudományos Intézet
Institutum Scientiarum Transsilvanicum
Kolozsvár, IV Erzsébet-út 21.
Telefon: 10–76.
646/1943. szám.

Másolat.

Főtisztelendő és méltóságos Püspöki Helynök Úr!

Hálás köszönettel vettem Méltóságod szívességét, amivel bizalmas úton hozzám juttatta Szentmiklósi Ferenc gyulafehérvári tanár levelét s az ahhoz kapcsolt gyulafehérvári árajánlatot. Intézetünknek igen nagy szüksége lenne a gyulafehérvári káptalani levéltárban és a Batthyaneum levéltárban őrzött összesen 750 darab középkori oklevél másolatára, illetőleg fényképére, az árajánlat szerint azonban Bach Arthur fényképész darabonként 1000 Leit kér a felvételekért, ami oly nagy összeg, hogy azt intézetünk nem tudja vállalni.

Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy amennyiben lehetőség van rá, ugyancsak bizalmas úton, értesítést küldjön Szentmiklósinak, méltóztassék közölni vele, hogy Intézetünk ilyen módon nem tart igényt a fényképekre, ellenben az iránt érdeklődik, hogy amennyiben megfelelő filmanyagot juttatnánk el hozzá, nem tudná-e valaki megbízható fényképész által a felvételeket elkészíttetni és előhívatni s az előhívott filmet küldeni vissza címünkre? Esetleg nem volna-e valaki középkori oklevelekkel ismerős alkalmas ember, aki az anyag lemásolását vállalná?

Ismételten megköszönve Méltóságod szíves közvetítését, kérem, fogadja őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Kolozsvár, 1943. november 23.

L. S.

Olvashatatlan aláírás s. k.
egyet. ny. r. tanár
igazgató

Főtisztelendő és méltóságos
Sándor Imre úrnak, róm. kat. püspöki helynök,
Kolozsvár

3.

Kelemen Lajos főigazgató levele Márton Áron püspöknek³⁴
Kolozsvár, 1944. március 9.

194–1944. eksz.

Nagyméltóságú Püspök Úr!

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára tervbe vette Erdély teljes középkori oklevelés anyagának fényképekben való összegyűjtését. Az erre irányuló munka máris megkezdődött és szép eredményt ígér. Fontos tudományos érdek fűződnék ahhoz, hogy Levéltárunk a Gyulafehérvárt őrzött középkori oklevelek fényképeihez is hozzájusson. Ezért mély tisztelettel kérem – amennyiben ez lehetséges – méltóztassék az erdélyi székeskáptalan levéltárában és esetleg a Batthyaneumban található eredeti középkori okleveleket 1541-gyel bezárólag Leica-filmre felvétni s a filmeket nekünk alkalom adtán elküldeni. A fényképezés költségeit természetesen a Levéltár teljes egészében viseli. Leica-film alatt közönséges 24 x 36 mm méretű kisfilmet értünk.

Fogadja Nagyméltóságod mély tiszteletem kifejezését
Kolozsvár, 1944. március 9.

Kelemen Lajos
ny. múzeumi és levéltári
főigazgató

Nagyméltóságú és Főtisztelendő
Márton Áron erdélyi megyéspüspök úrnak
Gyulafehérvár

4.

Dr. Fejér Gerő elnök és Dr. Macalik Győző kanonok levele Márton Áron püspöknek³⁵
Gyulafehérvár, 1944. április 17.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök úr!

F. é. 731. sz. leirattal kapcsolatban az erdély–fehérvári Székeskáptalan f. é. ápr. 17-én tartott ülésében elhatározta, hogy a közlépkori okmányok lefényképeztetése ügyében Dr. Tamás Lajos kérésére a közölt feltételek mellett hajlandónak mutatkozott, a fényképek elkészítését azonban a magas költségek miatt visszavonták. Azért szükségesnek véli, hogy mielőtt a munkához hozzáfognának, új kérdés intézendő az Erdélyi Nemzeti Múzeum igazgatóságához, hogy a kiadások feltüntetésé után is kérését fenn-tartja-e.

Egyébiránt a legmélyebb hódolattal felszentelt kezeit csókoljuk.

Alba Iulia, Gyulafehérvárt, 1944. április 17.

Dr. Fejér Gerő
elnök

Dr. Macalik Győző
kanonok

A közölt levelek és ügyiratok lelőhelye: Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár I./a 1944, 12. csoport, 1982. doboz.³⁶

■ JEGYZETEK

1. Sas Péter: *Márton Áron erdélyi püspök élete és munkássága*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Bp., 2014. 24–25. (Kárpát-haza könyvek)
2. Uő: *A kolozsvári Szent Mihály egyházközség története (1900–1948)*. Kitekintés az 1989-es romániai politikai és társadalmi változás után. Kolozs-Dobokai Főesperesi Kerület. Kvár, 2017. 295–302. (A kolozsvári Szent Mihály Egyházközség története III.)
3. Uő: *Márton Áron erdélyi püspök élete és munkássága*. 20, 24.
4. Uő: i. m. 105.
5. Uő: i. m. 106.
6. Uő: *Kelemen Lajos élete képekben*. Gloria, Kvár, 2013. 74.
7. Uő: *Egy reneszánsz lelkiületű főpap, Dr. Hirschler József főesperes-plébános*. Verbum, Kvár, 2010. 567–568.
8. Uő: *A Művészeti Szalon (1926–1932) az ismeretterjesztő képzőművészeti képes havilap helye és szerepe*. ME.DOK 2010. 3. 33–40.
9. Kelemen Lajos: *Napló II. (1921–1938)*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2018. 1936. november 30-iki bejegyzés. 862.
10. Uő: i. m. 863. 1936. november 30-iki bejegyzés.
11. Tamás Lajos (1904–1984) nyelvész, egyetemi tanár. 1936-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem, az általános romanisztikai és román filológiai tanszék tanára, 1940–1944 között a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója.
12. Szentmiklósi Ferenc (1912–1993) középiskolai tanár, tankönyvíró. A marosvásárhelyi és a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium után 1939-től a gyulafehérvári Majláth Főgimnázium tanára.
13. Pesti Hírlap 1940. október 20. 240. sz. 4.
14. Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. In: *Erdély magyar egyeteme*. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár, 1941. 410.
15. Uő: i. m. 413.
16. A MonumentaTransilvanica sorozatcím alatt három kiadvány jelent meg: Varjas Béla: *XVI. századi magyar orvosi könyv* (1943), Veress Endre: *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése 1556–1580. I–II.* (1944) és Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai* (1944).
17. Tamás Lajos levele Kelemen Lajosnak. Kolozsvár, 1941. december 19. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Fond 593.
18. Jakó Zsigmond: *Erdélyi forráskiadás az utóbbi félévszázadban*. Levéltári Közlemények, 2004. 1. 5.
19. Uő: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben*. In: *Erdélyi Okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. Közzéteszi Jakó Zsigmond. Akadémiai Könyvkiadó, Bp., 1997. 28–29.
20. Zomora Dániel (1853–1944) római katolikus pap, 1901-ben a gyulafehérvári székesegyház kano-nokja, 1903-tól általános helynök, nagyprépost.
21. Macalik Győző (1890–1953) római katolikus pap, 1920-ban a kolozsvári Marianum hitoktatója, 1922–1938 között Gyulafehérvárott spirituális és teológiai tanár, 1941-ben kanonok és irodaigazgató.
22. Boros József (1883–1972) római katolikus pap, 1911-től Gyulafehérváron a püspöki aulában titkár, irodaigazgató, 1923-ban kanonok, nagyprépost. 1939-től az Egyházmegyei Alapítványi Hivatal elnöke, 1943-ban provikárius.
23. Sándor Imre (1893–1956) római katolikus pap, 1930-ban Kolozsvárt az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatója, 1934-ben Székelyudvarhelyt esperes-plébános, 1939-ben Gyulafehérvárt, 1940. októbertől 1945-ig Kolozsvárt püspöki helynök.

24. Jakó Zsigmond: *Az erdélyi levéltárvédelem múltjából*. Erdélyi Múzeum 1994. 1–2. 90–91.
25. Fejér Gerő (1869–1958) római katolikus pap, 1920-tól Gyulafehérváron a teológia rektora és a gyulafehérvári székesegyház kanonokja.
26. Boér Richárd neve ismerős lehetett a kolozsváriaknak. 1929-ben tanárjelöltként a Kolozsvári Római Katolikus Gimnázium cserkészcsapatának rajparancsnoka volt. Neve ismét feltűnt, amikor az Erdélyi Katolikus Népszövetség keretében megalakult a Majláth Kör (a Katolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szakosztálya). 1931–1937 között, Márton Áron szakosztályelnöksége idején, az 1930/31. és 1931/32. tanévben a kolozsvári egység, ún. kúria diáktisztikarának tagja volt. Gyulafehérváron tanársága mellett jegyzőként az Egyházmegyei Tanács (régiben Erdélyi Római Katolikus Státus) Igazgatótanácsának világi tagja. Márton Áron köréhez tartozását erősíti, hogy az általa szerkesztett *Erdélyi Iskola* folyóiratban publikált.
27. Míkcs László: *Új erdélyi tudomány*. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez. Erdélyi Múzeum 1944. 3. 516.
28. A munkaközösség tagjai: Valentiny Antal, Entz Géza, Jakó Zsigmond és Bodor András. Jakó Zsigmond: i. m. 93.
29. *Erdélyi Okmánytár*: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. i. m.
30. *Erdélyi Okmánytár*: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. II. 1301–1339. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2004; *Erdélyi Okmánytár*: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. 1340–1359. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008; *Erdélyi Okmánytár*: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. IV. 1360–1372. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp., 2014.
31. Gépirásos levél autográf aláírásokkal. Az ügyiraton lévő megjegyzések: „Székeskáptalani levéltári fényképmásolatokért Dr. Tamás Lajos. Sz. 731/1944. Ft. Székeskáptalan H. F. é. 121. sz. felterjesztéssel kapcsolatban hozzájárulok, hogy a jelzett feltételek mellett a székeskáptalani levéltár kért okmányai rendelkezésre bocsáttassanak. AJ, 1943. okt. 23. Boros provicarius, Gruber.”
32. Gépirásos levél autográf aláírással.
33. Gépirásos levélmásolat.
34. Gépirásos levél autográf aláírással A KOLOZSVÁRI M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS AZ ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA fejleces levélpapírján, az ERDÉLYI NEMZETI MÚZEUM LEVÉLTÁR 1859 bélyegzőlenyomattal. Az ügyiraton lévő megjegyzések: „Sz. 731. Székeskáptalani és Batthyaneumi okmányok fényképmásolataiért Erd. Nemz. Múzeum Könyvtára. Sz. 2556/943. Ft. Székeskáptalannak H. Batthyaneumi intézet ft. igazgatóságának H. Másolatban további eljárás végett megküldöm az Erd. Nemzeti Múzeum és Levéltár ny. főigazgatójának levelét. AJ Gfv. 944. ápr. 3. Gruber.”
35. Gépirásos levél autográf aláírásokkal. Az ügyiraton lévő megjegyzések: „Sz. 731. / 18. IV. 944. Székeskáptalani és Batthyaneumi okmányok fényképmásolataiért Erd. Nemz. Múzeum.” és „PÜSPÖKI HELYTARTÓSZÁG KOLOZSVÁR, MAJÁLIS UTCA 9. SZ. TELEFON: 37–86. bélyegzőlenyomattal.”
36. Itt köszönöm meg Vass Csongor gyulafehérvári levéltáros szíves segítségét.

LUDÁNYI ANDRÁS

NÉGY ÉVTIZED AZ AMERIKAI EGYETEMI VILÁGBAN

■ Amikor családunk elmenekült a második világháború végén Magyarországról, hogy elkerüljük a szovjet megszállást, nem gondoltuk, hogy az Egyesült Államokban fogunk kikötni. Osztrák tábori élet után, 1949-ben végre sikerült kivándorolni Amerikába szüleimmel és négy testvéremmel. Először Virginia államban telepedtünk le, ahonnan eljutottunk New York városába, ahol jobbak voltak a munkalehetőségek. Ott végeztem az elemi és közép szintű tanulmányaimat. Először azt gondoltam, hogy profi sportoló leszek, de ezt egy baleset megakadályozta. Így egy kis közép-nyugati egyetemen folytattam tanulmányaimat, majd ösztöndíjjal a Louisiana állami egyetemen. Innen pedig sikerült megpályáznom egy állást Ohio államban, a Northern Universityn, ahol negyven évig tanítottam történelmet és államtudományt. Ebből az állásból mentem nyugdíjba emeritus professzorként 2008-ban.

A komparatív államrendszerek és a nemzetközi kapcsolatok kérdésköre foglalkoztatott, ám ezekbe már a doktori disszertációm megírása alkalmából beleszóttam a magyar kisebbségek sorsának vizsgálatát is. Tito kisebbségi politikáját összehasonlítottam a Ceaușescu-féle román „megoldás-kísérletekkel”. Történt mindez 1971-ben. Közben ugyanezen az egyetemen Éltető J. Lajossal, egy másik magyar doktorandusszal, életre szóló barátságot kötöttünk. Ez a barátság volt az alapja sok közös akciónknak, amiben a magyar sorskérdéseket a nagy amerikai tudományos fórumokra is sikeresen fel tudtuk vinni. (Ez azért lehetett sikeres, mert időközben létrehoztunk egy szétszórtsági magyarokból verbuvált hálózatot, amelyik ezeket a munkáinkat is támogatta. Ez volt az ITT-OTT szabad fórum, majd folyóirat, 1975 után pedig a Magyar Baráti Közösség.)

Éltető J. Lajossal együtt sok mindent a saját egyetemünknek a hatásköréből kiindulva tudtunk megvalósítani. Például Lajos létrehozott egy aktív csereprogramot a szegedi József Attila Tudományegyetem és a Portland State University között. Aztán pedig ott tudtuk létrehozni a nyári magyar egyetemet a szétszórtsági magyar fiatalok számára 1974 és 1979 között. (Ez az öthetes program, amíg létezett, magyar nyelv- és irodalomoktatást biztosított, néprajz-, történelem- és politikai ismereteket nyújtott.) Nyaranta 10-12 hallgatónk volt. Ez a szám akkor is megmaradt, amikor a St. Helens tűzhányó kitörése után kénytelenek voltunk áthelyezni a programot Ohio Northern Universityre. Itt még öt évig létezett, addig, míg a debreceni, pécsi és budapesti nyári programok nem vették át ezt a szerepet teljesen.

A másik frontot az American Association for the Advancement of Slavic Studies AAASS, az American Hungarian Educator's Association AHEA és az Association for the Study of Nationalities ASN-konferenciákon elhangzott előadásaink jelentették. Ezek általában kapcsolódtak a magyar kisebbségi sorshoz mind a szétszórtságban, mind a Kárpát-medencében. Olykor ezek az előadások nyomtatásban is megjelentek kötetekben vagy folyóiratokban. Én legtöbbször az utóbbin tartottam előadást, mert ennek a profiljába fért bele legjobban a kisebbségi kérdés. De olykor mi is szerveztünk külön konferenciákat magyar témákkal.

Egy ilyen konferenciát 1979-ben rendeztünk meg válaszként egy Kent State Universityn megrendezett 1978-as konferenciára, amit Ceaușescu történészei szerveztek a nagy egyesülés megünneplésére. Az utóbbi egyoldalú jellegére hivatkozva rávetjük a Kent State-i egyetemet, hogy nekünk is legyen alkalmunk bemutatni az érem másik oldalát. Erre sikerült igazán jól ismert és kiváló történészeket és politológusokat meghívni (például Kertész Istvánt a Notre Dame-ról, Deák Istvánt a Columbiáról, Held

Józsefet a Rutgersről és Király Bélát a Brooklyn College-ról.) Ezeket kiegészítettük a fiatalabb nemzedék tudósaival, és ebből született a Kent State kiadó által megjelentetett *Transylvania: The Roots of Ethnic Conflict* című tanulmánykötet 1983-ban.

Ennek a konferenciának a tapasztalataiból és kapcsolatrendszeréből később sikerült másokkal egyetemben több magyar vonatkozású konferenciát szervezni. A következőt már 1981-ben, szintén Kent State Universityn, az 1956-os Forradalom és Szabad-ságharc 25. évfordulójára. Erre is sikerült több jól ismert tudóst bekapcsolni (például Horváth Jánost a Butler Universityről, Sinor Dénest az Indiana Univrstityről, Jónás Pált a New Mexico Universityről és Király Bélát a Brooklyn College-ról.) Erről a konferenciáról is több tanulmány jelent meg nyomtatásban.

Ezt követte 1985-ben Oberlin College-on a *Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés* című konferencia, amire már Soros-támogatással Magyarországról is jöttek kiváló szakértők (például Joó Rudolf, Für Lajos, Pók Attila, Litván György, Hanák Péter és Jeszenszky Géza). De ezen a konferencián is jelen voltak szétszórtsági tudósok, mint Borsody István, Spira Tamás, Dreisziger Nándor, Várdy Béla, Éltető J. Lajos és jómagam. Ennek a konferenciának a tanulmányai szintén megjelentek a *Hungarian Studies Review* különszámában Dreisziger Nándor szerkesztésében.

A következő három konferenciát már a szovjet birodalom összeomlása után szerveztem. Az egyik az összeomlás kérdésével foglalkozott 1990 áprilisában Ohio Northern Universityn. Ennek fókuszában a nemzeti érzés közép-kelet-európai „feltámadása” állt. Saját kollégáimon kívül (Michael Loughlin, David Saffell, Ellen Wilson és John Lomax) Jókay Károly, Veress Bulcsú és jómagam, plusz James Satterwhite és egy észti és egy török szakértő voltak a résztvevők. Előadásaink jó része nyomtatásban is napvilágot látott. Szintén 1990-ben, október 3-6-ig egy nagyszabású, háromnapos konferenciát szerveztem a University of Toledo keretén belül. Ennek a témája *Vallásszabadság Erdélyben* volt. Az 1568-as tordai országgyűlés fontosságát és hatását értékelte. Ez a konferencia támogatást kapott az Ohio-i Humán Tanulmányok Bizottságától, a Toledói Unitárius Egyháztól és a Magyar Baráti Közössegtől. A konferenciát Szathmáry Lajos (Chicago) egy külön erdélyi könyv-, művészeti és történelmi kiállítás kölcsönzésével támogatta. Közben a konferencia keretén belül a toledói unitáriusok templomukat a New York-i Threshold színtársulat rendelkezésére bocsátották Sütő András *Csillag a Máglyán* (Star at the Stake) című színművének előadására. Ez Pamela Billig és Brogyányi Jenő adománya volt a konferencia számára, és nagy sikert aratott. A konferencia előadói között volt Donald Harrington New Yorkból, Ungváry Sándor Buena Vistából (Colorado), Hegyi Klára a Magyar Tudományos Akadémiától, Gellérd Judit Chico (California), Raphael Vágó a Tel Aviv-i egyetemről, Walker Connor Trinity College-ról, George M. Williams a kaliforniai állami egyetemről, Stephen Fischer-Galati a coloradoi egyetemről, valamint Szendrey Tamás, Élető J. Lajos, Jókay Károly, Joó Rudolf és jómagam.

A következő konferenciát 1992 tavaszán szerveztem, szintén a Toledói Egyetemen. Ez alkalommal vizsgolt az Egyesült Államokba kivándorolt népek sorsával foglalkoztunk, *Városi/Urbánus közösségek, etnik-kötődések és amerikai civilizáció* címmel. A Toledói Egyetem mellett ezt is támogatta az AHEA és a Magyar Baráti Közösség. A helyi egyetemet Jack Ahern és Bernadett Ujvági képviselte, a városi és állami vezetést Péter Ujvági és Marci Kaptur képviselőasszony, Budapestről pedig Fejős Zoltán volt jelen. Bemutatásra került a magyar negyedről készített dokumentumfilm: *Városi grund és etnikus lélek*.

Nyugdíjba vonulásom előtt az utolsó konferenciám egy kétnapos szimpózium volt *Oroszország és Csecsenföld* címmel. Ezt 2004-ben azzal a céllal szerveztem, hogy objektívebb képet kapjunk a Kaukázusban végbemenő háborúról. Azért volt erre szükség, mert az amerikai George W. Bush-adminisztráció ezt a piszkos háborút egy piszkos egyezményvel „nyugtázta”. Ez az egyezmény abból állt, hogy Bush nem kritizálta az oroszok „csecsen terroristák” elleni háborúját, míg az oroszok tartózkodtak az USA iraki „terrorellenes háborúja” kritizálásától. Ezzel a szimpóziummal az elhallgattatott Anna Politkovskajának és Alexander Litvinenkónak a véleményét is szerettem volna az

egyetemi fórumunkon szerepeltetni. Ezt sikerült is véghez vinni olyan kiváló szakértőkkel, mint Thomas Goltz és Bryan Williams.

A fenti konferenciák mellett természetesen a saját osztályaimban, előadásaimban is volt alkalom bemutatni a „magyar kérdést.” Ezt főleg a közép-kelet-európai térségről és a Szovjet birodalomról tartott történelmi és politológiai előadásaimban tudtam megvalósítani. De volt kisebbségi szemináriumunk és ENSZ-programunk is.

Gyűlések megszervezésével, levelek megfogalmazásával, médiakapcsolatok ápolásával, tüntetések szervezésével is lobbiztunk a rendszerváltás mellett, majd a Szovjet birodalom összeomlása után. Amire elértük a nagy változás korszakát, úgy láttuk, hogy a CHRR/HHRF-erőfeszítésnek nem maradt ereje az utánpótlás biztosítására. A Hungarian American Coalition (HAC, vagyis Magyar Amerikai Koalíció) közreműködésével az MBK 1989-től 2000-ig sorozatban szervezte a „munka műhelyeket”, amelyeknek a célja az volt, hogy a következő generáció számára tovább adjuk azokat a praktikus tudnivalókat, amivel személyesen és csoportosan lehet nyomást gyakorolni a döntéshozókra.

Ezeket a „munkaműhelyeket” próbáltuk mindig úgy létrehozni, hogy közel legyenek magyar–amerikai településekhez, de ugyanakkor, ha lehet, közel a döntéshozók irodáihoz. Ebbe a munkába megpróbáltunk bevonni minél több magyar szervezetet és közösséget. A mozgósítást először magában az amerikai magyar közösségekben végeztük (Cserkész Szövetség, „régis Amerikás” William Penn Szervezet, stb). Első munkaműhelyünket 1989-ben Wellsburgben (Nyugat-Virginia) rendeztük meg, Pittsburghtól nem messze. Ezt követte második munkaműhelyünk 1990-ben a Katolikus Egyetemen Washington D. C.-ben. Aztán következett Bannockburnban (Illinois, Chicago külvárosa) az 1991-es munkaműhelyünk, majd 1992-ben a John Carroll Egyetemen (Cleveland városában). 1993-ban nem rendeztünk munkaműhelyt, mert akkor egy évre elmentem tanítani a Kossuth Lajos Tudományegyetemre, Debrecenbe. Visszatértem után a következő 1994-es munkaműhelyt Hartford, Connecticutban rendeztük meg. Ezt követően 1995-ben ismét Nyugat-Virginia következett, de az állam keleti részében a Shepherds Egyetemen Shepherdstownban, rövid ugrásra a fővárostól. 1996-ban a Nyugati parton tartottuk meg a munkaműhelyünket a Kaliforniai Egyetem berkeley-i kampuszán. 1997-ben visszakerültünk Közép-Nyugatra, Michigan államba az Eastern Michigan egyetemre, Ypsilantiba. Két év szünetelés után 2000-ben ismét Washington D. C.-ben végeztük a műhelymunkát, a mostani SAIS egyetemi központjában.

A fenti felsorolásból láthatjuk, hogy egy külföldre szakadt magyarnak, aki megtartotta magyarságát, nincs vége a feladatoknak és a munkájának. És ekkor még marad talán a legfontosabb feladata, saját gyermekeinek a magyarságban való nevelése és a közösségi magyar munka, írásban, szervezésben és lelkesítésben!

DOHÁNYMENTES NEMZEDÉKEK NEVELÉSE – NEMZETKÖZI ÖSSZEFOGÁSSAL

Egy sikeres kutatásról dióhéjban

■ Amint arról korábban már beszámoltunk,¹ a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem irányításával, több romániai, amerikai és magyarországi intézmény, az őket képviselő szakemberek együttműködésében eredményes kutatásra került sor 2012–2018 között. A *Dohányzástudományi képességfejlesztés Romániában* elnevezésű projektet az Egyesült Államokban működő Nemzeti Egészségvédelmi Intézet támogatta a Fogarty Alapítvány által. A részletes kutatási pályázatot az amerikai partner adta be, majd alapos elbírálás alapján azon kevesek közé tartoztunk, akiknek a pályázatát elfogadták. Az Amerikai Egyesült Államok „a kutatás bölcsőjének” tekinthető, amit nem csupán a színvonalas kutatási intézmények létrehozása és működtetése, a szakemberek megbecsülése és az

agyelszívás biztosít, hanem a nagyon alapos igények és elvárások, a tervek komoly versenyztetése és betartásuk folyamatos követése, ellenőrzése is.

A támogatás több mint egymillió dollárt tett ki, az összegnek hozzávetőlegesen a fele került a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem elkülönített könyvelésébe, az előzetes szerződések alapján nyolcszázalékos lebonyolítási költséggel. A Közegészségügyi Tanszék vezetőjének (e cikk írója) közvetlen partnere volt a kutatás lebonyolításában Kristie L. Foley professzorasszony, előbb az észak-karolinai Davidson College, majd a Wake Forest University képviselőjében. Az eredményes lebonyolításért köszönetet az amerikai, magyarországi és romániai kutatóknak, kiemelten az egyes kutatások vezetőinek.

Összesen hét témakörben folyt a tevékenység, amely kiterjedt az általános iskolások és középiskolások, szociális intézményekben élő fiatalok, várandós anyák, orvos-tanhallgatók dohányzási szokásainak a követésére, különböző megelőzési és leszokási tevékenységek megszervezésére, az alkalmazott módszerek hatékonyságának a vizsgálatára, gazdasági hatástanulmány végzésére, sőt a cigarettafüst okozta levegőtisztosítási monitorizálására is.²

Kutatásaink elsődleges célja az volt, hogy a dohányzással kapcsolatos információkat nyújtsunk, javaslatokat fogalmazzunk meg a dohányzás és az alternatív dohánytermékek használatának a csökkentése érdekében, támogassuk a dohányfüstmentességet és ennek érdekében a dohányzást tiltó szabályozásokat, továbbá hozzájáruljunk az egészségnevelési tevékenységek kiterjesztéséhez. A kutatás befejeződése alkalmából sajtótájékoztatóra és egy összegző tudományos tanácskozással került sor, amelynek keretében a szerkesztők és a szerzők bemutatták a kiadványt, amely ismerteti a kutatást, az egyes alkutatások eredményeit és következtetéseit, a projekt során sorra kerülő tanácskozással kronológiáját, a széles körű sajtóvisszhangot.³

A *Dohányzáskutatási képességefejlesztés Romániában* című projekt széles körű személyes és intézményes együttműködésre, magas szintű kutatásra és ismeretszerzésre, közlési és kongresszusi részvételi lehetőségekre, különböző intervenciós módszerek alkalmazására, némileg még a dohányzástpolitikára befolyásolására is alkalmat nyújtott. Mindezekből az következett, hogy a kutatásban, a hét kutatási témában az évek során összesen részt vevő több tucat kutató számára olyan publikációs lehetőséget biztosított, impact faktoros jeles folyóiratokban is, ami nemcsak szakmai fejlődését szolgálta, hanem – egyetemi oktatók esetén – az előlépésüket, oktatói pályafutásukat is elősegítette. Különböző dohányzáskutatási témákból hárman sikeresen megvédtek doktori disszertációjukat, közülük ketten ezáltal egyetemi adjunktusi állást és állandó alkalmazást nyertek el az orvosegyetemen.⁴ További öt személy doktori témájául az egész kutatás egy-egy szelete szolgál, vagy erre építették a doktorátusukat. Itt példaként megemlíthető a módszertanilag hasonló és összehasonlításra alkalmas felmérés végzése a kisinyovi kilencedik osztályosok körében.⁵

Iskolai egészségnevelés, korszerű oktatási lehetőségek

■ A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés, a Közegészségügyi Tanszék történetében⁶ igen jelentősnek mondható kutatás több korosztállyal is foglalkozott, és kiterjedt az ismeretszerzés, az oktatás, az egészségnevelés területeire. Külön projekt követte a serdülőkre kiterjedő közösségi megelőzés gyakorlatát,⁷ valamint egy amerikai számítógépes dohányzástprevenációs program marosvásárhelyi alkalmazását kilencedik osztályosok körében.⁸ Mivel a dohányzásra való rázkódás már fiatal korban kialakul, majd a későbbiekben a dohányos fiatalok többsége le szeretne szokni, indokoltnak bizonyul a dohányzás megelőzését szolgáló iskolai programok, számos esetben különböző típusú oktatási eljárások alkalmazása. Közöttük jelentős helyet foglalnak el a mai kor kihívásainak megfelelő számítógépes módszerek. Egyik kutatási témánk keretében az amerikai szakemberek által kifejlesztett online dohányzástmegelőzési programot (ASPIRE) a helyi körülmények szerint adaptáltuk (ASPIRA), román és magyar nyelvre lefordítottuk, majd serdülők körében alkalmaztuk. Eredményeink kimutatták, hogy az ASPIRA számítógépes program jelentősen javítja a dohányzásra való rá nem szokást, így hasznos eszköz lehet az elsődleges megelőzésben.⁹ Ennek érdekében kívánatos az ASPIRA online prevenciós program ismertetése és esetleges kiterjesztése.

Ma már korszerű oktatási lehetőségek állnak rendelkezésre, ezek egyre kiterjedtebb használata tapasztalható az iskolai egészségnevelés területén is. A gyermekek, a serdülők és a felnőttek dohányzásprevenziós, valamint leszokást elősegítő módszerei igen változatosak és széles körűek. Egyes intervenciós módszerek a megszokott iskolai oktatásra alapoznak, mások az elsődleges vagy a másodlagos megelőzést hangsúlyozzák, vagy éppenséggel a szülőket, az egész családot foglalkoztatják. Sikeresen alkalmazhatók közösségi programok, szociális módszerek, médiakampány, törvénykezési intervenciók vagy a már említett online, számítógépes dohányzásmegelőzés. Az ismertetett módszerek egyes típusairól még nincs elegendő ismeret és tapasztalat, miközben alkalmazhatóságuk kiemelt figyelmet érdemel.¹⁰

Ahol választható tantárgy a tabakológia

■ Rendkívül fontossággal bír a fiatalok, az egészségügyi pályát választók körében végzett ismeretterjesztés és megelőzés. Ezért a romániai-magyarországi-amerikai együttműködésekben alapuló kutatás pozitív hozadéka a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem hallgatói körében végzett felmérés és dohányzási szokásaik követésén túl a Dohányfüstmentes Orvosi Egyetem projekt megvalósítása. Továbbá annak a szükségletnek a felismerése és gyakorlatba ültetése, hogy a hallgatók egy külön választható tantárgy keretében részletesebben elsajátíthassák a dohányzással kapcsolatos ismereteket.¹¹

Figyelembe véve, hogy a romániai orvosok a lakossági átlagnál nagyobb gyakorisággal dohányoznak, kiemelt fontosságú az orvostanhallgatók dohányzásának az elemzése és számukra (is) megelőzési tevékenységek alkalmazása. A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem orvosi, fogorvosi, gyógyszerészeti és nővérképzői karán három alkalommal, évente több mint háromezer hallgató körében sor került a dohányzási szokásokat érintő felmérés elvégzésére, és megerősítést nyertek fokozott dohányzási szokásaik.¹² Kiderült az is, hogy a dohányzó orvostanhallgatók alulértékelik az orvosnak a dohányzásról való leszoktatási tanácsadásban betöltött helyét. Ezért maga az elvégzett kutatás támasztotta alá annak a fontosságát, hogy a tantervbe bekerüljön a tabakológiai oktatás, amely során bővülnek a leendő orvosok szakmai ismeretei.

Dr. Kikeli Pál István nyugalmazott egyetemi tanár, a *Dohányfüstmentes Orvosi Egyetem* projekt koordinátorára kezdeményezte és járta el, hogy megvalósuljon a tabakológiai kurzus felvétele az opcionális tantárgyak sorába az orvosegyetemen. Az elvégzett felmérés adatai alátámasztották ennek az igényét, mivel a megkérdezett hallgatók abszolút többsége támogatta annak a szükségességét, hogy tanulmányaik során több szaktudást kapjanak a dohányzással kapcsolatos szakterületen. Ehhez viszont meg kell teremteni a tantárgyi lehetőséget az egyes képzések curriculumában, és korszerű és hasznos ismeretanyagot kell közvetíteni a hallgatók felé. Érdekes példa ez arra nézve, hogy a kutatás és az oktatás olyan módon fonódik össze, hogy a kutatási eredmények szembesítik a kutatót azzal, hogy a témában nagyobb hangsúlyt kell fektetni az ismeretközvetítésre a kutatásban részt vevő kiemelt célcsoport esetén.¹³

A konferenciatertemtől az országgyűlési teremig

■ Akárcsak a hivatalosan 2012–2017 között zajló, majd – újabb finanszírozás nélkül – egy évvel meghosszabbított kutatás magyarországi előzményeként lefolytatott tevékenységek esetén nagy hangsúly fektetődött a dohányzásról való leszokásra,¹⁴ valamint a dohányzással kapcsolatos ismeretek és attitűdök egyenlőtlenségeinek a felszámolására,¹⁵ továbbá a kutatás kezdetétől fogva a közvélemény befolyásolására is. Ez alapján a kutatás vezető szakemberei több alkalommal megfogalmazták állásfoglalásukat, melyben szorgalmazták a romániai törvényt módosítás elfogadását (15/2016-os törvény). Szerencsés egybeesésnek tekinthető, hogy a törvény parlamenti elfogadása éppen a kutatás lebonyolításának az idején történt, így egyes kutatási témáknál sikerült a törvény életbe lépését követően végzett méréseket összehasonlítani a megelőzőekkel, ami a törvény intervenciós jellegét támaszthatta alá, és annak mértékét követhette. Az európai normákhoz felzárkózó törvénytervezetet nemcsak támogattuk, hanem együttal módosító javasla-

tot nyújtottunk be, miszerint a megnevesített zárt nyilvános helyek sorában a gyermekvédelmi intézetek is szerepeljenek, ahol teljes mértékben tiltott legyen a cigarettázás.

Nyilvánvalóan a kutatás közérdeklődésre számot tartó témájának, valamint az amerikai partner lobbitevékenységének köszönhető, hogy egészen kivételes módon tevékenységeinket nemcsak hazai és külföldi konferenciatermekben, hanem Románia parlamentjében is bemutathattuk. 2016. november 22-én a bukaresti országház költségvetési és pénzügyi bizottságának a tanácstermében három kiemelt kutatási téma ismertetésére, valamint a dohányzás gazdaságpolitikai vonatkozásait elemző tanulmánykötet bemutatására került sor egy kétórás tanácskozás során politikusok, szakemberek, civil szervezeti képviselők és a sajtó jelenlétében.¹⁶ A tanácskozás és a jelentés egybeeső címe: *A dohánytermékek előállításának és adózásának a gazdasági vonatkozásai Romániában*. A parlamentben ismertetett jelentésben a tanulmányt elkészítő marosvásárhelyi, csíkszeredai, bukaresti és amerikai szakemberek az uniós gyakorlattal összhangban a cigarettára kivetett jövedéki adó emelését javasolták, ami csökkentené a dohányzást és az egészségi kilátásokat.¹⁷ A végére kívánczik egy statisztika: összesen három amerikai, három román és öt erdélyi magyar (MOGYE, Sapientia) kutató együttműködésével valósult meg, szerveződött meg a bukaresti országházi program.

Emberi jogok és egy dohánymentes világ

■ A Marosvásárhelyen lebonyolított, koordinált dohányzáskutatásnak köszönhetően két és fél évvel később jelen lehettünk a Bukarestben ezúttal a Cotroceni-palotában sorra került az *Emberi jogok és egy dohánymentes világ* elnevezésű nemzetközi fórumon neves meghívottak, politikusok, szakemberek és civil szervezeti vezetők jelenlétében. A fórumon beszédében a házigazda Klaus Johannis államelnök a megelőzés és az egészségnevelés fontosságát emelte ki, amire nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a kormánynak. Vytenis Andriukaitis egészségügyi és élelmiszerbiztonsági uniós biztos annak a véleményének adott hangot, hogy a dohánytermékeket nem kellene árusítani az élelmiszerekkel együtt, hiszen nem tartoznak közéjük. Egyúttal kitért néhány stratégiai kérdésre: a dohányzás csökkentése a fiatalok körében, a törvénykezés kiterjesztése az alternatív dohánytermékekre, a dohánytermesztés csökkentésének a támogatása, a jövedéki adók emelése, a dohányipar megszorítása, a nemdohányzók jogainak az előtérbe helyezése, megfelelő reklám, törvénykezés és annak betartása.¹⁸

A dohányzás a témája az egyetlen népegészségügyi témájú átfogó nemzetközi egyezménynek, amelyet mintegy 180 ország közösen fogadott el a dohányzás csökkentése érdekében.¹⁹ A dohányzás és a nemdohányzás megítélése terén az élethez és az egészséghez való állampolgári jog elsődleges, hiszen a választás joga egyúttal a többiek jogának a tiszteletben tartását jelenti. Márpedig mindannyiunknak, de kiemelten a gyermekeknek, a hátrányos helyzetűeknek védelmet kell élvezniük a tiszta, füstmentes levegő biztosítása érdekében. Ennek megvalósítását szolgálja a dohányzás csökkentését szolgáló nemzetközi egyezmény betartása, vagy az egy éve Fokvárosban (Dél-Afrika) elfogadott nyilatkozat az emberi jogok betartásáról a dohánymentes világ megteremtése érdekében.

A statisztikák szerint az Európai Unióban mintegy másfél millió személy esetében elkerülhető lenne a korai halálozás, amit a dohányzás idéz elő. Nyilvánvaló, hogy az áttérés „egy dohánymentes világra”, egy dohánymentes új nemzedékre egyelőre elméleti kérdés, de már olyan törvények, jogi keretek léteznek, amelyeknek a betartása ebbe az irányba vezet. Miközben kihívást jelent a törvények kiterjesztése az újabb és újabb dohánytermékekre, amelyek piacra dobása a dohányipar részéről tapasztalható túlélelési próbálkozásoknak tekinthető. Az elektromos cigaretták és a dohányt felmelegítő termékek térhódítása következtében a fiatalok dohányzása enyhe növekvő tendenciát mutat, miközben abszolút többségük már 18 éves kora előtt kipróbálja ezen termékeket. A fentiek alapján a dohányzásmegelőzés terén a kormányok felelőssége megmarad, sőt felértékelődik.

A világfórumon pozitív példaként emlegették Magyarországot, ami különösen jólesett azok után, hogy mind romániai, mind nemzetközi kontextusban inkább negatívumokkal illetik az anyaországot. Méltányolták a román–magyar közös erőfeszítéseket a

dohányzás visszaszorítása érdekében. Magyarországon több százalékkal csökkent a napi dohányosok aránya, miközben hatodára esett a dohánytermékeket kínáló üzletek száma. Bár a statisztikák már a dohányzás okozta megbetegedések és halálozások számának a csökkenését mutatják, a tartós és folyamatos eredmények érdekében még sok a teendő a rendelkezések betartásától a gyermekekre, fiatalokra kiterjedő megelőző tevékenységekig. Uniós és amerikai példák, adatok is bemutatásra kerültek: az Egyesült Államokban a leszokottak száma már megelőzi a még dohányzókat, ám ez évi háromszáz milliárd dollárjába kerül az államkasszának (kezelés, megelőzés, a kiesések fedezése).

Ami Romániát illeti, az igen megtisztelő hetedik helyen áll Európában, ami a dohányzás visszaszorítása érdekében hozott intézkedéseket illeti. A térségben azon kevés államok közé tartozik, ahol a cigarettázás tiltott a zárt közterületeken. Ugyanakkor nagymértékű a cigaretta csempészése, a becslések szerint minden hatodik elszívott cigaretta illegális úton jut el a fogyasztóhoz. A legnagyobb kihívást a meglévő törvénykezés betartása és a megelőzés, az egészségnevelés hatékonyságának a növelése jelenti a polgárok egészsége védelmében, a tiszta levegőhöz való emberi jog biztosítása érdekében.

Romániában jelképes a *2035 – Az első dohánymentes nemzedék* nevet viselő szerveződés és mozgalom, amely átfogó együttműködésen alapul, több mint háromszáz hazai civil szervezet, intézményi képviselő támogatásával. A kezdeményezéshez és céljaihoz, állásfoglalásaihoz a kezdetektől fogva csatlakozott a marosvásárhelyi orvosegyetem néhány oktatója, az itteni dohányzáskutatásban szereplő néhány szakember.

Ábrám Zoltán

■ JEGYZETEK

1. Ábrám Zoltán: *Dohányzáskutatási képességfejlesztés Romániában*. Korunk 2016. 11. 44–51.
2. Uő: *Egy ötvenes dohányzáskutatás áttekintés*. Orvostudományi Értesítő 2017. 1. 19–25.
3. Ábrám Zoltán – Nădășan Valentin (szerk.): *Dezvoltarea capacității de cercetare în domeniul fumatului în România*. University Press, Țirgu Mureș, 2018.
4. Ferencz József Loránd: *Urmărirea fumatului la copiii instituționalizați și la angajații din cadrul sistemului de ocrotire al copilului*. University Press, Țirgu Mureș, 2018. Boariu (Ru?a) Florina: *Studiul tabagismului și a factorilor care influențează abandonul fumatului la gravide și femeii tinere în arealul mureșean*. University Press, Țirgu Mureș, 2018.
5. Zaporojan (Topada) Aculina: *Studierea fumatului în rândul elevilor de clasa a IX-a din municipiul Chișinău*. Folyamatban levő doktori kutatási téma.
6. Szabó Béla – Szilágyi Tibor és mtsa.: *A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 70 éve*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2015.
7. Albert-Lőrincz Enikő – Albert-Lőrincz Márton – Bernáth Krisztina – Gáspárik Ildikó Andrea – Szabó Béla: *A dohányzás közösségi megelőzésének szükségessége és lehetőségei Erdélyben*. Szociálpedagógia 2016. 1. 64–73.
8. Ábrám Zoltán – Bálint József – Csibi Mónika – Nădășan Valentin: *Számítógépes dohányzásprevenációs program marosvásárhelyi alkalmazása*. Egészségtudomány 2017. 2. 65–75.
9. Nădășan Valentin et alii: *A Web-based, Multimedia Smoking Prevention Program for Adolescents in Romania*. A Cluster Randomized Trial. Nicotine Tob Res, 2017.8. 908–915.
10. Kikeli Pál István: *Proiectul „Universitatea medicală Țirgu Mureș liberă de fum”*. Principii, strategii, rezultatele implementării 2012-2017. In: *Dezvoltarea capacității de cercetare în domeniul fumatului în România*. University Press, Țirgu Mureș, 2018. 106–144.
11. Nemes-Nagy Enikő et alii: *Smoking habits of pharmacy students attending the University of Medicine and Pharmacy in Țirgu-Mureș*. Revista Romana de Pneumologie 2016. 2. 90–97.
12. Preg Zoltán et alii: *Tobacco use, exposure to secondhand smoke and smoking cessation counselling among medical students from the University of Medicine and Pharmacy from Țirgu-Mureș – baseline data of the first Smoke-Free Medical University Project*. Pneumologia 2017. 3. 133–139; Kovács Gábor (szerk.): *Dohányzás és leszokás*, Medicina Kiadó, Bp., 2010.
13. Paulik Edit – Rogers Todd – Easterling Doug – Nagymajtényi László: *A dohányzással kapcsolatos ismeretek és attitűdök egyenlőtlenségei Magyarországon*. Egészségtudomány 2012. 3. 8–24.
14. *Aproape 5 milioane de adulți din România fumează*. Creșterea accizelor la tutun la 65% ar reduce fumatul – raport, Agerpres, 2016. november 22.
15. Szabó Árpád et alii: *The Economics of Tobacco and Tobacco Taxation in Romania*. University of Medicine and Pharmacy of Țirgu Mureș, 2016.
16. *Global Forum on Human Rights and a Tobacco-free World*. A rendezvény mappája. Buk., Cotroceni-palota, 2019. március 26.
17. WHO Framework Convention on Tobacco Control, World Health Organization, Geneva, 2003.
18. WHO Framework Convention on Tobacco Control, World Health Organization, Geneva, 2003.
19. Cape Town Declaration on Human Rights and a Tobacco-free World. weboldal: <https://ash.org/declaration/>, időpont: 2019. március 29.

ZELEI MIKLÓS

EGY MŰALKOTÁS DOLGOZNI KEZD

Páskándi Géza: *Vendégség* – és a folytatás

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*
JÓZSEF ATTILA

■ Még nem tudtuk, hogy létezik tartótsízt, de Páskándi Géza már 1969-ben megírta, hogy milyen:

„BLANDRATA Na, hagyjuk abba a párbajozást, már keserű a szám a sok hitvitától. Majdnem tizedik éve, hogy hitvitát früstükölök, ebédezek és vacsorázok. *(Más hangon.)* Tudod, mi a teendőd?

SOCINO De én hitből akarom, megérted, hitből akarom tenni, amit teszek.

BLANDRATA Hát higgy!

SOCINO *(lejjebb lép)* Semmi megbízást nem vállalok, csak ezt a belsőt, s ha ez megvan, akár ölhetek is. De csak hitből.

BLANDRATA Ne buzogj hiába. Vendég vagy, Socino. Ne kívánj magadnak több lelkiismeretet a kelletnél. *(Más hangon, az ágyra mutat.)* Ez a balsó ágy a tied.

SOCINO S ő hol fog hálni?

BLANDRATA Ebben. *(A jobb oldali ágyra mutat.)* Lesz cselédek is. Máriának hívják.

SOCINO S ő hol fog hálni?

BLANDRATA Itt. *(A földre mutat.)* Ő hozza a híreidet.”

A rendszerváltás után nyilvánosságra került dokumentumokból tudjuk, hogy így ment a beszerzés. Blandrata György a tartótsízt. Socino a besúgó. A Mária nevű cseléd-lány a jelentések szállítója, afféle altiszt. Dávid Ferenc egyházalapító unitárius püspök a célszemély. Socino beszerzésének alapját: („hitből akarom tenni”) a létezett szocializmus titkos szolgálatában így határozták meg, ideológiai alapon, meggyőződésből.

Budapesti megjelenése után olvastam a darabot, 1973-ban. Azután alámerült bennem a történet. Amikor a rendszerváltást követő években újra elapadtak az idők, akkor bukkantak elő a felszín alól, és kezdtem látni megint a *Vendégség* szereplőit. A történelemből kiemelkedve a folytonosság – múltból-félmúltból átigazolt – megszemélyesítőivé, a jelen főszereplőivé váltak.

Nem túlzás talán, ha azt írom, hogy minden magyar értelmiségit érintett a megfigyelés, a levélcenzúra, a telefonlehallgatás, a titkos házkutatások. És a családellenőrzés. Vagy nevezem környezettanulmányozásnak inkább? Erre, azt hiszem, kismértékben figyelt föl és terjed ki a kutatás: a késő délutáni, kora esti időpontban, amikor valószínűsíthetően együtt a család, nagy elnézéseket kérve, váratlanul befutó kedvesvendég. A családi egyetértést és ellentéteket figyelte meg. Hogy élnek? Mi van, mi nincs vacsorára? Van-e nagymama, nagypapa, aki segít? Milyenek a gyerekek? Támadási pontot keresett. Mít lehet kihasználni? Hol lehet beékelődni a családba? Milyen gondjaik, bajaik vannak, amelyeknél fogva el lehet kapni őket? Ki a bőbeszédű?

Izgalmas volna mélyebben kutatni azt is, hogy a magyar háromperösszes és a Szeku között milyen átjárások voltak. Milyen azonos szempontok szerint üldözték Kádár és Ceaușescu rendőrei a magyar nemzeti gondolatokat?

Ezeknek a kérdéseknek, meg jóval többnek, a föltevésén már túl voltam akkoriban, amikor Páskándi Géza *Vendégsége* erőteljesen dolgozni kezdett bennem. Mit mond ma a püspökdráma? Tényleg történelmi dráma? Vagy a jelen leírása a múlt jelmezében? Jövőkutatás? Vagy mindhárom? És hogyan tovább? Miért ne lehetne a múlt jelmeze nélkül megírni a jelent?

Dolgozni kezdett bennem a mű. Megkísérlem leírni, hogy fiziológiailag ez hogyan történik. A bal oldalon érzek szorítást, ott, ahol a szív lakik és a lélek. A kezdődő szorítást melegedés követi. Azt hiszem, ilyenkor felmegy a vérnyomásom. Azután újra le. Föl-le. Amitől váltakozik az agy oxigénellátása. Úgy működik, mint a kábítószert? A szorítás sokáig megmarad. A melegség elmúlik hamar. Az alakokat, homályban, szürke árnyalatokban, látom is ebben az állapotban. A homlokom terében. Nem egészen kívül, nem is teljesen belül. Valahol ott, ahol végződöm és kezdődöm. Hallom, ahogy beszélnek. Azt mondják, amit ők mondanak? Vagy azt, amit én gondolok? Magamat, alakváltozataimat látom, hallom a szürke árnyalatokban, a homályban?

Valószínűleg ebből a belső munkálkodásból született a gondolat, hogy Páskándi Géza *Vendégségét* folytassam, jelenkori színdarabot írjak. De milyen vendégek szerepeljenek benne, és van: 1578 karácsonya. Dávid Ferenc házába ekkor érkeznek meg a vendég, Socino, a besúgó. A karácsony, a Születés ünnepe legyen az én darabom ideje is. Innentől kezdve már kézenfekvő volt, hogy az 1990-es szabad választások előtti utolsó karácsony legyen az időpont. Amikor – már a köztársaság kikiáltása után! – még működött a papírforma szerint 1989. október 23-án megszűnt diktatúra politikai rendőrsége.

De már megszervezték a lebukását.

Amiről ma se lehet tudni, hogy valódi volt-e vagy színjáték. Történelmi tapasztalatok birtokában nehezen képzelhető el olyan titkosszolgálat, amelyik „megtisztulását” a véletlenre, vagyis újságírókra bízta. Amit nyilvánosan tudni lehetett, hogy 1989. december 25-én két *vendég*, egy újságíró és egy kézi kamerával fölszerelt sofőr érkezett az állambiztonsági szolgálat Néphadsereg (ma Falk Miksa) utcai épületébe, Végvári Józsefhez, az Operaház őrnagyához, aki az ügyeletet adta az ünnepek idején teljesen üres épületben. (Végvári a zenei élet megfigyelője volt, így ragadt rá az epitheton ornans. Bár lehet, hogy Kodály Zoltán, ha élt volna, azt mondta volna neki, ha nem tud szolmizálni, engem ne figyeljen meg!) A *vendégek* lekamerázták a titkos megfigyelési iratokat, a mintegy ezer darab zsákba gyömöszölt bezúzott dokumentumot. Az akció után, január 5-én a Fidesz és az SZDSZ kezdeményezői följelentést tettek a Fővárosi Főügyészségen hivatali visszaélés miatt. Majd január 19-én a teljes anyagból sajtótájékoztatót tartottak a josefstadi Graffiti moziban, a József körút és a Csepreghy utca sarkán. Tipikus körúti csómozsi, más néven kisbüdös volt a Graffiti, ahová gimnazista koromban sokat jártam, de akkor még Bányász mozinak hívták. A közeli Lónyay utcát meg Szamuelynek.

Ott voltam a Graffitiben a január 19-ei teltház sajtótájékoztatón, ami már csak tetőpontja volt a hetek óta dagadozó botránynak. Az ellenzék alkotmányellenes megfigyeléséről beszámoló sajtótájékoztató, amelyen levetítették az állambiztonság épületében december 25-én készített filmet is, számos majdani vezérlő politikus nevét legitímálta, tette széles körben ismertté.

Ez az eseménysor a közvetlen előzménye a választásomnak, hogy a Páskándi Gézától kölcsönözött című – és neki dedikált – drámám témájául a bukott diktatúra egyik utolsó, elképzelt titkos házkutatását válasszam 1989 karácsonya és szilvesztere között. És hogy egy választást még mi minden motivál? Az bizonyára mind belefoglalmozódik a műbe, akár úgy is, hogy a szerző maga se veszi észre.

A dráma 2015-ben elkészült, majd megjelent a kecskeméti *Forrás* 2016. májusi számában. Egy pesti lakásban játszódik: a bukott diktatúra még működő politikai rendőrsége megszervezi a lakás tulajdonosainak, egy ellenzéki házaspárnak a távozását egy színházi estére. Majd két rendőrügynök, a megcsalt házaspár közeli ismerősei, egy férfi és egy nő érkezik a lakásba *vendégségbe*, titkos házkutatás céljából. Cinizmusuk odáig megy, hogy még karácsonyi ünnepséget is tartanak az idegen lakásban, s karácsonyi dalt énekelnek az idegen karácsonyfán ragyogó betlehemi csillag alatt. Közben persze végzik a „munkájukat”. Keresnek és találnak, történeteket idéznek föl, beszélgetnek,

játszanak, isznak – s kiderül, mit jelent számukra sors, haza, ötvenhat, rendszerváltás: és miként tervezik hatalmuk politikai és gazdasági átmentését. Azonban saját csapdájukba esnek, a titkos házkutatás halálos fordulatot vesz. A groteszk darab a rendszer-váltó idők gyötrelmeiről beszélve a ma kérdéseiről szól.

A fordulat tavaly következett be. Páskándi jött – másik ágon. A dunaújvárosi Bartók Kamaraszínház az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 170. évfordulója alkalmából tavaly műsorra tűzte a sikertelen császármerénylet drámáját, a *Lélekharangot*, Léner András rendezésében. A bemutatón ismerkedtem meg Léner Andrással, és odaadtam neki a *Vendégségem* szövegkönyvét. Külön érdekesség, hogy a *Lélekharangot* három évtizeddel korábban, 1987-ben Léner András apja, Léner Péter is megrendezte Nyíregyházán, a Móricz Zsigmond Színházban. Páskándi Géza családi barátjuk volt, sokat beszélgetett az akkor még kamasz Andrással is.

Léner András így emlékezik atyai barátjára: „A nyolcvanas években, gyerekkoromban ismerkedtem meg Páskándi Gézával Nyíregyházán, a Móricz Zsigmond Színházban, ahol akkor apám dolgozott. Barátok voltak, a barátságuk Géza haláláig tartott. Géza velem mindig kedves, mosolygós volt. Kamaszkori lényemnek nagyon imponált huncut tekintete, összekacsintásunk, a tizennégy-tizenöt éves világ számomra legfontosabb kérdései felett. Nemcsak a lányokról szólt ez, hanem a Deák téri evangélikus templomban átéltekről is. Fialat volt mindenki. Apám, anyám, Géza. Szép időszak volt. Jó pár évtized eltelt azóta. Mi a pesti belvárosban laktunk, a Deák térre jártam iskolába, ami akkor állami iskola volt. És mellette az evangélikus templom. Anyai üknagyapám, Trsztjénszky Ferenc evangélikus püspök volt Pozsonyban. Ennek emlékére a nagyapám kérése az volt a gyerekeihez, hogy minden unokája legyen evangélikus. Az unokák közül egyedül nekem volt aktív evangélikus életem. A Deák téri templomban működött egy fiatalokból álló kör, amelyet dr. Takácsné Kovácsné Zelma, egy egészen csodálatos lelkész asszony vezetett. A kört mi Kefírnek neveztük el, mert reggel, amikor találkoztunk, mindig kaptunk egy kefírt. Volt valamennyi politikai töltete is a Kefír körnek, mert olyan dolgokról is beszélgettünk, amikről a gimnáziumban nem lehetett. De a beszélgetések központjában mindig a Biblia állt. Mindezek hatására én sokáig evangélikus lelkész akartam lenni. Erről a Deák téri világról is sokat beszélgettünk akkoriban Gézával. Ebben az is közrejátszhatott, hogy neki nem volt fia. Ágival, a lányával, akivel máig nagyon jóban vagyunk, egyidősek vagyunk. S volt egy ilyen huncut cinkosság köztünk Gézával. Láttá, hogy tetszik a lánya nekem, a gimnazista fiúnak, ami imponált neki, nem pedig lecsapott, mint féltékeny apa. Holott nagyon óvó apa volt. A bátorság, a vadság, az oltalmazás és a szelídség egyszerre volt jelen a személyiségében. Nagyokat sétáltunk, hosszabb időket töltöttünk ilyenkor együtt, s beszélgettünk. Visszatérve a színházra, apám Nyíregyházán rendezte meg a *Lélekharangot*. Jó pár évtized eltelt azóta. 2018-ban találkoztam újra Gézával, amikor én is megrendeztem a *Lélekharang* című drámát Dunaújvárosban. Az 1987-es nyíregyházi előadásnak a szövegkönyvéhez képest mi egy jócskán eltérő szöveget készítettünk, Páskándiné Sebők Anna hozzájárulásával. Szikárabbat, a kontraszelekció, a kollaborálás problémakörei felé mutatót. Már a felkészülési időszak is izgalmas volt. Nem egy történelmi tablót állítottunk Libényi János sikertelen merényletéről Ferenc József császár ellen. Többről van szó ebben a drámában. A mindig az elesettek oldalán álló Páskándi ma is megszólít Libényi kálváriájával. Ezt mutatjuk meg. Páskándi dramaturgiája friss és időtálló. Dialógusaiban igazi feszültség van. Gézáat büntették azért, mert magyar. Mániákusan védte a magyar nyelvet. Vallotta, hogy nem az emberiséget kell megmenteni, hanem a nemzeteket. Hogy a kultúra: a nyelv, a hitelesen őrzött történelem, a hagyományok. Ma egyre nagyobb szükségét érzem Páskándi Géza irányítójának. Géza minden darabja történelmi mű. Mindig történelmi hűséggel beszél, ugyanakkor egyre inkább érezzük, a saját megpróbáltatásait, gyötrelmeit, a börtönéveket, az internálótábor szörnyűségeit írja meg, nagy áttételekkel – a *Lélekharangban* is. Megelevenednek a kollaboránsok is. A zarnokságról, a forradalmárokról, a haszonlesőkről, a gyilkosokról és az áldozatokról írva, mindig az utóbbiak pártjára állt. Intakt tudott maradni minden hatalommal szemben. Holott mániákus igazságkeresése miatt sok konfliktusa volt. Egyetlen éjszaka volt az ifjúságom, nyilatkozta egyszer. Hogy ez mit jelent? Azt hiszem, október 23-ára

értette. Erdélyi íróársai között ketten voltak, akik nem írták alá az elítélő nyilatkozatot arról, hogy az ötvenhatos forradalom ellenforradalom volt, Marosvásárhelyen Székely János, Kolozsváron Páskándi Géza. A darabjait olvasva gyakran gondolok arra, kellene csinálni egy Páskándi életmű előadássorozatot: egy évadban, egy színházban bemutatni a fontos darabjait. Nagyszínpadon, stúdióban: egy Páskándi Szemináriumot.”

Már több mint egy éve küzdünk Léner Andrással a 2016. májusi *Forrásban* megjelent *Vendégség*-szövegkönyv bemutatójáért. A közös munkában már barátság szövődött köztünk, s kezdetnek egy nagyon szofisztikált megoldást dolgoztunk ki: négyfordulós párbeszédsszínházat. A rendező elgondolása szerint a szövegkönyvből kiválasztunk elemzésre négy konfliktust, amelyeket a sorozat estéin, négy hónapon át, havi egy alkalommal, két színésszel adunk elő, akik minden alkalommal több szerepet is eljátszanak. Az előadások után meghívott előadókkal, fiatal történészek, társadalomtudósok, színháztudomány szakos egyetemi hallgatók bevonásával és médiarészvétel megszervezésével, tekintélyes médiaszakértő által moderált, interaktív beszélgetések részesei lehetnek a nézők, az 1959 előtt születettek, az X generáció (1960–1979), az Y generáció (1980–1994), a Z generáció (1995–2009) tagjai. Hogyan egyezünk meg a múlttal – a mát is érintő – súlyos problémáiban? Dávid Ferenc Socinójának több mint négyszáz évvel ezelőtti „ügynökaktája” már megnyílt... De félmúltunk dossziéi még mindig csukva. Milyen lehetőségeink vannak a múlt feldolgozására, a történelmi közös nevező ki-munkálására annak érdekében, hogy tisztábbá tegyük mai életünket? A beszélgetéseket rögzítjük, a negyedik, záró beszélgetés egyúttal összegzés is. A rögzített anyagból összefoglaló tanulmányt készítünk, amelyet publikálunk.

Ennek a főljegyzésnek *Korunk*beli publikásával *Korunktól Korunkig* zárul a kör, hiszen Páskándi Géza *Vendégsége* a *Korunk*ban jelent meg – közel fél évszázada, 1970-ben.

DEMÉNY PÉTER

A MEGTALÁLT PARADICSOM

Jón Kalman Stefánsson: *Menny és pokol trilógia*

■ Néhány évvel ezelőtt Sjón *Macskaróka* című kisregénye volt a legnagyobb élményem. Később Seethalernél talákoztam ilyen tömör fogalmazással, de Sjönt jóval sejtelmesebbnek és mitikusabbnak éreztem, bizonyára nem függetlenül attól az egzotikumtól, amelyet egy szokványosan európai olvasó számára óhatatlanul hordoz. Mindenesetre megéreztetett valamit abból a világból, amelyet Jón Kalman Stefánsson most kibontott a számomra. Ha zenei analógiákban gondolkodunk, Sjón az etűd, Stefánsson a szimfónia; Sjón a dal, Stefánsson az opera.

A *Menny és pokol* trilógia első kötetének címe az egész sorozatét adja, második kötetének *Az angyalok bánata*, míg a harmadiknak *Az ember szíve* a címe.

Szépen megírt, mértéktartóan költői, pikareszk nevelődési regény ez. A fiú, akinek a nevét végig nem tudjuk meg, útra kel, mert egy halászatot halálra fagy a barátja, és ő a csónak tulajdonosát teszi felelőssé. Ebből aztán sok minden következik, elsősorban persze az ő életében. Egy furcsa szállóba kerül, nagy útra küldik, szerelmes lesz, és végül a halál küszöbére kerül.

A szálló azért furcsa, mert mintha minden külön ide szorult volna, ami a Községben, ahová a fiú először utazott (azért, hogy visszajuttassa *Az elveszett paradicsomot* a tulajdonosának, aztán a barátja után haljon, ez viszont nem mindig egyszerű, az ember élni akar), könnyen elképzelhető. Itt él Geirsbrúður, aki egy angol kapitány szeretője, Kolbeinn, a vak tengerész, aki a könyv, és Helga, egy másik asszony, aki nem olyan, mint Geirsbrúður, de azért éppen elég kemény ő is. Úgy nevezik őket, hogy a „szentségtelen háromság”.

Itt azonban nem is lehet keménység nélkül. Sokan már *Az elveszett paradicsom*

vagy bármilyen könyv olvasását a gyengeség jelének tartják, de hát ez csak egy közismert hiedelem, miszerint az érzékenység a gyengeséggel jár együtt. Tény, hogy Bárður megfagyott, mert egy soron töprengett, és elfelejtette a hanorákját, a fiú viszont mindent végigcsinál, amit egy izlandi férfinak végig kell csinálnia, annak ellenére, hogy folyton könyveket bámul, lapoz és idéz.

Éppen azért „fiú”, mert még nem férfi – annyira ellenben mégsem fiú, hogy a nőknek ne tetszen; szóval már nem gyermek. Nemhiába mondja neki Geirsbrúður: „veszedelmes leszel, te fiú, ha egyszer majd elveszted az ártatlanságodat”. (II. 15.) Azonnal szerelmes is lesz belé két lány: Ragnheiður, a falu gazdag emberének a lánya, ami később bonyodalmakhoz vezet, és Álfheiður, a vörös, aki csodálatos leveleket ír a fiúnak, és akivel a halál közelébe kerülnek.

„Küszöbére”, „közelébe” – azért tudom be mindig ezeket a szavakat, mert reménykedem, bár nemigen van miben. Illetve csak abban, hogy a hóvihar, a tenger és a sors szeszélyes. A fiú már ezerszer meghalhatott volna, mire a tengeri barlangba kerül, ahová azért esett, mert Kolbeinn öngyilkos akart lenni, vakságában azonban a csónak peremére lépett, és mindketten beborultak az óceánba; és ahonnan az az Álfheiður mentette ki, akivel most a tengeri barlangban vannak, és valószínűleg megfulladnak, mert a vihar ide is bekorbácsolja a tengert.

Szóval van itt operaiság másképp is, mint ahogy említettem. Igaz persze, hogy akárcsak a Sjón kisregénye, ez a könyv is a 19. és a 20. század fordulóján játszódik – egy utalásból kiderül, hogy valamelyik szereplő Dickenst is hallotta felolvasni –, és ez sok mindenre mentség lehet, vagy

utalás. Szilágyi István egyszer azt mondta, elgondolkodott a *Hollóidő* utolsó jelenetén, amikor a sok levágott török fej beborítja a harcmezőt, aztán eszébe jutott, hogy a történetek elvégre Shakespeare korában játszódnak. Egy kis giccstől Dickens sem riadt vissza, mint ahogy Szerb Antal szerint senki a nagyok közül, és Stefánsson sem. Már a fiú megmenekülései is nagyon gyanúsak; de hát mit mondjon a giccstről az, aki a szereplőkkel tart?

Akárhogy is, a fiú és Álfrheidur utolsó jelenete erősen *Romeo és Júlia* szerű. A lány kimentí a fiút, és nem bánja, hogy vele kell meghalnia, holott neki is van egy lánya, aki egyedül marad. Az egész izlandi környezet nagyon támogatja ezeket a végtelen gesztusokat. Ragnheiður apja azt mondja „kényelmetlenül higgadtan” a fiúnak: „ha csak egy ujjal is hozzányúlsz, vagy megszólítod, akkor megígérem, hogy a földet is felperzselem alattad, amin jársz. Levágom a heréidet, a kutyák elé vetem. Három nap múlva utazik Koppenhágába, addig jobb, ha elbújsz, ha csak feléd néz. Ilyen nyomorult semmirekellők nem jöhetnek az én lányom közelébe.” (III. 321.), és elhíhetjük, hogy komolyan beszél. Számtalan halál kíséri a fiú útját, vesz részt a nevelődésében. A vihar mindenütt ott van, ha kissé enyhébb, már boldog az ember. Egy asszony koporsóját napokig cipelik magukkal, miközben útitársuk a jég áldozata lesz. Ilyen környezetben semmibe sem kerül, hogy egy nemkívánatos udvarló heréit levágják – másfelől semmi mással nem is lehet megfenyegetni, csak ilyen szélsőséges dolgokkal.

Más kérdés, hogy a fiú mégis Ragnheiðurral veszíti el a szüzességét, és a lány apját bizonyára nem vigasztalná, hogy ő valóban elfutott, a lány azonban utána lovagolt. GeirsÞrúðurnak csak félig volt igaz: a fiú már azelőtt veszélyes, mielőtt elveszíti az ártatlanságát (és Ragnheiður is szűz még, véres lesz mindenük), nem beszélve arról, hogy akkor viszont nem nőcsábásszá válik, hanem Romeóvá. Azt hiszem, a fordulatosság menti meg a regényt a giccstől. Mint a *Twist Olivért* vagy a *David Copperfieldet*.

Ebben a kalandban azonban sok az irodalmi olvasmány. A szereplők Milntont és Whitmant, Shakespeare-t idézik, könyvek döntenek emberek sorsáról (Dante: Francesca és Paolo!), a vak kapitány is

könyvekhez ragaszkodik (Borges!); élet és kultúra elválaszthatatlanul összefonódik. Ebben áll a vigasztalás, ezért nem üres az olvasó reménye: ha minden gesztus és jelenség beleolvasható valamilyen mítoszba, a kultúra valamelyik mozdulatába, akkor mégiscsak örök az ember.

A barátság is olyan motívum, mely végigkíséri a könyvet, bár amolyan izlandi módon ez is. Barðurral még csak beszélget a fiú, Jensszel, az óriási postással már alig, Jens többnyire ellenáll a vallomásoknak, akárcsak Kolbeinn. Néha mégis vallani kell, hiszen napokig küszködnek jéggel, hóviharral, hideggel, illetve a fiú olvas fel a vak kapitánynak: a helyzet még a zárkóztottakból és nyersekből is előhívja a gyónás vágyát.

Mint már említettem, Jón Kalman Stefánsson imponáló, csodálatos, fenséges írni tudással ábrázolja a fiú történetét, mely sokkal több, mint csupán az ő története. A mondatok gyönyörűek, de többnyire nem *túl* szépek – az egyetlen hely, ahol azt éreztem, hogy mégis, azok a dőlő betűkkel szedett részek egy-egy nagyobb fejezet elején. „A halál nem fény és nem sötétség, csak egészen más, mint az élet. Néha ülünk a haldoklók felett, és nézzük, ahogy az élet elszáll belőlük; minden élet külön univerzum, fájdalmas látni, hogy eltűnik, és egy pillanat alatt semmivé lesz. Az életek persze különbözőek, az egyiké semmiség, a másiké mesebeli kaland, de akkor is: minden tudat egy egész világ, ami a földtől az égig feszül; hogyan lehetséges akkor, hogy egy ilyen hatalmas dolog ilyen könnyedén eltűnik, megsemmisül, s még tajték sem marad utána, se visszhang?” (III. 9.) Ilyen jellegű aforizmák a történetes részekben is vannak, ott azonban a beavatás közben szakadnak ki, egyáltalán nem tűnnek üresnek.

Egyed Veronika fordítása hibátlan, akárcsak Dunajcsik Mátyás szerkesztői munkája. Akik hajlamosak a kötekedésre, azoknak mondom, hogy a fordító és a szerkesztő olyan, akár a hátvéd: nem azt a kis-millió helyzetet írják jóvá neki, amikor mentett, hanem azt az egyet, amelyikből gól lett. A szöveg működik, árad, fénye van, ritmusa – ennél többet nem kívánhat az ember. Tillai Tamás ragyogó borítója híven, de nem szolgálja tükrözi a regény jellegét: a három fedőlappból egy hatalmas bálna áll össze, fölötte ködök és hegyek.

Jón Kalman Stefánsson *Menny és pokol* trilógiája jó regény.

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOSSÁG ÉS HAGYOMÁNYÖRZÉS PILLANATKÉPE

Bitay Enikő – Sipos Gábor (szerk.): *A romániai magyar tudományosság intézményi keretekben*

■ A kiadvány a Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezett 14. fórumának plenáris előadásait tartalmazza. A kötet sereg-szemléje azoknak a romániai intézményeknek, amelyekben magyar nyelven végeznek tudományos kutatásokat. A könyv részletesen tárgyalja az intézmények hagyományörző, tudományos, illetve tudomány-népszerűsítő tevékenységét, megalakulásuktól kezdődően 2015-ig. Felsejlik az 1989 előtti kommunista rendszer öröksége is, amelynek intézményromboló törekvései visszavetették az erdélyi magyar kultúra művelését és a tudományosságot, minek következtében a rendszerváltás után úgyszólván a semmiből kellett újraépíteni a magyar tudomány és művelődés intézményes rendszerét.

Az erdélyi magyar tudományos élettel mélyebben foglalkozni kívánó olvasónak jó kiindulópont lehet ez a könyv, mert rengeteg releváns, naprakész információt tartalmaz az intézmények kultúramegőrző törekvéseiről, tudományos és tudomány-népszerűsítő életéről. A számos ábra és statisztikai adat pedig hozzásegíti az olvasót a folyamatok és az eredmények mélyebb megértéséhez. Az ismertetések hangvétele közvetlen, és olyan érzést kelt, mintha az olvasó személyesen lenne jelen a bemutatón.

A kötetben a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tudományos térképét Illyés Magda, Nagy László és Soós Anna, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kutatási eredményeit Dávid László, a Partiumi Keresztény Egyetemét Balogh Brigitta, míg a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem tudományos munkáját Szilágyi Tibor összegezte.

A BBTE magyar intézeteiben az előző másfél évtizedben 1400 ISI-minősítéssel

rendelkező tanulmány született. Komoly teljesítménynek tekinthető az 1900-nál több hazai és 850 külföldi kiadónál megjelentetett könyv, illetve könyvfejezet is. A Sapientia EMTE-n az intézményi kimutatások szerint 2015-ben összesen 478 publikációt jegyeztek az egyetem főállású oktatói. A Partiumi Keresztény Egyetemen a 2010 és 2015 közötti időszakban több mint ezer tudományos publikáció született. A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen rendkívül szerteágazó területeken sokféle kutatómunka folyik, vannak tudományos közlemények, de áttörő jelentőségű eredményeket az intézmény nem tud felmutatni. 2015 tavaszán felmérés készült az oktatók tudományos eredményéről, amelynek egyik lényeges eleme a közlemények feltekerkezése volt az ISI Web of Science (WS) adatai alapján. A felmérésből az derült ki, hogy az oktatóknak jelentős hányada még társszerzőként sem közölt az elmúlt öt évben WS-jegyzett cikket, a legnagyobb idézettségű közlemények pedig nemzetközi együttműködések eredményeként láttak napvilágot. A MOGYE tevékenységére rányomja a bélyegét az intézmény körül kialakult hatalmi harc, a magyar tagozat létét fenyegető többségi törekvések.

Az egyetemek számos tudományos sikert értek el az évek során: a BBTE a *U. S. News and World Report* által összeállított 2015-ös Best Global Universities rangsorban az 560. helyet érte el.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumról Vargha Mihály tanulmánya szól, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum tevékenységéről pedig Gyarmati Zsolt írása. A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumot Miklós Zoltán-István tanul-

mánya mutatja be, Szócs Péter Levente a Szatmár Megyei Múzeum eredményeiről írt, míg a Maros Megyei Múzeum szerepéről, kutatásai és tárgyi hagyatékáról Soós Zoltán igazgató. Gyergyószentmiklósról Csergő Tibor igazgató mutatja be a Tarisznyás Márton Múzeumot, míg a házigazda intézmény, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományszervező, -művelő, kutató-, könyvkiadói tevékenységét Bitay Enikő írása foglalja össze.

A múzeumokról egyaránt elmondható, hogy mindenhol elindultak már a digitalizálási programok, ugyanakkor évente több eseményt, kiállítást, alkotótáborot szerveznek, amelyek igen látogatottak. Számos testvérintézettel tartanak kapcsolatot, amelyekkel közös hazai és külföldi pályázatokon vesznek részt. Otthont adnak táncházaknak, filmfesztiváloknak, színházi produkcióknak és könnyűzenei koncerteknek. Évente több folyóiratot, tudományos kötetet jelentetnek meg, ezzel gondozva a székely kulturális örökséget.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum restaurálási programja során az Apor-kódex mellett a zabolai szárnyas oltárt is restaurálta, a Székelykapu-programja pedig műemlék értékű székely kapukat konzervált. A Budapest Főváros Levéltárával közösen szervezett vándorkiállítást, amelyre kilenc helyszínen közel tízezeren voltak kíváncsiak, a Románia antik aranyát és ezüstjét bemutató kiállításán pedig több mint ötezren vettek részt. A múzeum szakembereit Fiala Kutatói Díjjal, Munkácsy Mihály-díjjal, Bánya János-díjjal, valamint Frivaldszky Imre-emlékplakettal tüntették ki.

A Csíki Székely Múzeum évente szervez nagykiállításokat, az eddigi hét projektjére összesen több mint 220 000 látogató volt kíváncsi. Múzeumpedagógiai foglalkozásokat, várostörténeti kiállításokat, szaktáborokat és műhelytalálkozókat is rendszeresen tart, és a Csíki-medence egyházi épített örökségének kutatásával foglalkozik.

A Haáz Rezső Múzeumban a 2015-ös évben rendezett kiállítások közül az *ANNA – Asszonyors a XX. században* című időszakos néprajzi tárlat volt a legnépszerűbb. Az intézmény figyelmet szentel a kortárs képzőművészetnek is, 2015-ben hatodik alkalommal rendezték meg a *Termés* címet viselő közös tárlatot, amely ar-

ra hivatott, hogy korosztálytól függetlenül kiállítási és bemutatkozási lehetőséget biztosítson a székelyudvarhelyi képzőművészeknek. 2012-ben alapították a Pulzus – Székelyudvarhelyi Művésztelepet, amely kísérletet tesz arra, hogy a régió művészetét nemzetközi szintre emelje.

A Szatmár Megyei Múzeum a Nyíregyházi Jós András Múzeummal együtt vesz részt az EU által finanszírozott Hu–Ro-határ menti közös pályázatban, éves rendszerességgel. A két múzeum közös kutatásainak vonulatát a középkori templomok kutatása képezte. A két múzeum által szervezett legfontosabb tudományos konferenciasorozat a *Középkori egyházi építészet Erdélyben*. A konferenciákhoz kapcsolódóan többnyelvű tanulmánykötetek jelentek meg. A két múzeum pályázatai során kiadta a Történelmi és Kulturális Kalauzok sorozatot, amelyek részeként már 26 kötet jelent meg.

A Maros Megyei Múzeum az elmúlt évek során több sikeres kiállítást tudhat maga mögött, ezek a *Leonardo da Vinci zseniális találmányai*, *A pestis*, *A kávé története*, a *Gyámolító gyógyír, kúráló pirula* és a *Vida Árpád marosvásárhelyi festőművésznék szánt emlékkiállítás*. A könyvtár újjászervezése 2007-ben kezdődött, amely befejezésével két kiadvány is készült a gyűjteményünkben levő régi könyvekről.

A Tarisznyás Márton Múzeumban 2006-ban nyílt meg a *Gyergyó ünneplőben* című legsikeresebb viseletkiállítás. A kiállítás megnyitásával egy időben múzeumpedagógiai foglalkozások indultak *Fess Herendit!* címmel, ahol nemcsak a gyerekek, hanem a szülők is herendi motívumokat tanulhattak, és létrejött a Játsszóház, ahol textilkészítők tevékenykednek. A múzeum a gyergyói szellemi kultúrának is figyelmet szentelt, 2011-ben jelentette meg önálló kötetként Szócs Levente *20. századi gyergyói népi önéletrajzok – a népi önéletrajzok funkciói* című könyvet.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületben eddig kb. 7700 oklevél magyar nyelvű kivonatának közreadására került sor, s további 1000 kiadása várat még magára. Az EME időszakos kutatásokat is felkarol, évenként rendez technikátörténeti alkotótáborokat, fórumokat, mint például a Fiala Műszaki Tudományos Ülésszakát. 2015-ben összesen 103 rendezvény-

nek volt házigazdája, 2011-ben építette ki az Erdélyi digitális adattárat, amely elsősorban az erdélyi tudósok hagyatékait tárolja, de helyet kapnak benne más gyűjteményből származó levéltári anyagok, kéziratok, fotók is.

A kötet ugyanakkor kitér arra is, hogy hogyan járulnak hozzá a tudományos élethez a különböző kutatóintézetek, egyesületek, könyvtárak és diákszervezetek. A bukaresti Hungarológia tanszék tevékenységéről Bányai Éva ír, *Egyháztörténet és állagmegóvás* címmel Buzogány Dezső tollából olvashatunk a Pokoly József Egyháztörténeti Műhely eredményeiről. A Kolozsvári Magyar Diákszövetség munkájáról Kisgyörgy Réka és Rész Konrád Gergely számol be, a Kriza János Néprajzi Társaság tudományszervező tevékenységét pedig Jakab Albert Zsolt írása foglalja össze. A csíkszeredai székhelyű KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja kutatási eredményeit Bíró A. Zoltán, a Teleki–Bolyai Könyvtár tudományos tevékenységét Lázok Klára, míg a Nemzeti Kisebbségkutató Intézetet Horváth István mutatja be.

A Bukaresti Egyetem Hungarológia Tanszékének fő tevékenységei közé tartozik a magyar kultúra megismertetése és népszerűsítése. Több nemzetközi tudományos konferenciát szerveztek az elmúlt években, amelyek előadásai nyomtatásban is megjelentek. A tanszék hosszú távú projektjei közé tartozik a *Fordítás terei* című projekt, amely a kulturális és szövegszintű átjárhatóságot vizsgálja, valamint a *A magyar irodalom történetei románul, románoknak* című projekt, melynek célja egy alapkönyvként szolgáló többkötetes magyar irodalomtörténet megírása románul.

Az Erdélyi Református Egyház keretén belül állagmegóvást csak a Pokoly Józsefről elnevezett egyesület végez, amely ugyanakkor egyháztörténet-kutatással is foglalkozik. Az Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok sorozatban megjelent kilenc kötet, a *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania* sorozatban pedig négy kötetet adtak ki.

A Kolozsvári Magyar Diákszövetség legfontosabb tehetséggondozási programja az évente megrendezett Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK). 1998-ban hat szekcióval indult, ám 2015-

ben a szekciók száma már elérte a 33-at. Az ETDK évről évre történő erősödése következtében egyre több résztvevő jut ki az OTDK-ra (Országos Tudományos Diákköri Konferencia). Az OTDK-n 2005-ben 68 határon túli dolgozattal vettek részt, ez a szám növekedett a jelenlegi 157-re. A konferenciát megelőzően számos előadás-sorozatot szervez a diákszövetség, amelyek arra tanítják a hallgatókat, hogy miként írjanak szakdolgozatot, hogyan kezeljék a hivatkozásokat, vagy hogyan mutassák be a kutatást. A konferenciák hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyetemi hallgatók részt vegyenek az egyetemek tudományos életében, és a tudományos közösség tagjaivá váljanak.

A Kriza János Néprajzi Társaság folyamatos alapkutatásokat végez Erdélyben és Moldvában, emellett kulturális, tudomány-népszerűsítő tevékenységet is kifejt. Évente több időszakos kiállítást szervez, ugyanakkor havonta kerül sor könyvbemutatókra, filmvetítésekre, kerekasztal-beszélgetésekre. Emellett igyekeznek évi 5-10 kötetet megjeleníteni, ezáltal biztosítva a romániai magyar néprajzkutatás legújabb eredményeinek publikussá- és hasznosíthatóvá tételét. Fontosabb kutatási témáik: együttélési modellek Erdélyben, az erdélyi falvak gazdasági modelljeinek elemzése, illetve a jelenkutatás a moldvai csángó magyar falvakban.

A csíkszeredai székhelyű társadalomkutató intézet, a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja tevékenységének célja, hogy a társadalomkutatás különböző módszereivel feltárja Székelyföld identitásépítési mechanizmusainak legfontosabb összetevőit és társadalmi működését. Ezt szolgálja a tereptapasztalatok megvitatása, a térségi adatbázisok építése, a szakkönyvtár fenntartása, szakmai rendezvények szervezése, a könyvkiadás és más intézményekkel közösen szerkesztett sorozatok szerkesztése.

A Teleki–Bolyai Könyvtárban folyó tudományos tevékenységen egyrészt régikönyves segédletek készítését kell érteni, másrészt pedig azokat a szakmai kiadványokat, amelyeket a könyvtár munkatársai készítettek. A legfontosabb ezek közül a munkálatok közül a Spielmann Mihály által elkészített 17. századi katalógus továbbgondolása, véglegesítése. A Teleki Téka 2014-től tagja a mainzi

székhelyű Gutenberg Gesellschaftnak, illetve a Society for the History of Authorship, Reading and Publishingnek. 2014-ben megindult a digitalizálási tevékenység is. A Téka igyekszik a könyv népszerűsítést is elősegíteni udvari rendezvényeivel. Másik fontos programja a Beszélő könyvek sorozat, amelynek keretében kéthavonta tartanak beszélgetéseket könyvtörténeti szempontból fontos művekről.

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézetnek a *Kisebbségek elleni állami erőszak* programja mindazokat a történelmi ese-

ményeket kutatja, amelyek során az állam erőszakos eszközökkel a kisebbségek fizikai megsemmisítésére törekedett. Jelenleg a Szekuritáté Irattárát Tanulmányozó Országos Bizottsággal együttműködve folyik a nemzeti kisebbségekre vonatkozó aktacsomók beazonosítása, leltározása és rendszerezése. A *romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* nevű program célja kisebbségi kronológiák összeállítása és dokumentációs anyag gyűjtése.

Lőrincz Anna

„KÉPLETESEN” A SIKERRŐL

Barabási Albert-László: *A képlet. A siker egyetlen törvényei*

■ Barabási Albert-László már a 2002-ben kiadott *Linked: The New Science of Networks* című, magyarra is hamar lefordított¹ könyvével robbant be a tudomány-népszerűsítés doméniumába. A karcfalvi származású fizikus ezen első, a nagyközönséget megcélzó – és ugyanakkor tudományos szempontból rigorózus – könyve nem futott be akkora ívet, mint, mondjuk, Stephen Hawkingnak *A Brief History of Time* című,² a világegyetem keletkezésének rejtélyeit körüljáró, elképesztően sikeres alkotása,³ de bevezette a globális köztudatba – tehát elképesztően sikeressé tette – Barabásit.

Az erős megalapozottságú, mégis tömegeknek szánt tudomány-népszerűsítés területének szövegeit lajstromozván azonban visszaléphetünk akár Homéroszig is, ahol (már-már iparinak is nevezhető léptékű) fémmegmunkálási stratégiákról is olvashatunk, ha nem is alapos értekezéseket, de legalábbis *mitizáló tájékoztatást* a tevékenység jellegéről, fontosságáról és területeiről,⁴ viszont az első, valóban tudománydisszemináló, nagy hatású nyugati kezdeményezésig előre kell jönnünk az időben egészen Diderot és d’Alembert 1751-től kiadott *Encyclopédie*-ájáig, amely sikeresen karolta fel Ephraim Chambers 1728-tól megjelenő *Cyclopaediájának*

alapelveit, és juttatott el rendszerezett tudományos tájékoztatást a nyugati típusú civilizációk számára.

A tudomány-népszerűsítés jóval több, mint az amúgy negatív áthallásokkal is rendelkező „népnevelés”, inkább úgy tudnánk körülírni, mint a világ önmaga működéséről szóló beszédének azt a fejezetét, amely legitimitását az olyan referenciák használatából, illetve bevezetéséből nyeri, amelyek nemcsak az ideológiák és különböző kulturális kondicionáltságok által „kontaminált” vélemények számára mutatkoznak meg igaznak, hanem minden típusú tájékozódás számára analóg módon tárulnak fel.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden tudomány-népszerűsítő tájékoztatás eléri a célját, vagyis széles tömegekhez juttat el új konceptusokat a világ működéséről – azaz: *nem lesz minden tudomány-népszerűsítés sikeres* –, de elegendő a fentebb idézett példák mellé bevenni például Isaac Asimov tudomány-népszerűsítő munkásságát,⁵ Carl Sagannak a televízió – a korban – új médiumában történő látványos felfutását⁶ ahhoz, hogy megállapítsuk, az illetén diskurzus, amennyiben új referenciákkal közelít meg amúgy még nem teljesen megoldott, de nagyobb tömegeket érintő

problémákat, akkor tulajdonképpen *siker-re ítéltetett*.

Amennyiben Barabási *A képlet* című könyvének kell megkeresnünk a diskurzív analógiát, valahol Michio Kaku⁷ és követői-utánzóí körül kell körülnézünk, hiszen, Asimov nyomán, ők voltak azok, akik absztrakt, közvetlenül nem észlelhető, nem megtapasztalható, ámbár életünkre kétségtelen hatással bíró jelenségeket ismertettek és elemeztek olyan alaposággal és olyan szóhasználattal, illetve vonatkozási rendszerekkel, amelyek nemcsak szűk tudóskörök számára ismert referenciákat használnak. Azonban Barabásit elkülöníti ezektől az, hogy absztrakciói, utalásai a mai – legfőképp – társadalmi történések funkcionális aspektusait szedik szét és rakják úgy össze, hogy azok új korrelációkat mutassanak meg az amúgy már meglehetősen idők óta létező történet-sorozatokban, amelyeket mind ez idáig ilyen szempontokból nem vizsgáltak.

Elképzelhető, hogy Barabási nagyközönségnek szánt könyvei nem tudják lefedni az összes „finom” vonatkozást, különleges esetet, amelyeket a könyvek alapjául szolgáló kutatások felderítettek, de valószínű, hogy metonimikusan tartalmaznak azokra az aspektusokra történő utalásokat is (kifejtés nélkül), amelyek kizárólag a szakavatottaknak hozzáférhető tudományos cikkekben jelentek meg, így teljes értékű, monografikus művekként tekinthetünk rájuk. Sőt: az eddig megjelent három volumen, a már említett *Behálózva*, a 2010-es *Villanások*⁸ és a *sofisztant* „trilógia” (egyelőre...) betetőzése, a 2018-as *A képlet* tulajdonképpen ugyanazokat a struktúrákat – a társadalmi és természeti működések elképesztően összetett, de *valamilyen* mintázatot követő létezéseit – analizálja a mai tudományos kutatások esetében már megkerülhetetlen hatalmas adathalmazoknak, a *big data*-feldolgozásoknak a segítségével.

Amíg a *Behálózva* és a *Villanások* a szerkezetek és a történések hatványfüggvénnyel leírható jellegéről szólt, addig *A képlet*ben, jóllehet szintén fontos „szerepet” kapnak a hatványfüggvény-eloszlású hálózati mintázatok, maga a kötet nem föltétlenül egy rendszerről számol be, hanem annak a rendszernek a *rendszereszerű társadalmi érvényesüléséről*, és pedig azokról a mechanizmusokról, ame-

lyek meghatározzák jelenkori társadalmunkban azt, hogy ki, mikor és miként érhet el *sikert*.

Hogy mit is ért a kötet a *siker* fogalma alatt? Ha röviden össze akarnánk foglalni, akkor talán így parafrázálhatnánk a könyv kijelentéseit: siker az, amikor egy történet, egy cselekedet, egy termék, egy személy stb. nagyon nagy ismertségre és *elismertségre* tesz szert széles társadalmi közegekben, valamint ennek az ismertségnek és elismertségnek szintén nagy léptékű pozitív visszahatása van saját tárgyára.

A bájos anekdotákkal, meghökkentő eseményekről szóló beszámolókkal gazdagon telehintett kötet nem egy nagy narrációs ívet követ, mint a *Villanások*, hanem tárgya, a siker szinte monolitikus-sá minősített társadalmi építményének öt „oszlopát” bontja le olyan összetevőire, melyeket egyfelől könnyedén felismerünk, ám amelyek természetének sok aspektusa rejtve maradt a mindennapi szemlélők előtt. Barabási, amellet, hogy leírja a *siker egyetemes törvényeit*, felfedi azok illetén működésének miéértjét is.

A *Bevezetés* szemléletesen számol be arról, hogy miként rajzolódott ki azok a mintázatok, melyekből Barabási és kutatócsoportja le tudták „parolni” azt az öt, kristálytiszta „törvényt”, amely alapján a jelenben (és – legalábbis mi úgy értelmezzük: a nyugati típusú civilizációk felvilágosodásig⁹ visszavezethető létezési sajátosságaiban) – értelmezzük, valamint, esetenként, megéljük a sikert.

Annak ellenére, hogy itt nincs egy erős, koherens történet, mégis könnyedén azonosíthatunk olyan narratív elemeket, amelyek – a szoros értelemben vett témán kívül, természetesen – összekapcsolják a fejezeteket, és kisebb utalások által nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy koherenssé tegyék a könyvet. Ezek az elbeszéléselemek az autobiografikus utalások. A már a *Bevezető*ben fontos „szerepet” kapó nagyapa és apa, valamint az ifjú Barabási első iskolai *tudományos* sikerre megalapozza azt az erősen személyes hangvételt, amelyet szerzőnk végigkövet a jó stílussal összeállított kötetben, és az idősíkok közt történő ide-oda történő ugrálással eléri azt is, hogy az ő életének bizonyos vonatkozásai is példaként vagy ellenpéldaként tűnjenek föl a kötetben.

Így például tanulságos annak a történetnek az elemzése, mely azt meséli el, hogy mennyire más felvételi kritériumok voltak érvényben Barabási bukaresti egyetemi felvételijén, és a nagyobbik fia amerikai felvételijén, amelynek a tanulsága az, hogy míg Romániában a vizsgateljesítmény abszolút meghatározó volt, addig az USA iskolái nagyra értékelték az erős társadalmi beágyazottságot is.

Nos, induljunk erre a hosszú útra a Vörös Bátor repülőgéppel: Barabási az *ő, captatio benevolentiae*-szerepet játszó példáján keresztül mutatja meg, hogy a légi harcokban nála sokkal eredményesebb, francia illetőségű René Fonck, jóllehet eredményesebb, mint a német Von Richthofen, de mégis kevésbé nevezhető *sikerosnak*, hiszen eredményei nem váltak oly láthatókká, mint a pirosra festett vadászrepülőgép rettenhetetlen pilótáéi. Emellett szintén személyes példák említésével jelzi, hogy bizony, a sikerhez szükséges a lehetőség is. Annak ellenére, hogy Barabási nem erkölcsi útmutatót ír, hanem a világot festi le, annak néhol kegyetlennek ható pragmatizmusával egyetemben, néhol „kiszól” a példák és értelmezések közül, hangsúlyozván például azt, hogy „a csapatmunkáért járó elismeréseket nem a teljesítmény, hanem az érzékelés alapján osztják” (195.), ami által felhívja a figyelmet arra is, hogy a sikerhez vezető látható történések, valamint a siker(es)nek minősített tényező mögött sok olyan anonim cselekvő leledzhet, akihez a társadalom illetően módon történő működése miatt nem jut el a megérdemelt elismerés. És, ismételjük, hiába nem morális útikalauzként definiálja magát ez a könyv, mégis több útmutatót ad a *tudatosabb, figyelmesebb, elfogulatlanabb* teljesítmény-felmérésekhez, mint amennyit kapunk az ideológiáktól és laza pszichológiai közhelyektől pukkadozó „sikerkalauzok” tucatjaitól, amiatt, hogy olyan széles spektrumot fed le elemzéseivel, amit mindeddig valószínűleg senkinek sem jutott eszébe asszociálni. Ilyen doméniumok például a csirketenyésztés és a borkóstolás, az egyetemi felvételi és a álnéven történő publikálás, a tetoválások és a „preferenciális kapcsolódás” – és sorolhatnánk. Az ilyen példáknak a nagy adathalmazokból nyert statisztikák mellett történő idézése a könyv érdekes mód-

szereire is rávilágít: Barabási akár saját (csapatának) kutatási eredményeit ismereti, akár más kutatók eredményeit értelmezi és népszerűsíti, erős hatékonysággal használja mind az induktív, mind pedig a deduktív kutatási metódusokat – ugyanis a siker mechanizmusait hol az egyes esemény szingularitása,¹⁰ hol pedig olyan ismétlődések fedték fel, amelyek rendszerei... hatványfüggvénnyel írhatók le.¹¹

Értékesek a kötet szemantikai természetű fejtegetései is, hiszen *A képlet* óvatos jelentésszegmentációval választja el például az *alkalmasságot* az érték fogalmától,¹² és díjazandó az a kitekintése is, amellyel alkalmanként elvonatkoztat a nyugati típusú civilizációs viszonyítási alapoktól, idézván például a dalai láma példáját.¹³

Ebből a perspektívából nézve is kijelenthetjük: a mi értelmezésünkben a kötet legnagyobb hozadéka értékcentrikus moralitása: annak ellenére, hogy nem didaktikus és nem elfogult, megmutatja például azt, hogy a preferenciális kapcsolódások miképpen módosíthatják egy-egy termék inherens értékének észlelhetőségét,¹⁴ de ugyanakkor amolyan „vigasztaló” példákat is mutat arra, hogy a (kulturális) gyöngyszemek nem ítéletnek szükségyszerűen a feledésre akkor sem, ha épp rossz „startpozícióból” indulnak.¹⁵ HR-esek számára fontos lehet az előléptetések mechanizmusait vizsgáló fejezet tanulsága, a zenerajongók pedig megdöbbenéssel olvashatják az Erzsébet Királynő Zenei Verseny győzteseinek kijelölésében mily nagy szerepe van a véletlennek – és emiatt igazságtalannak is minősíthető ez a vetélkedő –, vagy Miles Davis által szerzett *Kind of Blue* dzsesszalbum miért tudott annyira *szépként* a világra jönni.

A siker (a munkacsoportja és korábbi kutatások által segített) Barabási által azonosított őt (fő) törvénye érdekes módon egy, a katasztrófákról szóló, szintén Barabási által is érintett kutatás (részleges) kudarca után indult *sikerhez* vezető útjára, és ugyan mi illusztrálná jobban a könyvben megfogalmazott sikertörvények közül a IV.-et,¹⁶ mint ennek a kötetnek a fogadtatása: jóllehet szerzőnk roppant korrekt módon idéz és hivatkozik, mond köszönetet segítőinek és ihletőinek, *ő az*, aki a közönség előtt ezen projekt „arcává” vált, *ő az*, akit a nagyközönség kitüntet erős figyelmével.

A könyv – jó narrációhoz méltóan – majdnem az utolsó lapjain tárja fel a siker „képletét”, amelyet így írhatunk le: $S = Qr - S$ (siker – tehát a világra gyakorolt hatás) = Q (megfelelő képesség) * r (random ötlet, amely számszerűvé teszi az ötlet értékét).

És ez a volumen már be is teljesítette végzetét: az Amazon „international best-seller”-ként hivatkozik rá, a Libri kiadó sikerlistáján is kitüntetett helyet foglal el cikkünk írásakor, és a Kolozsváron, 2018-ban tartott bemutató közönsége is valószínűleg ujjongott, amikor kézbe vehette a neki dedikált kötetet.

Hogy paradigmaváltást előidéző-e ez a kötetbe foglalt, az öt „törvénybe” kikristályosított megállapításrendszer, még nem tudjuk, de azt láttuk, hogy a hálózatokban történő, Barabási-féle gondolkodás – és alkalomadtán: tájékozódás megcselekvés – immár kulturális referenciaszubsztátumot képez, köszönhetően az akkor már *siker* tudományszerűsítő folyamatnak, úgyhogy elképzelhető, hogy ez a könyv is valamiféle új irányokat fog adni azoknak, akik értékteremtési és értékmegelőési lehetőséget keresnek a létezésben.

Péter Árpád

■ **JEGYZETEK**

1. Barabási Albert-László: *Behálózva – a hálózatok új tudománya*. Magyar Könyvklub, Bp., 2003.
2. Steven, Hawking: *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*. Bantam Dell, New York, 1988. Magyarul: *Az idő rövid története*. Maecenas Könyvek, Bp., 1989.
3. Natalie Paris et alii szerint 2007-re már több mint 10 millió eladott példánnyal számolhattunk. L. Natalie Paris et. alii: *Hawking to experience zero gravity*. In: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1549770/Hawking-to-experience-zero-gravity.html>, 2007. Letöltve: 2018. márc. 5.
4. L. pl. Vilmos László: *A korai görög társadalom és a polis*. Pécs, PTE-BTK-TTI, Ókortörténeti Tansek, 2014. 97–98. oldali elemzését.
5. Ellegendő, ha itt az *Asimov's Guide To Science* című, 1972-ben a Basic Books által kiadott remekművét említjük.
6. L. pl. a *Cosmos: A Personal Voyage* című, Sagan neve által fémjelzett sorozatot.
7. Talán Kaku első sikerkönyve, a *Hyperspace: A Scientific Odyssey Through Parallel Universes, Time Warps, and the 10th Dimension* (Oxford University Press, 1994) a legjobb példa erre, ahol olyan tér-és időszemléleteket vezet be a köztudatba, melyek ma is meghatározói mind a tudományos érdeklődésnek, mind pedig a mindenkori nagyközönség érdeklődésének.
8. Első kiadása: Barabási Albert-László: *Bursts: The Hidden Pattern Behind Everything We Do*. 2010. Magyar fordítása a Nyitott Könyvműhely gondozásában jelent meg, szintén 2010-ben, *Villanások. A jövő kiszámítható* címmel.
9. Valószínű, hogy analóg dimenziói és konstituensei lehettek a sikernek a korábbi nyugati típusú civilizációkban is, viszont mi feltételezzük, hogy pl. a középkor a metafizikai elvekre történő intenzívebb hivatkozásaival, a különböző megvalósítások alkotóihoz történő, maitól különböző hozzárendelődéseinek jellege miatt ezek a törvények nem minden tekintetben alkalmazhatók retroaktív módon. Érdekes lehetne történések számára egy, a „siekerdiskurzus” felől történő megközelítés, ám tudatában vagyunk annak is, hogy a korábbi idők szórványosan fennmaradt leletei nem mindig segítenek a *big data*-elemzést igénylő „törvényalkotást”.
10. Pl. Einstein New Yorkban történő partraszállása.
11. Pl. az állásinterjúk időzítésének következményei.
12. Illusztrálva pl. *A szürke ötven árnyalata* című bestsellerrel.
13. Akinek az esetével azt illusztrálja, hogy a sikernek számos, társadalmi szintű „fizetőeszköze” lehet, tehát ahhoz, hogy valakit sikeresnek nevezünk, nem szükséges, hogy a kapitalista rendszer jutalmazásai mechanizmusaihoz ragaszkodjunk (106.).
14. Pl. az Amazonon értékelt könyvek esetében (159.).
15. L. pl. a Yahoo MusicLab-kísérletéről szóló beszámolót (146–147.).
16. „Míg a csapat sikere a sokféleségben és az egyensúlyban rejlik, a babérokat mindig egyvalaki aratja le.”

MÁRKI SÁNDOR KOLOZSVÁRI ÉVEI

Márki Sándor naplói II. 1893–1903.

Szerkesztette és sajtó alá rendezte Erdész Ádám

■ Márki Sándor a Monarchia-korabeli Magyarország ismert és elismert történésének számított. Szaktudományos munkái (Dósa Györgyről, II. Rákóczi Ferencről szóló monográfiái, az 1848-as forradalom története, Arad vármegye és város története stb.), több kiadást megért tankönyvei és tudomány-népszerűsítő publicisztikái, illetve egyetemi tanári tevékenysége mellett aktív társadalmi életet élt. Közéleti szerepvállalása révén, melynek gerincét a tudományos, kulturális és közművelődéshez kapcsolódó ügyek alkották, a századfordulós Kolozsvár egyik legkiemelkedőbb alakja volt.

Márki Sándor 1853-ban született Kétegyházában, ahol édesapja, ifj. Márki János (1848-ig *Márkly*) az Almásy-uradalom gazdatisztje volt. A család 1855-től Sarkadon élt, ahol az édesapa szintén az Almásy család birtokán számtartói feladatokat látott el. Márki Sándor Sarkadon kezdte és Nagyváradon végezte az elemi iskolát, a gimnáziumot előbb a nagyváradi premonstreieknél járta, majd tanulmányainak Pozsonyban történő folytatására kényszerült, a gimnáziumot pedig a pesti kegyesrendiekénél fejezte be.¹ Márki még nagyváradi gimnazistaként kezdett el publikálni: negyedévesen, 1868-ban jelent meg első komolyabb hangvételű írása, több részletben, *Bihar megve rövid története* címmel a Sipos Árpád által szerkesztett *Nagyváradi Lapokban*.² Jóval kevésbé komoly hangot ütött meg a Jókai Mór által szerkesztett *Az Űstökös* című élclapban, melybe Marquis Jean d'Or álneven írt. Az előbb említett „pozsonyi kényszer” oka az akkor ötödikes gimnazista Márki kicsapása volt: „1869. máj. 12. a különben példás magaviseletű jeles tanuló consilium abeundit kapott, mivel a Repékény [Repkény] cz. ifjúsági lapban élesen bírálta az iskolai törvényeket.”³ Az

eminens diák többek között azt kritizálta humoros hangvételű szövegében, hogy az iskola új szabályzata a színházlátogatást igazgatói engedélyhez kötötte. Márki 1872-ben nyert felvételt a pesti egyetem bölcsészkarára, ahol történelmet és földrajzot hallgatott.⁴ 1873-ban, másodévesen kezdett el viszonylagos rendszerességgel naplót vezetni.

A *Márki Sándor naplói* című sorozat köteteit szerkesztő és sajtó alá rendező Erdész Ádám több, a naplók kiadását megelőző tanulmányban is foglalkozott Márki Sándorral, a Márki családdal, illetve a kolozsvári egyetemmel.⁵ A teljes terjedelmében több mint fél évszázadot felölelő naplófolyam I. kötete – mely 2015-ben jelent meg, és elnyerte Az év levéltári forráskiadványa 2015 díjat – az 1873 és 1892 közötti időszak bejegyzéseit tartalmazza: a csaknem két évtizedet felölelő naplóból a pesti egyetemen töltött diákévek, illetve a gimnáziumi tanári pálya (1876-tól Aradon, 1885-től Budapesten), valamint az első, Kolozsváron töltött fél év eseményei bontakoznak ki.⁶ A 2018-ban megjelent II. kötet az 1893 és 1903 között kelt bejegyzéseket adja közre, tehát Márki első, a kolozsvári egyetem professzoraként eltöltött évtizedére terjed ki. A naplófolyam II. kötetének forrásértéke az általában napi rendszerességgel (vagy néhány hetes kihagyások után terjedelmesebb összefoglalók formájában) született bejegyzésekből kirajzolódó, századfordulós Kolozsvár képében rejlik. Nyomon követhető az ekkor még mindössze két évtizede létrejött egyetem fejlődése, a különféle statisztikákból, határozatokból, évkönyvekből stb. kimaradó személyes és szakmai kapcsolatok alakulása, így a történettudomány számára fontos historiográfiai forrást jelentő szöveg révén betekintést nyerhetünk a „kulisszák mögé” is.

A különféle közéleti eseményeket – bálok, estek, egyetek és egyesületek működése stb. – is többé-kevésbé részletgazdagon mutatja be a napló, így a hely- és általános társadalomtörténeti kutatások számára is fontos forrást nyújt. Egy „páratlanul színes világ” – ahogyan a szerkesztő a forráskiadványt kísérő tanulmányában fogalmaz – elevenedik meg a kötet lapjain.

Bár a napló II. kötete az első, Kolozsváron töltött évtizedet öleli fel, Márki komplex kapcsolathálója révén nemcsak helyi relevanciájú adatokkal, eseményekkel, személyekkel találkozhatunk. Következzék néhány példa. Finály Henrik (1825, Óbuda – 1898, Kolozsvár) többek között az Erdélyi Múzeum-Egylet titkára, illetve az intézmény Érem- és Régiségtárának őre volt, a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, majd 1872-től a kolozsvári egyetem tanára, később pedig rektora. Márki 1898. február 13-án kelt bejegyzésében az aznap elhunyt Finályról így emlékezik meg: „Ma délben is kedvelt folyóiratának, a Revue des deux Mondesnak legújabb füzetét olvasgatta, mikor egyszerre kiejtette kezéből, karjai lehanyatlottak s egy halk jajszóval meghalt. Brassait gyorsan követte a másik jeles polihisztor – talán az utolsó.” Márki egy évvel később, február 3-án jegyezte fel Finály akadémiai (MTA) emlékbeszédének befejezését: „...elnyúlt 91 írott oldalra, de a felolvasandó rész 20 lap”. A nekrológ mai napig az egyik legértékesebb forrás Finályval kapcsolatban. Bár jóindulatú túlzásnak tűnhet, hogy Márki polihisztornak nevezte Finályt, sokszínű és sokrétű tudományos tevékenységet folytatott, mely kiterjedt a nyelvészetre, irodalomra, gazdaságtanra, középkorkutatásra és régészetre.⁷

Karácsonyi János (1858, Gyula – 1929, Nagyvárad) történésszel és váradi nagypréposttal kapcsolatban 1900. július 3-án Márki feljegyezte, hogy Kolozsvárra érkezett a Bánffy és Wesselényi családok, illetve a kolozsmonostori konvent levéltárának kutatása céljából. Karácsonyi tehát még a világháborúk és a levéltárak 1950-es évekbeli államosítása előtt tanulmányozhatta a rendkívül értékes forrásokat. Márki szokásos humorával írja Karácsonyiról, hogy „János most sem vetkezte le szögletenesséit; olyan nehézkes beszé-

lő modorral szinte csodálatos, hogyan lehetett tanár és pap”.

A napló kiváló forrást jelent a kolozsvári Mátyás-szoborcsoport felállításának történetével kapcsolatban is. Az 1902. május 22-i bejegyzésből kiderül, hogy Márki tagja volt a szoborbizottságnak, illetve annak a héttagú küldöttségnek, mely Ferenc Józsefet személyesen hívta meg a szobor átadásának ünnepélyére. Néhány nappal korábbi (május 14.) bejegyzésben így fogalmaz: „Ma meg a Mátyás-szoborbizottságban folytak a cselészövények és szapulták Pákeyt,⁸ ki későn kapván a meghívót, jelen sem volt. Én megmondtam a magamét, kifejeztem az eljárásom való megbotránkozásomat – s mentem – előadni az egyetemen. A katedra az egyetlen oázis ebben a sivatagban.” A május 26-i bejegyzés alapján a szoborbizottságon belüli konfliktusok enyhültek, így Pákei „végre mégiscsak kap pénzt a [talapzatot kivitelező – kiegészítés tőlem] vállalkozó kifizetésére”.

A rendkívül komplex, szerteágazó kapcsolatháló gyakran csak felsejlik a naplóbejegyzésekből, ennek részletes megvilágítása nélkül. Az 1903. augusztus 14-én, Aradon kelt bejegyzés a következő mondatokkal indul: „Ma temettük Dömötör Laci Aradra lehozott holttestét, pár perccel előbb pedig Rozsnyai Mátyás özvegét, kivel valaha annyit évődött.” A Laciként említett ényi Dömötör László (1850, Kunszentmiklós – 1903, Arad) az aradi főreáliskola tanára volt 1880-tól haláláig, az Kölcsey Egyesület évkönyveinek szerkesztője, illetve az intézmény régészeti gyűjteményének kezelője. Lelkes néprajzi gyűjtőként egy néprajzi múzeum megalapításán dolgozott Aradon, terve azonban sosem valósult meg.⁹ A bejegyzésben említett özvegypiriti Burián Teréz (1836–1903), akinek férje, marosjáromi Rozsnyai Mátyás (1832–1895) Arad városának egyik legelismertebb gyógyszerésze volt. Rozsnyai Mátyás fiai, József (?–1920) és Kálmán (1870–1918) folytatták apjuk hivatását, és vezették a gyógyszerészetet. A testvérpár alig pár hónappal édesanyjuk halála előtt bízta meg Steiner Józsefet az egykori Szabadság tér és Eötvös utca (ma str. Nicolae Bălcescu 1.) sarkán álló gyógyszerészterület épületének átalakításával. Arad szecessziós építészetének egyik kiemelkedő példája mai napig áll, homlokzatdíszí-

tésének egy részét azonban a későbbi átalakítások során elveszítette.¹⁰

Bensőségesebb hangulatú, Márki magánéletével kapcsolatos bejegyzések is szerepelnek a naplóban. Családjáról részletesen és gyakran ír, örömforrásként tekintve feleségére és lányára, majd később unokájára, akinek születéséről a következőt jegyzi fel 1903. október 13-án, Aradon: „Este 9-kor már öleltük, csókoltuk a mi édes lányunkat és a síró-rívó kisbabát, a mi édes kis unokánkat. [...] A babát vagy kétszer is én csicsiskáltam el – s ezt a sikert a nagyapától a boldog apa sem irigyelte.”

A forráskiadvány valószínűleg egyetlen hiányossága, hogy a hely- és névmutatók a sorozat utolsó kötetébe kerülnek majd, a keresés így egyelőre a két megjelent kötet esetében körülményes.

Záró gondolatként térjünk vissza Márki Nagyváradon töltött éveire, pontosabban gimnáziumi eltanácsolására. Márki kolozsvári professzorként is gyakran mesélte kicsapásának történetét, ekkor már humorosan, bár nővére feljegy-

zései alapján kamaszként sem mutatott megbánást, hanem „visszafogott büszkeséget”. Az 1894. május 12-én kelt naplóbejegyzésében így emlékezik meg az eseményről: „Váradról való kicsapatásom 25. évfordulója! Jubileum!” Negyedszázaddal később, 1919. május 12-én, amikor a román hatóságok lefoglalták a Ferenc József Tudományegyetemet, Márki a következőt jegyezte fel naplójába: „Éppen ma ötven éve, hogy a váradi gimnáziumból »az iskolai törvények nyilvános megvetéséért« kicsaptak s a félszázados jubileum napján kicsaptak az egyetemről is.”¹¹ A keserűen ironikus hangvételű idézet és a köré fonódó történet, illetve történetek azonban a *Márki Sándor naplói* sorozat folytatását vetítik előre, a következő kötetek ugyanis az 1903 és 1925 (ekkor hunyt el Márki) között kelt naplóbejegyzéseket foglalják majd magukba, valamint a Márki által az impériumváltás forrásanyagának szánt, *Metamorphosis Transsylvaniae* címet viselő terjedelmes, kéziratot szöveget.

Földi Imelga

■ JEGYZETEK

1. Paksa Rudolf: *Márki Sándor*. Korunk 2011. május. 60–65. (61.); Erdész Ádám: *Katedra, társadalom, magánélet – Márki Sándor kolozsvári mindennapjai*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. 2013. LXXV. 185–197. 186.
2. Erdész Ádám: *A vihart kavaró történészpalánta*. 2016. http://mnl.gov.hu/mnl/beml/i_vihart_kavaro_torteneszpalanta [2019. január 10.]; Erdész Ádám: *A kicsapott eminens*. 2016. http://mnl.gov.hu/mnl/beml/ii_a_kicsapott_eminens. [2019. január 10.]
3. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 1891. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinyei-jozsef-7891B/m-96B16/marki-sandor-97EC6/> [2019. január 10.]
4. Erdész Ádám: *Katedra, társadalom, magánélet – Márki Sándor kolozsvári mindennapjai*. 186.
5. *A kolozsvári felekezeti közti egyetem 1920–1921*. Történelmi Szemle 1998. 3–4. sz.
6. *Út a középosztályba: a Márki család felemelkedése*. Turul 2013. 3. füzet. 81–88.
7. Héjja Julianna Erika – Erdész Ádám (szerk.): *Kisvárosi polgárok. Források 1866–1919*. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 27. 2010.
8. Az első kötet recenzióját lásd Vekov Károly: *Egy személyes vonatkozásokon messze túlmutató naplóról*. Erdélyi Múzeum. 2016. 1. füzet. 144–147.
9. David Petruț: *Henrik Finály and Roman Dacia. The contributions of a 19th century Hungarian polymath to the development of Roman provincial archaeology in Transylvania*. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis. 2017. LIII. 43–62.
10. Pákei Lajos (1853, Kolozsvár – 1921, Kolozsvár), a dualizmus kori Kolozsvár egyik legfontosabb építésztervezte a Mátyás-szoborcsoport talapzatát.
11. *Ényi Dömötör László nekrológiája*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1903. 7. sz. 232.
12. Földi Imelga: *Betekintés Arad város századfordulós építészetébe. Tabakovits Emil, Steiner József, Szántay Lajos és rétháti Kövér Lajos munkássága, 1899–1909*. In: Brunner A. – Mészáros M. – Veress D. (szerk.): *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*. 2017. 72–99. (86.)
13. Erdész Ádám: *A kicsapott eminens*. 2016.

GYORSTALPALÓ TÁRLAT ERDÉLYRŐL 36 KÖLTEMÉNYBEN

Gömöri György: *Erdélyi arcok*

■ Ha figyelmes a szemlélő, észreveheti, hogy az *Erdélyi arcok* című kötet borítója egy domborzati térkép, amelyen megannyi ponttal és vonallal jelölt ember-, település- és nemzetsors olvad eggyé. A kötetben keveredik kétféle alkotóművészet, az olvashatóvá meg láthatóvá tevés művésze. Ahogy a befogadó olvassa a kronologikusan felsorakoztatott verseket, egy gyorstalpaló tárlat kellős közepén találja magát. A versek mellett különböző illusztrációkat, portrékat, tájképeket és térképrészleteket is felvonultat a kötet. Gömöri György erre a tárlatra hívja meg az olvasót, hogy együtt, egy kollektívvé váló tudatként tekintsék át Erdély történelmét és arcait.

A kötet budapesti bemutatóján Mézsaáros Sándor kiemelte: milyen szép történet, hogy Csíkszeredában jelent meg egy angliai költő legújabb verseskönete, hiszen nem az tagolja az irodalmat, hogy hol élünk, a fontos az, hogy tudunk egymásról. Gömöri György és Erdély kapcsolata 1956 nyarán kezdődött, ekkor töltött több időt Erdélyben Dsida-kutatóként. Ugyancsak 1956-ban, a forradalom során hagyta el szülőföldjét, Magyarországot.

Az *Erdélyi arcok* költeményei az erdélyi történelem rég elfeledett és távoli hagyományait teszik jelenvalóvá. Gömöri György költőként is az erdélyi történelem és protestáns hagyomány szenvedélyes olvasója.

A kötet tematikus válogatást kínál Gömöri György már publikált verseiből, így Erdély-mániájának a gyümölcse. A teljességre törekvés vágya jellemzi: az erdélyi magyar fejedelemségek udvartartásától kezdve a kommunista és iparosított Kolozsvár fojtó levegőtlenségével bezárólag tekinti át az erdélyi magyar történelmet. Az empátiás mesélő archaizáló

hangja és kortárs reflexiója kalauzol végig minket ezen a tárlaton. A kötet végén szereplő *Jegyzetek* fejezetcím alatt minden alkotás kontextusát jelöli a költő, hogy felismerhetőbbé váljon az intertextus. A kontextusjelölő utolsó fejezet alapján teszem következő megállapításomat: ez a gyűjtemény egy elit és kultúráját alaposan ismerő olvasórétegnek íródott, hiszen ki tudja, ha nem a 16. századi önéletírásokban jártas olvasó, hogy a szárnyasegér a denevért hivatott jelölni (bár itt az alkotás szárnyasegérrel is működik):

„este pedig bálban voltam én
szárnyasegérnek öltözötten
egy hattyt megudvaroltam”.

(*Vásár Párizs városában*)

Nem csoda, hogy ennyire autentikus módon rögzít jeleneteket Gömöri György, hogy mintegy szakmai odafordulással írja verseit, hiszen irodalomtörténész volta és a tudományos munkák szerkezeti meghatározottsága be is szippanthatja az embert. Nem kultuszépítő verseket tartalmaz a kötet, hanem a tudós által kedvelt témakörben végzett kutatásának eredményeit hozza felszínre.

A kiadvány tükröt tart: bemutatja, hogyan alakult 400-500 éven keresztül a magyar költészeti hagyomány. Vannak versek, amelyek a verses kisepikai műfaj kategóriába illenek, és amelyeknél a verses forma kissé erőltetett, művies, vannak versek, melyek levélátiratok, vannak versek, melyeket útinapló-bejegyzés inspirált.

Néhány versében apokrif történelmi tényeket közöl Gömöri György, amiket bármelyik 21. századi tékozló és dorbézoló ifjú is megszívlelhet. Üzenetet közvetít, senki sem tökéletes:

„Így van ez ha egy fejedelem impotens hiába húzatja talján zenészekkel hiába színészkedik hetvenkedik attól még vetetlen marad a nászág és bár oppelből még van visszatérés ami elpocsékolts vissza nem kapható s martalékul marad az ország”.

(Glossza Szamosközyhöz)

A már-már szociografikus hűség igénye lineáris szerkezetet eredményez a kötetben, Gömöri György a 20. századig ér el az alkotások kronológiájában, a kortárs intertextusok rögzítése ránk marad. Kányádi Sándor stílusát idézi meg a következő versrészlet Szepsi Csombor útja mellett:

„[...] Iszonyú sötétség vett körül s a mennydörgés-csattogás-ropogás meg a kötelek csikorgása bennem is nem tagadom: halálfélelmet keltett [...] – Isten az én kőváram ő életemnek oltalma egyedül benne bízom –”

(Vihar a tengeren: Szepsi Csombor naplójából)

A várakozás feszültsége hatja át a vers egész szövegét, akár *A ház előtt egész éjszaka* című Kányádi-verset: „úgy hallottam mintha / eleredt volna az eső / és nem esik kérdezte / nem esik mondtam és / ott van-e még / ott állt égő stoplámpával / mintha csak akkor / érkezett volna mintha / éppen indulni akart volna / ott áll most is pedig / már hajnalodik ott áll”. Bizonytalan a helyzet, akár viharban a tengeren. Az emberi végeesség áll szemben az isteni örökkévalósággal Szepsi Csombor naplórészletében és Kányádi Sándor *Va-laki jár a fák hegyén* című versében is:

„én félek még s reménykedem: / ez a megtartó irtalom”.

Gömöri György rámutat a történelmi múlt jelenlétére az azt már elfeledni lát-szó emberek jelenében, a tragikus és kevésbé tragikus oldalát is ismerteti, néha már-már Mikes Kelemen humorát megidézve, mely egy másfajta humor, csipetnyi öniróniával fűszerezve:

„jobb lett volna Jaroslávban mint egyedül Jászvásárban – de már aki gályarab, önszántából is marad”.

(Mikes-töredék)

Itt a beszélő Mikest újraértelmezve sem kínál megoldást a magyar kulturális tudat átrendeződésére vonatkozóan, sőt mintegy beletörődik saját helyzetébe, a történelem hirdetője szerepének hálátlanságába.

Ezzel az Erdély történelméről szóló tárlat a végéhez ért, és ahogyan a költő Szenci Molnár Albert néhány példamon-datával él, úgy én is megteszem:

„Mi újság Budában? Semmi. Bagoly is bíró barlangjában.”

(Példamondatok)

Ami pedig a jövőt illeti: az *Erdélyi ar-cok* tárlat következő kiállító helyszínének javasolom a Bölcsészettudományi Kart, ahol a könyv bizonyos verseinek felvétele indokolt lenne a magyar irodalomtörténet barokk és 1700–1849 közötti korszakáról szóló előadásainak bibliográfiájába, hiszen Bethlen Gábor, Kemény János és Tótfalusi Kis Miklós, Petőfi Sándor és Bem József intertextusait is olvashatjuk. Figyelem: ez nem szórakoztató ponyva! Történelem.

Kovács Boglárka

ANYANYELVI ÉS IRODALMI NEVELÉSRŐL – KORSZERŰEN

■ Új, induló periodikát ajánlok az olvasók figyelmébe. Teszem ezt a szerkesztői elfogultsággal, ami talán természetes egy olyan kiadvány esetében, amely évtizedek szakmai tapasztalatának gyümölcse.

Az *Anyanyelvi és Irodalmi Nevelés* című folyóiratot a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola alapította, s 2018-tól évi két összevont számmal jelenteti meg. Intézményünk több évtizede képez tanítókat, óvodapedagógusokat, szociálpedagógusokat, s néhány esztendeje csecsemő- és kisgyermeknevelőket is. Ez idő alatt a főiskola oktatói a pedagógusképzés területén számos elméleti és gyakorlati kutatást végeztek, eredményeiket széles körben publikálták, és élénk szakmai kapcsolatokat építettek ki hasonló profilú hazai és nemzetközi felsőoktatási intézményekkel. Az együttműködés eredményeinek, valamint a tapasztalatok közzétételének lehetőségét intézményünk több saját kiadású periodika indításával is támogatja.

Ezek közé tartozik az *Anyanyelvi és Irodalmi Nevelés* című folyóirat is, amely címével is jelzi, hogy a köznevelés két kiemelkedően fontos területéhez kapcsolódik. Az egyik az *anyanyelvi kommunikáció* mint kulcskompetencia, amelynek kialakítása, fejlesztése a bölcsődében alapozódik, az óvodában és az iskolában folytatódik, s hozzásegíti a gyermeket gondolatainak érzéseinek, véleményének a kommunikációs helyzetnek megfelelő kifejezéséhez, hallott és írott szövegek helyes értelmezéséhez, az önálló ismeretszerzéshez, tanuláshoz, tágabb értelemben pedig társas kapcsolatainak alakításához. A másik az *esztétikai-művészeti tudatosság és kifejezőképesség* kompetenciája, amely többek között magában foglalja az irodalom iránti fogékonyságot, az alkotások esztétikumának megismerését, a művek által keltezt érzések, élmények kreatív kifejezését. Ennek kialakításában és továbbfejlesztésében ugyancsak meghatározó szerepe van az intézményes nevelésnek.

Folyóiratunk célja e felelősségteljes munka segítése. Az iskolai és az óvodai anyanyelvi és irodalmi nevelésben érintettek minél szélesebb körét kívánjuk megszólítani. Írásainkat egyaránt ajánljuk óvodapedagógusoknak, tanítóknak, általános és középiskolai tanároknak, a pedagógusképzésben oktatóknak, valamint a pedagóguspályára készülő hallgatóknak. Rovatainkat az anyanyelvi és irodalmi nevelés korszerű, komplex értelmezésére alapozva alakítottuk ki. *Tanulmányok* címszóval elméleti és empirikus kutatáshoz kapcsolódó írásokat közlünk. A 2018. évi 1–2. szám a mese műfajhoz kapcsolódó elemzéseket mutatott be irodalmi, nyelvi, pszichológiai, pedagógiai szempontból, a 3–4. szám egyik tanulmánya pedig a mesének és a bábjátéknak a szociális és az erkölcsi kompetenciák óvodai fejlesztésében betöltött szerepéről szól. *Anyanyelvünk, irodalmunk értékei* című rovatunkkal sorozatot indítottunk el, amelyben egy-egy, talán kevésbé ismert alkotót (mint például Pusztai Sándor és Ágoston Julián papköltőket), illetve nyelvtudóst mutatunk be. Mivel a folyóirattal különösen a pedagógusok munkáját kívánjuk segíteni, rendszeresen közlünk műelemzéseket, amelyekkel az irodalmi nevelés anyagának kiválasztásához, az alkotások értelmezéséhez nyújtunk szempontokat, illetve az anyanyelvi fejlesztés, nyelvtanítás különböző kérdéseit járjuk körül. Többek között Gárdonyi Géza regényeiről, Arany János verseinek tanításáról jelentettünk meg írást. Fontosnak tartjuk a határon túli anyanyelvi és irodalmi nevelés gyakorlatának, tapasztalatainak bemutatását is. Szerkesztőbizottságunk két határon túli tagjának köszönhetően már több írást tudtunk megjelentetni a szerbiai és a romániai magyar nyelvű oktatás helyzetéről, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszék projektjeiről, a kortárs gyermekirodalomról, az olvasóvá nevelés kérdéseiről. Következő számunkban egy, az írástanításban alkal-

mazott kolozsvári módszerről adunk számot. *Érintkezések* című rovatunkban az irodalomhoz és a nyelvhez kapcsolódó művészetek, kommunikációs formák területéről – következő számunkban például a zene szerepéről, a kreativitás és a testtudat drámával és mozgással való fejlesztési lehetőségeiről – közlünk írásokat, segítve ezzel az integrált szemléletű nevelést. *Műhely* rovatunk a gyakorlati tapasztalatok megosztását szolgálva interjúkat, korszerű, jó gyakorlatokat, modellértékű programokat, tevékenység- és óratervezeteket mutat be. Irodalmi műsorok, ünnepi megemlékezések forgatókönyvének közzétételével sorozatot indítottunk. A folyóirat mindezekén kívül céljának tartja az anyanyelvi és irodal-

mi neveléshez kapcsolódó hazai és külföldi publikációk ismertetését, elemzését, valamint az országos vagy jelentős helyi eseményekről, programokról szóló híradást is.

Szerzőink között hazai és külföldi felsőoktatási intézmények kutatói, oktatói, irodalomtudósok, nyelvészek, a köznevelés különböző területein dolgozó pedagógusok, médiaszakemberek, művészek egyaránt megtalálhatók.

Bízunk abban, hogy folyóiratunk a szakma és a szélesebb olvasóközönség körében egyaránt eredményesen szolgálja az anyanyelvi és irodalmi nevelés ügyét. (*Anyanyelvi és Irodalmi Nevelés*)

Gasparicsné Kovács Erzsébet

ABSTRACTS

Zoltán Ábrám

■ **Tobacco Control: Research, Prevention, Training, Human Rights**

Keywords: *smoking, tobacco, human rights, Romania*

Between 2012 and 2018, the University of Medicine and Pharmacy from Țirgu Mureș, in partnership with American, Hungarian and Romanian scientists from dozens of institutions, has launched a research entitled *Building Capacity for Tobacco Research in Romania*, composed of seven complementary research studies. One of these studies was the *Tobacco-free Medical University* project, which resulted in the introduction of the tabaccology course in the curricula of students. This project and other two studies were presented in November 2016 in the Romanian Parliament with the report entitled *The Economics of Tobacco and Tobacco Taxation in Romania*. We are member of 2035 – *The First Tobacco-free Generation* movement being invited to the Global Forum on Human Rights and Tobacco-free World (Bucharest, Cotroceni Palace, 26th March 2019).

Gábor Kassay – Ferenc Szenkovits

■ **Autonomous Institution and a Younger Work Community**

Keywords: *Babeș-Bolyai University, mathematics, computer science, research*

The aim of this note is a brief presentation of the research and teaching at the Department of Mathematics and Computer Science of the Hungarian Department within the Babeș-Bolyai University. This department was created in 2011 according to the new Law of Education and opens up new perspectives for the Hungarian minority in Romania. During the last decade, many talented young people have been employed. We mention some of their research topics and stress that their results have been published in high-ranking international journals.

Miklós Kontra

■ **Hungarian Self-destruction and Self-construction in Romania**

Keywords: *Romania, national minority, Hungarians, Transylvania*

In response to the editor's request, the author briefly describes three cases illustrating his concerns regarding Hungarian research and higher education in Transylvania. Hungarian education began to flourish after 1990, but the drastic increase in students and the business model of higher education also brought with them BA and MA programs and an insufficient number of qualified university instructors in some institutions. Such programs cause considerable social harm to Hungarians. Another problem is that research results have been ignored by politicians. For instance, in 1994, linguistics professor Sándor N. Szilágyi proposed a "Bill on the Rights Concerning Ethnic and Linguistic Identity, and the Fair and Harmonious Coexistence of Ethnic and Linguistic Communities". In principle, this is a non-discrimination bill, but it defines rights for both majorities and minorities (e.g. Romanians in Hungarian-majority Covasna County and Hungarians in Romanian-majority Cluj County). There is no doubt that Szilágyi's bill, had it been passed by the Bucharest parliament, would have eased interethnic linguistic tensions in Romania considerably. However, Hungarian politicians chose to ignore it. In contrast to the previous two cases of ethnic self-destruction, the third is one of self-construction/development. Hungarian teachers, writers of textbooks and teacher educators have created a program and several textbooks of Hungarian as mother tongue for 10- to 14-year-olds in Romania, which are greatly superior both linguistically and pedagogically to the books used in the public education system in Hungary.

Tamás Kozma

■ **Social Learning and Community Innovations**

Keywords: *social innovation, community, problem-solving, learning*

"Social innovation" became a buzzword in the respective literature. The author defines it as a) a bottom-up activity; b) an activity which meets a challenge and solves the problem behind the challenge; c) an activity that transforms the whole community during and by the problem-solving process; and d) an activity the results of which are sustainable and serve

as the basis of new problem-solving. The essence of social/community innovation is learning in the broadest sense of the word. The community learns new information and new competencies, while meeting the challenge and solving the problem. Sustainability, however, needs not only spontaneous innovation, but also hierarchically organised agencies. The transformation of the community is not only a chain of innovations; instead it can be viewed as a constant rivalry between innovative and conservative forces. This rivalry seems to be constant; yet, according to historical studies, the innovation/regulation spiral is on the rise.

Daniella Ludvig

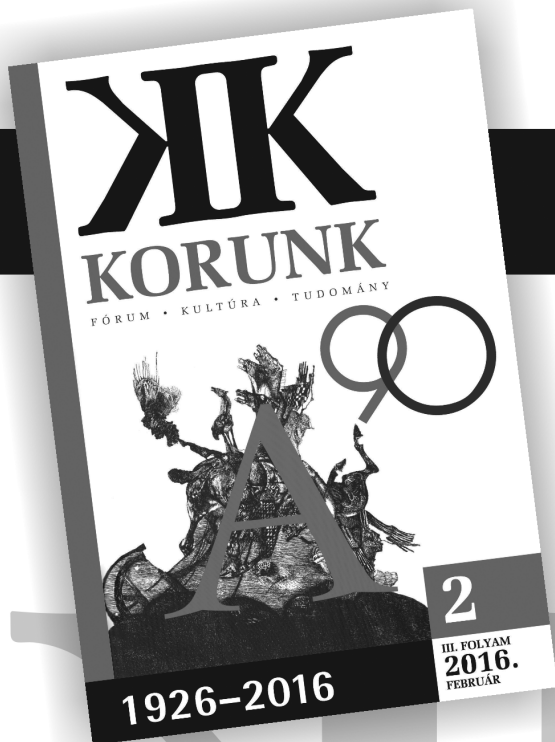
■ ***The Esterházy House in Cluj/Kolozsvár and its Residents***

Keywords: *Esterházy, Teleki, Kolozsvár, history, Gyulaffy, orphanage, Transylvania*

The first orphanage in Kolozsvár used to be in the building on Egyetem Street Nr. 8, in the later so-called Esterházy House.

A memorial tablet from 1742 commemorates the donation of the building by count László Gyulaffy, whose name is kept in secret on the tablet. A note from 1880 by count János Esterházy, who was one of the owners of the House, contains the history of the building which was unpublished yet. The House became the home of the Esterházy Family in 1790, when the Governor of Transylvania moved to Kolozsvár from Nagyszeben. Several illustrious family members grew up here in the next centuries, with heroes of the Hungarian Revolution of 1848, Miguel and Kálmán, among them. The guests of the house were also reputable: Miguel de Braganza, the later Portuguese king, or count Pál Teleki, the prime minister, who always stayed there when he was in Kolozsvár. The house was the property of the Esterházy's until 1949, when the communist Romanian government expelled the residents and nationalized it. The family got the house back in 2008.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebbi alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módoszatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon konkrét felvilágosítást nyújtunk.

www.korunk.org
<http://epa.oszk.hu/00400/00458>

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette: **Cseke Péter**
Ábrám Zoltán (1963) – egyetemi tanár, Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Egyetem, Közegészségügyi Tanszék, az EMKE Közép-Erdélyi régió alelnöke, Marosvásárhely
Balázs Imre József (1976) – költő, egyetemi docens, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Balog Adalbert (1973) – egyetemi tanár, rektor-helyettes, Sapientia EMTE, Marosvásárhely
Bauer Béla (1961) – szociológus, ifjúságkutató, PhD, a Századvég Alapítvány vezető kutatója, Budapest
Bors Eszter (1985) – képzőművész, Csíkszereda
Cseke Péter (1945) – irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Kolozsvári Kommunikáció- és Média tudományi Intézet, igazgató, Kolozsvár
Demeter Csanád (1981) – történész, PhD, tanár, Székelyudvarhely.
Demény Péter (1972) – költő, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Földi Imelga (1988) – doktorandusz, BBTE, Kolozsvár
Gasparicsné Kovács Erzsébet (1960) – főiskolai tanár, PhD, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, főszerkesztő, Anyanyelvi és Irodalmi Nevelés, Vác
Gömöri György (1934) – költő, műfordító, irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, Cambridge
Jeszenszky Géza (1941) – történész, egyetemi tanár, politikus, diplomata
Kassay Gábor (1956) – matematikus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Kenéz Ferenc (1944) – költő, Budapest
Kontra Miklós (1950) – nyelvész, az MTA doktora, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Budapest
Kovács Boglárka (1997) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Kozma Tamás (1939) – nevelés- és oktatásszociológus, a Debreceni Egyetem emeritus professzora, Budapest
Lőrincz Anna (1998) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Ludányi András (1940) – politológus, az Ohio Northern University emeritus professzora, az ITT-OTT Kalendárium társszerkesztője, Ada (Ohio, USA) – Budapest
Ludvig Daniella (1964) – televíziós szerkesztő, dokumentumfilm, Szada, Magyarország
Medgyesi Emese (1961) – író, Genf, Svájc
Molnár Judit (1950) – tanár, közíró, Nagyvárad
Nagy Attila (1954) – tüdőgyógyász főorvos, költő, Marosvásárhely
Péntek János (1941) – nyelvész, etnológus, ny. egyetemi tanár, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Péter Árpád (1981) – kritikus, PhD, egyetemi oktató, BBTE, Kolozsvár
Sas Péter (1954) – művelődés- és irodalomtörténész, PhD, Budapest
Szenkovits Ferenc (1959) – matematikus, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
Szilágyi Orsolya (1979) – művészettörténész, Kolozsvár
Tonk Márton (1973) – filozófus, egyetemi tanár, dékán, Sapientia EMTE, Kolozsvár
Virginás Andrea (1976) – irodalom- és filmesztéta, egyetemi docens, Sapientia EMTE, Kolozsvár
Zalai Miklós (1948) – író, szociográfus, Budapest

TÁMOGATÓK

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Hungarians in America
Coalition

„Az erdélyi magyar tudomány(osság)ban a szokásosnál is nagyobb gondot okoz az, hogy a különböző tudományterületeken elérhető eredmények számszerű értéke igen különböző, a teljesítmények ezért nem hasonlíthatók össze. [...] Nálunk a köztestületi tagok vagy a publikációk számát tekintve a tudományművelés több mint ötven százaléka a társadalomtudományokra esik. Ezeknek jóval nagyobb a helyi »impaktja«, mint a nemzetközi, ilyen tekintetben számukra ez hátrányos. Önértékeléseikben a természettudományok művelői kizárólag saját mérhető, nemzetközi elismertségükre hivatkoznak. Hajlamosak rá, hogy ezt kérjék számon a társadalomtudományok művelőitől is. Sőt arra is, hogy ezen az alapon lenézzék az utóbbiakat. Azt az igényt pedig többnyire eleve elutasítják, hogy az ő tudományos teljesítményüknek is kellene legyen társadalmi »impaktja«. Saját közösségük számára természetesen az ő személyes presztízsük, elismertségük is sokat jelent. De ez nem elég. A sokkal szilárdabb szakmai háttérrel bírójára például a közoktatás. De az elismertségre versengő tudományegyetemek számára az egyetemi képzéshez tartozó pedagógusképzés is sokkal kevésbé fontos, mint a tudományos képzés és a kutatás.”

(Péntek János)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 1 9 0 0 5

5 LEI
500 FT

CERCETARE ȘI ÎNVĂȚĂMÂNT – ÎN TIMP ȘI SPAȚIU
RESEARCH AND EDUCATION – IN TIME AND SPACE